

૨૨૧૭૬

‘નગીનદાસ નાટ્ય-શિક્ષણ નિયામલય’ અંધાવલિ

ક્રમાંક ૧૦

ગાંધી=શિક્ષણ

(મહાત્માજીના ૪૪ શબ્દોમાં)



ભાગ ૧૦

૧૯૪૭

અસહકાર

(પ્રથમ વિભાગ.)



પ્રતિરૂક

નગીનદાસ અમુલખરાય

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૧૭૬. વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગાંધીશિક્ષણ-૧૦

વિષય ઠ. ભર : ૨૪.૫૨

આ પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં.

૧. વ્યવસ્થાપક—‘ નગીનદાસ રાષ્ટ્ર-શિક્ષણ પુસ્તક બંડાર’,
નં. ૩૮, હનુમાન બિલ્ડિંગ, હોમજી સ્ટ્રીટ, સર્કલ,
કોટ, મુમ્બઈ.
૨. વ્યવસ્થાપક—‘ નગીનદાસ રાષ્ટ્ર-શિક્ષણ કાર્યાલય’,
લાલજી પુનશી ચાલ, ઘાટકોપર, જી. આઇ. પી.
રેલ્વે; (મુમ્બઈ.)
૩. કોઈ પણ ગામ અથવા શહેરના જાણીતા પુસ્તક વેચનારને લાંથી.
૪. મહાસલા (કોંગ્રેસ) ની કોઈ પણ જાણીતી ગ્રામ્ય,
તાલુકા કે જિલ્લા સમિતિમાંથી.
૫. રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય કે ખાદીનો પ્રચાર કરતી કોઈ પણ સંસ્થામાંથી.
૬. રાષ્ટ્રીય શાળા, અથવા મહાશાળાના શિક્ષકો પાસેથી.



ନିରାକାର ଶିକ୍ଷା
ଦିଅନ୍ତୁ.

નગીનદાસ રાષ્ટ્ર-શિક્ષણ કાર્યાલય ગ્રંથાવલિ

ક્રમાંક ૧૦

ગાંધી=શિક્ષણ

(મહાત્માજીના ૪ શબ્દોમાં)

ભાગ ૧૦

અસહકાર

(પ્રથમ વિભાગ)

પ્રકાશક

નગીનદાસ અમુલખરાય

૩૦. હનુમાન ગિલ્ડિંગ, હોમજી સ્ટ્રીટ,

સર્કલ, કોટ, મુંબઈ.

૧૯૨૩

કિંમત બાર આના

જો હું એક હિંદુ તરીકે ઇસ્લામને માટે મરી શકું,
તો વખત આવ્યે હિંદુધર્મ માટે પણ મરી શકીશ.
આમાં મારી પાતાની અને ફેશની કમોટી રહેલી છે

X X X

હિંદુસ્થાનમાં અગ્રેજી રાજ્યને આજે કલંક લાગ્યું છે.
જલિયાંવાલાના નિર્દોષ શહીદોનાં ખૂન અને ઇસ્લામના
દ્રોહના તેના ડાઘ લાગ્યા છે તેથી હું ખાત્રીપૂર્વક કહું
છું કે આ સલ્તનત પંજાબ અને ખિલાફતના સંબંધમાં
ઇન્સાફ નહિ આપે, તો જરૂર ઉખડી જશે.

X X X

અંધકાર અને પ્રકાશને જેમ વેર છે, તા' અને તડકા
જેમ સાથે નથી રહી શકતાં, તેમ ઇન્સાફ અને
ગેરઇન્સાફ સાથે નથી રહી શકતાં.

X X X

મને અંગ્રેજો પ્રત્યે દ્રેષ નથી, મને 'કોઈ' સરકાર પ્રત્યે
દ્રેષ નથી; પણ અસલની જોડે, આંખમીચામણાની
જોડે, અન્યાયની જોડે માટે હાડવેર છે. જ્યાંમુઘી
સરકારને અન્યાય કરવો છે ત્યાંમુઘી, જેવો મીતાજીએ
રાવણની સાથે અસહકાર કર્યો, રામચંદ્રજીએ જેવો
રાવણની સાથે અસહકાર કર્યો તેવો અસહકાર આપણી
સ્ત્રીઓ, પુરુષોએ સરકાર સામે કરવાનો છે.

અસહકાર

(પ્રથમ વિભાગ)

મારાં સ્વ. ક્ષણાશ્રી
જીવકોર બાઇને
ચરણે

નિવેદન.



અત્રિંશ કરોડ ‘દેવ’ અથવા તેજસ્વી મનુષ્યોથી વસાયેલો ભારત, ગમે નેટલો મહાન હોવા છતાં, કાંઈ કાળચક્રની મર્યાદા બદલ ન હોઈ શકે. નિરંતર ગોળાકારે ફરતા કાળચક્રના ઉપરના ભાગમાં જ્યારે હિન્દુસ્થાન હતું—અર્થાત્ આકાશ તરફ તેની ગતિ હતી—એટલે કે ‘દેવતાઈ ભાવનાઓ’ તરફ હિન્દીઓ નિરંતર ગતિશીલ હતા, તે વખતે ખરેખર તેઓ ‘દેવ’ હતા; પરંતુ જ્યારે કાળચક્રના નીચલા ભાગમાં તેઓ ગતિ કરવા લાગ્યા અર્થાત્ પૃથ્વી તરફ—જડતા તરફ—એમની ગતિ થતી ગઈ ત્યારે સ્વભાવતઃ એમની દિવ્યતા દૂર થઈ, એતનશક્તિ સૂઈ ગઈ અને દેહ પણ કીટવત્ બની ગયો.

પૃથ્વી તત્ત્વ તરફ ખેંચાતું, જડવાદ તરફ આકર્ષણ થતું, અધર્મમાં જઈ પડતું એ બધું એક જ છે. એ સ્થિતિમાં મનુષ્યનો આત્મા મૂનેઝો હોય છે તેથી બીરુતા એ તેનું મુખ્ય લક્ષણ બને છે. બીરુતાને લીધે એની શુદ્ધિમાંથી નિર્મળતા, તીવ્રતા અને વિશાળતા અદૃશ્ય થાય છે અને શુદ્ધિની એ સ્થિતિને લીધે ઇંદ્રિયો આપમુદ્દ બની દેહરાજ્યમાં અંધાધુંધી ઉત્પન્ન કરી શરીરને નિર્માલ્ય બનાવી દે છે.

હિન્દુસ્થાનની એ દશા ચાલી રહી હતી—ચાલી રહી છે. વ્યક્તિઓના દેહરાજ્યમાં અંધાધુંધી ચાલવાને પરિણામે સમાજ-વ્યવસ્થા તેમ જ રાજ્યવ્યવસ્થા અસ્તવ્યસ્ત થાય એમાં આશ્ચર્ય શું? રાજકીય પરતંત્રતા એ તો માત્ર વ્યક્તિઓની અંધાધુંધીનું સ્વાભાવિક પરિણામ છે.

શુદ્ધિમાંથી નિર્મળતા, તીવ્રતા અને વિશાળતાના ગુણો અદૃશ્ય થયેલા હોવાને લીધે આજમુખી હિન્દીઓ હિન્દી રાજકીય પરતંત્રતાને કોઈ બહારથી આવી પડેલી ચીજ માનતા હતા અને એ અજાણી—નહિ સમજતી—કાલ્પનિક ચીજ સાથે માથાં અડાળતા હતા.

તેઓ ધડીમાં એ પરત્રતાના ભૂતને એમનો પીછો છોડવા આજીજી કરતા, ધડીમાં ગુસ્સે થઈ તેના ઉપર માથું અફાળતા કે મુક્કા મારતા. ‘આજીજી’ તેમ જ ‘ગુસ્સો’ એ બંને અશક્તિનાં સંતાન છે એ એમને નિર્મળ, વિકસિત તીવ્ર બુદ્ધિના અભાવે સૂઝ્યું નહિ. પરિણામે આજીજી અને ગુસ્સા દ્વારા તેઓ પોતાને વધારે ને વધારે અશક્ત બનાવતા ગયા.

અધિકારમાં થઈને જ પ્રકાશમાં અવાય છે. નિષ્ફળતા જ સફળતાની સીમાએ પહોંચાડે છે.

હિંદી પરત્રતા જ્યારે હિંદીઓને અસભ્ય થઈ પડી અને એને હઠાવવાના ઇલાજ (આજીજી તેમ જ ગુસ્સો) તદ્દન નિષ્ફળ નિવઝ્યાં, ત્યારે એક વ્યક્તિએ એ ઇલાજોથી હાથ ધોયા. એણે તપ આદ્યું. તપથી બુદ્ધિને નિર્મળ કર્યા બાદ એ બુદ્ધિ વડે મનન કર્યું. એવા મનનને પરિણામે એણે ‘જોયું’ કે રાજકીય પરત્રતા એ તો માત્ર વ્યક્તિઓનો અધાધુધીવાળી સ્થિતિનો ‘પડછાયો’ હતો. એને સમજાયું કે ‘પદાર્થ’ ખસે નહિ ત્યાંસુધી ‘પડછાયો’ હરગીઝ ખસી શકે નહિ. એણે શોધ્યું કે જડતા રૂપ ‘પદાર્થ’ ખસેડીને જ હિંદીઓમાં આત્મા-ચૈતન્ય-શક્તિ-પ્રમારી જગત કરવાથી સામાજિક અધાધુધી તેમ જ રાજકીય પરત્રતા રૂપ પડછાયા આપોઆપ અદશ્ય થશે.

પરંતુ આત્માને જગાડવાને આત્મા જ જોઈએ. બુદ્ધિ કાંઈ આત્માને જગાડવાની યોગ્યતા ધરાવતી નથી. જગેલો આત્મા જ સૂતેલા આત્માને જગાડી શકે. બધો આધાર એક ‘જગેલા આત્મા’ પર જ હતો.

એક દીવામાંથી હજારો બત્તી પ્રકટાવી શકાય છે. એક આત્મા કરોડો આત્માને પ્રદીપ્ત કરી શકે. તે તપસ્વીએ પોતાની શુદ્ધબુદ્ધિને હજી આગળ ને આગળ દોડાવી, અને તે બુદ્ધિએ જોયું કે જે ‘એક’ને દૂંઢવો છે તે કાંઈ બહાર દૂંઢી શકાશે નહિ; પોતાનામાં જ તેને દૂંઢવો, પોતાનું જ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકટાવવું, પોતાનામાં સુષુપ્તિ હાલતમાં રહેલી અસાધારણ શક્તિને પ્રકટ કરવી.

- એ છૂપી શોધ બુદ્ધિને પ્રાપ્ત થતાં જ તે તપસ્વીએ સંપૂર્ણ મૌન સાથે આત્મવિકાસનું તપ આદ્યું. ધ્યેય નક્કી કરી, એના ઉપર દષ્ટિ સ્થિર કરી, એ ‘ભાવના’માં જ પોતાના ‘બાન’ને આતપ્રોત કરી એણે ચોમ સાધ્યો.

અને યોગને કયી ચીજ અસાધ્ય છે ?

તેણે પોતાનામાં દિવ્ય શક્તિ પ્રકટાવી, અને પછી એ વડે હિંદી આત્માઓને પ્રદીપ્ત કરવાનો મહાયજ્ઞ આરંભ્યો.

એ યોગીને આજે આખી દુનિયા ‘મહાત્મા ગાંધી’ને નામે પીછાને છે.

ધર્મજ્ઞાનિના સમયમાં પરમ પુરુષો ઉત્પન્ન કરવાની અવિચલ કીર્તિ ભારતભૂમિએ સંપાદન કરેલી છે. ભારતભૂમિના આ ધર્મજ્ઞાનિના સમયે ભારતે મહાત્માજીને ઉત્પન્ન કરીને પોતાની પ્રાચીન કીર્તિ કામ્ય કરી છે.

એમનામાં નિર્મળ જીવિ હોવાને લીધે કોઈ પણ ઘટનાનું આંતરસ્વરૂપ તેઓ સહેલાઈથી અને સ્વભાવતઃ જોઈ શકે છે. એમની ચિકિત્સા સ્વાભાવિક, તીવ્ર અને તલસ્પર્શી હોઈ ઘટનાનું મૂળતત્ત્વ તેઓને દેખાઈ જાય છે, અને મૂળતત્ત્વ પર જ એમની શક્તિ કામ કરવા લાગી પડે છે.

એમણે વ્યક્તિ તેમ જ સમાજ બંને તરફ ધ્યાન આપ્યું છે. વ્યક્તિના આત્માને જગાડવા, તેની જીવિને નિર્મળ કરવા, તેનાં શરીરને નીરોગી અને વિકસિત બનાવવા એમણે ઇલાજો શોધ્યા છે અને બતાવ્યા છે; અને સમાજને સંઘટિત કરવા સંઘર્ષજન પ્રકટાવવા, સંઘર્ષજનને આડું આવળું ન વિખેરી નાખતાં શુદ્ધ જીવિથી નક્કી કરેલા એક ધ્યેય તરફ જ વહેવડાવવા એમણે યોજનાઓ યોજી છે.

એમણે વ્યક્તિમાં ચૈતન્ય પ્રકટાવ્યું છે, અને વ્યક્તિને ખેલવાનું યુદ્ધક્ષેત્ર પણ તૈયાર કરી આપ્યું છે, તેમ જ યુદ્ધશાસ્ત્ર પણ તે સાથે જ રચી આપ્યું છે, અર્થાત્ વ્યક્તિગત જીવન અને સામાજિક જીવનના કાનુન પણ ઘડી આપ્યા છે.

એમણે મનુષ્યના સર્વ વ્યવહારના ભોમિયા તરીકે, ધર્મશુરુ તરીકે, રાજદ્વારી નેતા તરીકે, સમાજસુધારક અને સમાજન્યવસ્થાપક તરીકે, શિક્ષણસુધારક અને શિક્ષણપ્રચારક તરીકે, વૈદ્ય અને તાત્કાલિકશાસ્ત્રી તરીકે, વ્યાપાર અને હુન્નરના દિશાસૂચક તરીકે, સાહિત્યશાસ્ત્રી તરીકે, રાજ તરીકે તેમ જ પ્રજા તરીકે, શિક્ષક તરીકે તેમ જ વિદ્યાર્થી તરીકે, ઉન્નતમાં ઉન્નત તેમ જ નમ્રમાં નમ્ર મનુષ્ય તરીકે, જીવન જીવી બતાવ્યું છે અને જીવનશાસ્ત્ર પણ રચી આપ્યું છે.

વળી સત્યાગ્રહનું અજીત શસ્ત્ર ભારતપુત્રોને આપી, તેઓમાં પોતાની ગુમાવેલી સ્વતંત્રતા પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની મહત્વાકાંક્ષા પણ જાગ્રત કરી આપી છે.

એવે સમયે અવળી બુદ્ધિને સવળી કરી બૂલ્યાને ખરે માર્ગે દોરી જતા એ મહાન્ પુરુષે પોતે પ્રતિપાદન કરેલા—દાખલા દલીલ સાથેના—સર્વવ્યાપક સિદ્ધાંતો તેમની પોતાની જ વાણીમાં, અસંજ તથા પુનરુક્તિનો દોષ ન આવે એ ધ્યાનમાં રાખી, યોગ્યક્રમમાં વિષયવાર શાસ્ત્રીય દબ્બે સપ્રમાણુ ગોઠવી સર્વોપયોગી શ્રેષ્ઠ વાંચન સમાજને પૂરું પાડવાનો આ અમારો નત્ર પ્રયાસ છે. ‘ગાંધી=શિક્ષણ’ નામ આપી આ સઘળા વાંચનનો તેર ભાગમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પશુખળ અને બુદ્ધિખળ પર વિજય મેળવી શકે એવું એકનું એક બળ જે આત્મખળ છે તેને પ્રકટાવનાર ‘સત્યાગ્રહ’ હોઈ સૌથી પહેલે એ વિષય લેવામાં આવ્યો છે. સર્વ ધર્મેને માન્ય, સર્વ ધર્મોના મધ્યમિંદુ અર્થ આત્મા સમાન, તથા મહાત્માજીના જીવન અને ઉપદેશોના બીજ સમાન ‘સત્યાગ્રહ’ને છોડી બીજા કયા વિષયને પહેલો મૂકી શકાય ?

બીજા ભાગમાં ‘ધર્મ’ વિષય લેવામાં આવ્યો છે. સર્વ ધર્મો અને વ્યવહારોનું અવલોકન પોતાની શુદ્ધબુદ્ધિથી કરવાને પરિણામે મહાત્માજીએ જે કાંઈ આ વિષયમાં કહ્યું છે તે સર્વ ધર્મવાળાઓને માન્ય થાય એવું અને વિકાસક્રમ સૂઝાડે એવું છે.

મન-વચન-કાયાનું આરોગ્ય કેમ સચવાય એ બતાવનાર ‘આરોગ્ય’ને લગતો ઉપદેશ ત્રીજા ભાગમાં છે. ‘કેળવણી’ કેવી છે અને કેવી હોવી જોઈએ તેને લગતા તેમના દિશાદર્શક વિચારો ચોથા ભાગમાં, અને પાંચમા ભાગમાં ‘સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય’નું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાવવામાં આવ્યું છે.

દોલતની ઉત્પત્તિ તથા ઉપયોગ વિષેના જ્ઞાનને છઠ્ઠા ભાગમાં અને આર્થિક મુક્તિનો માર્ગ દેખાડનાર ‘સ્વદેશી’ને સાતમા ભાગમાં સ્થાન અપાયું છે. રાષ્ટ્રીય એકતાની ભાવનાને પોષનાર તથા પ્રજાની ખામીઓ ખુલ્લી કરી ઉંચા ગુણો અને ભવ્ય આદર્શો શીખવનાર ‘પ્રજાપંચારણું’ વિષયક તેમના લેખો આઠમા ભાગમાં સમાવ્યા છે. કૌટુંબિક ક્ષેત્રમાંથી

રાજકીય ક્ષેત્રમાં લઈ જઈ આપણું જીવન વિસ્તૃત કરાવનાર ‘રાજ્યનીતિ’ વિષયક લેખો નવમાં ભાગમાં દાખલ કર્યા છે.

રાજકીય આંતરોમાં એટલો પ્રવેશ કરાવ્યા પછી—લોકહૃદયની એટલી તૈયારી કર્યા પછી—સ્વમાનનું ભાન કરાવી પોતાનામાંથી પૂરાઈ લઈ અન્યની પૂરાઈનો અસંગ ઉપદેશનાર ‘અસહકાર’નું ધાર્મિક અને રાજકીય યુદ્ધ લડવાની તાલીમ આપનારા એમના કથનોનો દશમાં અગિયારમાં અને બારમાં મળી ત્રણ ભાગમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. વિસ્તૃત ભાનથી અનુભવાયકા એમના અંગત પ્રસંગો પ્રકીર્ણ સૂત્રો તથા વિચારોનો તેરમાં ભાગમાં સમાવેશ કરી તે ભાગને ‘અંગત વિચાર’ નામ આપ્યું છે.

મનુષ્યને અને સમાજને નીરોગી, સમર્થ અને સુવ્યવસ્થિત કરવા માટે ઉપયોગી થઈ પડે એવું તેમનું તમામ શિક્ષણ આમાં સમાવેશ પામે છે એમ અમે માનીએ છીએ.

આ અંથાવલિનો લાભ લેવા નાના-મોટા દરેકને, ગ્રામ્ય તેમ જ શહેરી જીવન જીવનારને, સ્ત્રી તેમ જ પુરુષને, વિદ્યાર્થી તેમ જ શિક્ષકને, વ્યાપારીને, સેવકને, તેમ જ રાજદારી પુરુષોને, ભક્તો તેમ જ ધર્મગુરુઓને આગ્રહપૂર્વક અરજ કરવામાં આવે છે. એમાં સર્વની મુક્તિની સામાન્ય ચાવી રૂપાયેલી જોવામાં આવશે.

જૂદા જૂદા ધર્મપંથોની ધાર્મિક શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને આ અંથાવલિના વિચારો વાંચી-વંચાવી-સમજાવી હસાવવાથી ધર્મની અચ્છી ભૂમિકા તૈયાર થયેલી જણાશે, અને તે ભૂમિકામાં કોઈ પણ ધર્મના ખાસ તત્ત્વો ઉગડવાનું સંદેહાસ્પદી અને આત્યાદ રીતે બની શકશે.

તમામ ધર્મોના આચાર્યોએ, સાધુ-સંન્યાસી-બાવા-ફકીર-મુલ્લાં-મોલવી-પાદરીઓએ તેમ જ મંદિર-દેવળ-દેરાસર-મસ્જિદ-ઉપાશ્રય-અગિયારી-ધર્મશાળા તથા મુસાફરખાના ઉપર કાણુ ધરાવનારાઓએ આ તેર પુસ્તકો પોતાને ત્યાં આવનાર જનાર સર્વને વાંચવા માટે ખુલ્લા રાખી તે મારફત દેશની તથા ધર્મની વર્તમાન સ્થિતિનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરી-કરાવી પોતાના ઉપદેશનો પ્રવાહ સમયાનુસાર બદલી-બદલાવી પ્રજામાં ધર્મભાવના જાગ્રત કરવા માટે સતત પ્રયત્ન કરવા વિનંતિ છે.

વળી તેને સાધન તરીકે કામે લગાડી દરેક ધર્મમાં, રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં, દુનિયાદારીના વ્યવહાર વિગેરેમાં પેસી ગયેલા સડા દૂર કરી દરેક વાંચક-વિચારક પોતે પોતાના ધર્મનો ઉદ્ધાર સરસ રીતે સહેલાઈથી અને સંગીનપણે કરી શકશે.

ધાર્મિક પુસ્તકો અસલ દબર્થી અમુક પ્રસંગે વંચાય છે તેવી જ રીતે વાંચતાં ન આવડતું હોય તેવા માણસોની આગળ મહોલ્લે મહોલ્લે, દરેક ગામે અને દરેક ધર્મસ્થાને આ પુસ્તકો વંચાશે તથા તે ઉપર કવિવર્ગ રસમય કાવ્યો, ગરબીઓ, ભજનો તથા સંગીતો સૂધરેલી તેમ જ ગ્રામ્ય ભાષામાં રચી આ શિક્ષણનો ફેલાવો કરશે તો હિંદુનું અનહદ શ્રેય થશે.

હિંદુસ્થાન જેવા જૂદા જૂદા ધણા ધર્મમતવાળા વિશાળ દેશમાં ધાર્મિક કેળવણી કોઇ પણ એક ધર્મમાં આપી શકાય નહિ ત્યાં આ ગ્રંથાવલિ દરેક શાળામાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ઉપયોગી થઇ પડશે.

આ ગ્રંથાવલિના બાલ-અભ્યાસીઓની પરીક્ષા લઇ વખતોવખત હરિકાષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ઉત્તરનાર શાળા અગર તેના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન તરીકે મદદ, છાત્રવૃત્તિ અગર ધનામ આપવાની જૂદે જૂદે ઠેકાણે વ્યવસ્થા થશે, અગર શુભ પ્રસંગોએ આ પુસ્તકો ધનામ તરીકે વહેંચાશે તો પૈસાનો બેશક ધણો જ સદુપયોગ થયો ગણાશે. અમારી મારફત આ પુસ્તકોની નકલો વહેંચાવી પૈસાનો સદુપયોગ કરવાની કોઇને ઇચ્છા હશે તો તેમને તેમની ઇચ્છા અમલમાં મૂકી આપવા અનતો પ્રયત્ન કરીશું.

અનેક સ્થળેથી એકત્રિત કરેલા ગાંધીજીના બધા ગ્રામ્ય વિચારોની ગોઠવણીમાં અમુક અમુક સ્થળે બે અથવા વધારે ફકરાઓની વિચારશ્રેણીમાં રસ અને એકતા જળવાય તે માટે અનુસંધાન તરીકે થોડા શબ્દો ન છૂટે જ ઉમેર્યા છે, અને તે આવા [] કૌંસ વચ્ચે મૂકેલા છે.

પ્રખ્યાત નામોની ઓળખ ફૂટનોટમાં આપેલી છે. આ ઉપરાંત આપવાયોગ્ય જણાયેલી કેટલીક નિર્વિવાદિત હકીકત તે તે ભાગના પરિશિષ્ટ તરીકે આપેલી છે; અને દરેક ભાગના દરેક લેખના પેરેગ્રાફના આધારની નોંધ તે તે ભાગને છેડે આપવામાં આવી છે.

મહાત્માજીએ જાહેર કરેલો કોઇ પણ વિચાર અથવા સિદ્ધાંત આ પુસ્તકોમાં રહી જતો નથી એમ અમે માનીએ છીએ; છતાં આ

પુસ્તકોમાં નહિ આવેલા એવા કોઇ પણ આધારભૂત વિચાર અગર સિદ્ધાંત તરફ અમારું ધ્યાન ખેંચવામાં આવશે, અગર બીજી કોઇ રીતે આ પુસ્તકો વધારે ઉપયોગી બનાવી શકાય તેવી સૂચનાઓ મળશે તો અમે તે માટે આભાર માની બીજી આવૃત્તિ વખતે મળેલી સૂચનાઓનો ઉપયોગ કરીશું.

મહાત્માજી તેમ જ તેમના સિદ્ધાંતો જાહેર મિલકત હોઇ આ પુસ્તકોનો ‘કોપીરાઇટ’ અમે રાખ્યો નથી, એટલે કોઇ પણ માણસ કોઈ પણ ભાષામાં કોઇ પણ ઠેકાણે અસલ અગર ભાષાંતર કરી છાપી-છપાવી વેચી શકે છે.

આ પુસ્તકોનાં ગુજરાતીમાંથી જૂદી જૂદી ભાષાઓમાં ઉત્તમ ભાષાંતર કરી શકે એવા ચારિત્ર્યવાન સત્યાગ્રહીઓને તે કામ તાકીદે ઉપાડી લેવા વિનંતિ છે.

મહાત્માજીના સિદ્ધાંતોના ટેકા રૂપ અગર તે સિદ્ધાંતોને આગળ વધારે તેવા પોતપોતાના ધર્મના ઉત્તમ દ્રષ્ટાંતો અગર સિદ્ધાંતો પૂરા પાડી શકે તેવા સ્વાર્થત્યાગીઓને તેવું કામ તાકીદે ઉપાડી લેવાની પણ અમારી તેટલી જ નમ્ર અરજ છે.

ખરા ઉત્સાહથી અને સ્વાર્થત્યાગથી આ દિશામાં કોઇ પણ કામ કરવાનું માથે લેનારને અમારાથી બની શકતી દરેક મદદ કરીશું.

જે જે પ્રકાશકોના પુસ્તકોમાંથી મહાત્માજીની વાણીનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે તે બધાનો તથા આ કાર્યમાં મદદ કરનાર, અમારા કાર્યાલયના સેવાવૃત્તિવાળા ભાઈઓ સહિત સર્વેનો અતઃકરણ્યુપવંક આભાર માનવામાં આવે છે.



મહાત્માજીના જીવનની રૂપરેખા.



તા. ૨ ઓક્ટોબર ૧૮૬૯ ના રોજ પોરબંદરમાં જન્મ; પિતાનું નામ કરમચંદ ગાંધી, જે પ્રથમ પોરબંદર અને પછી રાજકોટના દિવાન હતા; કેળવણી: કાઠિયાવાડ હાઇસ્કૂલ, લંડન યુનિવર્સિટી અને ધનર ટેમ્પલ; ૧૮૮૧ માં શ્રીમતી કસ્તુરબાઇ સાથે લગ્ન; ૧૮૯૧ માં મુંબઇ હાઇકોર્ટના એડવોકેટ; ૧૮૯૩ માં દક્ષિણ આફ્રિકાની મુલાકાતે; ગોરાઓનો વિરોધ છતાં સુપ્રિમ કોર્ટના એડવોકેટ તરીકે દાખલ થયા; ૧૮૯૪ માં 'નાતાલ હિંદી મહાસભા'ની સ્થાપના કરી; ૧૮૯૫ માં આફ્રિકાના હિંદીઓના હક્કના રક્ષણ માટે હિંદમાં ચળવળ ચલાવી; દક્ષિણ આફ્રિકાના વિરોધીઓને હાથે રચાયેલા કારસ્થાન પ્રમાણે દક્ષિણ આફ્રિકા પાછા જતાં કિનારા પર ઉતરતાં જ તેમનું ખૂન થતું ત્યાંના પોલિસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટની પત્નીએ અટકાવ્યું; ૧૮૯૬ માં બોમ્બર લડાઇમાં ધવાયેલા યોદ્ધાઓની સારવાર કરનારી એક ટુકડીની સરદારી લીધી; ૧૯૦૧ માં તમિલ સૂધારવા હિંદમાં પાછા ફર્યા; કલકત્તામાં ભરાયેલી ૧૭ મી મહાસભામાં ભાગ લીધો; દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના મુકદ્દમા ઉપર વિચાર ચલાવવા માટે નિમાયેલા મી. ચેમ્બરલેન આગળ તે રજુ કરવા નાતાલ પાછું જતું પશું; ટ્રાન્સવાલની સુપ્રિમ કોર્ટના એટર્ની તરીકે નામ નોંધાવ્યું; 'ટ્રાન્સવાલ સિટિશ ઇન્ડિયન એસોશિએશન'ની સ્થાપના કરી તેમ જ તેના મંત્રી તથા કાયદાના સલાહકાર થયા; 'ઇન્ડિયન ઓપિનિયન' નામનું પત્ર ૧૯૦૩ માં શરૂ કર્યું; ૧૯૦૪ માં દક્ષિણ આફ્રિકાના મળુરો અને માલેકો વચ્ચે ચાલેલી તકરારના પરિણામે થયેલા અનુભવ ઉપરથી અને રરિકનની તેમના ઉપર થયેલી અસરથી 'ઇન્ડિયન નિવાસ'ની સ્થાપના ૧૯૦૪ માં કરી; તે જ સાલમાં બેહાનીસચર્ગમાં મરફી અટકાવવાનું કામ કર્યું; ૧૯૦૬ માં ગુલુ બળવા વખતે મુડર્સ ઉચ્કનારાઓની સરદારી લીધી; 'એથિયાટિક હો' નામના કાયદા સામે

અળવળ શરૂ કરી; સત્યાગ્રહની લડત આરંભી; પકડાયા અને કેદ આવી; 'ગાંધી-રમટસ' નામક સમાધાન થયું; આ સમાધાનથી હિંદના લાભો જનખમાયા છે એમ માનનાર એક હિંદી પઠાણે તેમના ઉપર પ્રાણુધાતક દૂમલો કર્યો; જનરલ રમટસે સમાધાનની શરતો કબૂલ કર્યા પછી તે ફરી જવાથી લડત ફરીથી ઉપાડી; પકડાયા અને જેલ મળી; ૧૯૦૮ માં 'હિંદ સ્વરાજ્ય' લખ્યું; ૧૯૦૯ માં ઈંગ્લાંડની મુલાકાત લીધી; ૧૯૧૧ માં તકરારનો તોડ આવ્યો; સ્વ. ગોખલેએ દક્ષિણ આફ્રિકાની મુલાકાત લીધી; તથા પાઉંડનો કર નાબૂદ કરવાના અપાયેલા વચનનો ભંગ ૧૯૧૩ માં થવાથી ફરી સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો; ફત્તેહ થઇ; ૧૯૧૪ માં ઈંગ્લાંડની મુલાકાત લીધી; ૧૯૧૫ માં હિંદ પાછા ફર્યા; તે જ વર્ષના મે માસમાં 'સત્યાગ્રહ-આશ્રમ'ની સ્થાપના કરી; ૧૯૧૭ માં ચંપારણ્યની કુમકે ગયા; ૧૯૧૮ ના માર્ચમાં ખેડા જીલ્લાના સત્યાગ્રહનું મંડાણ તેમની આગેવાની નીચે થયું; અને જૂનમાં સફળ થયા; તે જ સાલમાં દિલ્હીની યુદ્ધપરિષદમાં ભાગ લીધો; અને ખેડામાં લશ્કર ભરતીનું કામ કયું; ૧૯૧૯ માં 'યંગ ઇન્ડિયા' અને 'નવજીવન'નું તંત્રીપદ સ્વીકાર્યું; 'રૉલેટ' કાયદા સામે ૧૯૧૯ ના એપ્રિલની છટ્ટી તારીખે સત્યાગ્રહનો આરંભ કર્યો; તેથી આખા દેશમાં જાગૃતિ આવી ગઇ; દિલ્હી જતાં તેમને સરકારે અટકાવ્યા; સરકારે તેમને ગિરફતાર કર્યા એમ સમજવાથી લોકોએ પંજાબ, અમદાવાદ વિગેરે સ્થળોએ ભારે રમખાણ મચાવ્યાં; દિલ્હી જતાં રસ્તામાંથી તેમને મુંબઈ પાછા લાવવામાં આવ્યા; ૧૯૧૯ ના નવેમ્બરમાં દિલ્હી ખિલાફત પરિષદને ખિલાફતની ચળવળ ઉપાડી લેવાની સલાહ આપી; અમૃતસર મહાસભામાં 'સુધારા' ના અમલ માટે સહકારનો ઉપદેશ કર્યો; પરંતુ પંજાબ-ખિલાફતના બનાવોથી સહકારની સર્વ આશા બ્યર્થ જતાં ૧૯૨૦ માં કલકત્તા મહાસભાની ખાસ બેઠકમાં અસહકારનો ઠરાવ પાસ કરાવ્યો; તે જ સાલના નવેમ્બરમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના કરી; નાગપુરની મહાસભાની બેઠકમાં મહાસભાનું ધ્યેય નક્કી કરાવ્યું; ૧૯૨૧ ના એપ્રિલમાં બેઠવાડાનો કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો; તે જ સાલની ત્રિશમી જૂન પહેલાં 'તિલક સ્વરાજ્ય ફંડ'માં કરોડ રૂપિયા એકઠા કરાવવામાં સાધનભૂત બન્યા; મુંબઈમાં થયેલાં તોફાનની શાંતિ કરાવી; અમદાવાદ મહાસભાની બેઠક વખતે ડીકેટર નિમાયા; ૧૯૨૨ માં ખારડોલી તાલુકામાં

સવિનય લંગની કરેલી તેયારી ચૈરીચૈરાના અત્યાચારને લીધે પડતી મૂકી; રાજદ્રોહી ત્રણ લેખો માટે આઝાદ થયા; છ વર્ષની સાદી જેલ મળી; શાંતિ અને સ્વદેશીનો સદેશ આપી ચડેલી રજા ભોગવવા ધરોડા જેલ સીધાવ્યા; તે વીર મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીની વાણીનું હે વાંચક ! હવે તું અમૃતપાન કર.



ઉપયોગમાં લીધેલાં પુસ્તકો.



‘નવજીવન.’ પ્રકાશક: નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

‘હિન્દ સ્વરાજ્ય’ પ્રકાશક: રાષ્ટ્રીય સાહિત્યમંડળ અમદાવાદ.
પ્રથમ આવૃત્તિ. સં. ૧૯૭૭.

‘મંગ ઇન્ડિયા.’ એસ. ગણેશન, ટ્રીપ્લીકેન, મદ્રાસ. ઇ. સ. ૧૯૨૩.

‘મહાત્મા ગાંધીની વિચાર સૃષ્ટિ.’ ભાષાંતરકર્તા તથા પ્રકાશક: મથુરાદાસ ત્રિકમજી, બજારગેટ રટ્ટીટ, કોટ, મુંબઈ. સં. ૧૯૭૫.

‘સ્પીચીઝ એન્ડ રાઇટીંગ્ઝ ઓફ મહાત્મા ગાંધી.’ પ્રકાશક: જી. એ. નટેસન, મદ્રાસ. તૃતીય આવૃત્તિ. ઇ. સ. ૧૯૨૨.

‘આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન.’ પ્રકાશક: સરતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, મુંબઈ. તૃતીય આવૃત્તિ. સં. ૧૯૭૭.

‘મારો જેલનો અનુભવ.’ } પ્રકાશક: ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત.
‘સર્વોદય.’

‘ઇન્ડિયન હોમરૂલ.’ પ્રકાશક: ગણેશની કું. મદ્રાસ. પંચમ આવૃત્તિ.
ઇ. સ. ૧૯૨૨.

‘પત્રો.’ પ્રકાશક: સેવક કાર્યાલય, અમદાવાદ. પ્રથમ આવૃત્તિ.
સં. ૧૯૭૮.



અનુક્રમણિકા.



ક્રમાંક.

લેખ.

પૃષ્ઠ.

ખિલાફત—પંજાબ (પ્રથમ ખંડ)

૧.	ખિલાફત (૧)	૧
૨.	ખિલાફત (૨)	૧૦
૩.	પાડોશીધર્મ	૨૧
૪.	ખિલાફતના અન્યાયનો ઉપાય	૨૬
૫.	પંજાબના અત્યાચારો	૩૨
૬.	જલિયાવાલા બાગ	૩૫
૭.	ચાંદપુરના અત્યાચારો	૩૭
૮.	અન્યાયી રાજ્યનીતિ	૪૧
૯.	અન્યાયની ભરપાઈ	૪૫
૧૦.	સવાલજવાબ	૪૯

અસહકારનો આરંભ (દ્વિતીય ખંડ)

૧૧.	આપભોગનો ધર્મ	૫૯
૧૨.	અસહકારનું તત્ત્વ	૬૬
૧૩.	વડી ચાવી—પ્રેમ	૭૧
૧૪.	અહિંસા એ જ તરણોપાય	૭૪
૧૫.	વફાદારી	૭૭
૧૬.	સક્તનતની ઓળખાણુ	૮૦

૧૭.	અપશબ્દ	૯૬
૧૮.	સહકારમાંથી અસહકાર	૯૯
૧૯.	અસહકારનું પ્રતિપાદન	૧૦૪
૨૦.	કલકત્તા કૌગ્રેસમાં બાપજી...	૧૨૦
૨૧.	દેશનો નિરાધાર...	૧૩૫
	પરિશિષ્ટ ક	કલકત્તા કૌગ્રેસનો ઠરાવ	૧૪૦
	પરિશિષ્ટ જ	નાગપુર કૌગ્રેસનો ઠરાવ	૧૪૮
		મહાત્મા ગાંધીજીનો ટેકો	૧૫૯
	પરિશિષ્ટ ગ	અમદાવાદ મહાસભાનો ઠરાવ	૧૫૫
	આધારની નોંધ...	૧૬૧



ગાંધી=શિક્ષણ.

અસહકાર

(પ્રથમ વિભાગ.)

ખિલાફત-પંખાબ.

(પ્રથમ ખંડ)

૧. ખિલાફત.

(૧)

૧. ખિલાફતનો સવાલ જેટલો ગંભીર છે તેટલો જ સુંદર છે, કેમકે તેમાં આઠ કરોડ મુસલમાનોની અને તેથી સમસ્ત ભારતવર્ષની શાંતિ ઝૂપાઈ છે. સુંદર છે, કેમકે તેનો નિકાલ કરવામાં જો મુસલમાનો ડહાપણ વાપરે તો તેઓની શુદ્ધ સત્તા વધે અને હિંદુસ્થાન શુદ્ધ સામ્રાજ્ય બોગવે. હિંદુ-મુસલમાન ઉભયમાં એકતા, જોર, નીતિ વધે અને અંગ્રેજોને પણ આપણને હલકા ગણે છે તે આપણને હલકા ગણતા અટકે. લાઇબંધી સરખાની વચ્ચે જ થઈ શકે. અંગ્રેજો આપણને સરખા ગણતા નથી. આપણે આપણને તેઓના કરતાં ઉતરતા માનીએ છીએ. એટલે આપણે હિંદુ-મુસલમાન આ સવાલનો ફડચો લાવી ત્રણે એકસરખા થઈ શકીએ છીએ.

૨. આપણા આ પવિત્ર કાર્યમાં ખૂનામરદાને અવકાશ ન હોવો જોઈએ. તિરસ્કારને પ્રેમથી જ આપણે જીતવો જોઈએ. પરંતુ મુસલમાન ભાઈઓ સ્પષ્ટ વાત કરવા ઇચ્છે છે. એઓને કાંઈ પણ છાનું નથી રાખવું. આથી કેટલાક ભાઈઓએ જાણવું કે જે શાંતિથી કાર્ય કરતા છતાંયે આપણે ઇચ્છિત પ્રાપ્ત ન કરીએ તો કુરાનમાં ફરમાવેલી રીત અખત્યાર કરવા આપણને છૂટ હોવી જોઈએ. આ ફરમાન એવું છે કે જ્યારે તેઓના ધર્મ પર હુલો કરવામાં આવે, ત્યારે તેઓએ એ દેશ જ છોડી દેવો જોઈએ, અથવા હુલો કરનાર સામે યુદ્ધ કરવું જોઈએ. એટલે એ સ્પષ્ટ તરી આવે છે કે અસંતોષકારક નિવેડાને અંતે ખૂનરેણુ ફેલાય, પણ આથી આપણે બચી જવું રહ્યું.

૩. તલવાર માણસોને એકસરખા કરે છે. એકખીજા પાડાની જેમ ખૂબ લડી બને છે એટલે એકખીજાને સલામ કરી ભાઈબંધ બને છે. જે કોઈ નમજાઈ બતાવે તો હલકો બને છે. અથવા એકખીજાની સામે શરીરબળ નહિ વાપરીને આત્મબળ વાપરી ખીજાને ઉપરી બને છે. એ ઉપરીપણું બીજાને લઇને નહિ, પણ પ્રેમને લઇને સ્વીકારાય છે, તેથી બન્ને એકસરખા થઇ રહે છે. ખીજાને આપણા કરતાં નીતિમાં બળીઓ માનીએ તેમાં આપણી હલકાઇ નથી મનાતી. ખીજા નીતિમાં આગળ વધ્યો હોય તેમાં ગર્વ નથી કરતો. એટલે બન્ને એકખીજા પ્રત્યે માનની નજરથી વર્તે છે. આપણે તલવારથી અંત્રેજને જીતવાનો વિચાર જ છોડી દેવો ઇચ્છું છું.

૪. આપણે તે બળ ન જ વાપરી શકીએ એમ હું નથી મનાવતો, પણ તે બળ વાપરવા સારૂ આપણે દંભ, જૂઠાણું, દગો વિગેરે વાપરવાં પડશે, અને ત્યારે પણ અનેક પ્રકારની બીજા મિથ્યા-કુશળતા મેળવવી પડશે. તેઓની જોડે મુકાબલો કરી બન્ને હારે ત્યાંસુધી બન્નેએ લડ્યા કરવું પડશે આવો પ્રસંગ જ તેઓ સહેજે નહિ આવવા દે એવો મનુષ્ય જાતિનો સ્વભાવ છે. અસહ જમાનામાં પણ લડવાની કળાઓ જૂની રહેતી. અહંકારી પોતાની

અહંતાનાં સાધનો એકાએક બીજને નથી સોંપતો. શસ્ત્રબળમાં અહંકાર હોય જ. એટલે આપણે જે શસ્ત્રબળથી એક થવા માગતા હોઈએ તો આપણે તેઓના પરાજયની અણીએ પહોંચીએ ત્યાંસુધી આપણે મથવું પડશે અને અંતે આપણે દુશ્મન બનવું રહ્યું ! આમ ખિલાફતનો ઉકેલ આવે ?

૫. લડાઈ કરવાની યોગ્યતા અથવા અયોગ્યતાનો વિચાર મેલી દ્રષ્ટિ આપણે જે માત્ર પરિણામનો વિચાર કરીએ તો આપણને માલમ પડશે કે શસ્ત્રબળથી સવાલનો ફડચો નહિ જ થાય. ખિલાફતની લડાઈ કેવળ અંગ્રેજોની જોડે નથી. એ લડાઈ ખ્રિસ્તી અને મુસલમાનોની વચ્ચે છે. ખ્રિસ્તી ધણા એકત્રિત છે. તેઓએ લડાઈની કળામાં બહુ તાલીમ મેળવી છે. તેમની સાથે લડાઈમાં મુકાબલો કરવાને આજે તો મુસલમાનો તૈયાર નથી. હિંદના મુસલમાનો તો સ્પષ્ટ રીતે નથી, અને હિંદુ લડાઈના મુકાબલામાં તેઓની જોડે ન ઉભી શકે. આવી સ્થિતિમાં મુસલમાનોએ લડીને ખિલાફતના સવાલનો ફડચો લાવવો એ દુન્યવી વિચારે લગભગ અશક્ય લાગે છે.

૬. ‘ખુદા ચાહે સો કરે’ એ વાક્ય લડાઈનો મુકાબલો કરનાર નહિ વાપરી શકે. એ વાક્ય તો નીતિનો મુકાબલો કરનાર જ વાપરી શકે, કેમકે નીતિના મુકાબલામાં હાર તો છે જ નહિ. શુદ્ધ સાધનો વાપરનારો તકદીર ઉપર હાથ મૂકી શકે, પણ મેલા સાધન વાપરનારાને તેમ કરવાનો અધિકાર જ નથી. જાણીજોઈને ફૂવામાં ભૂસકા મારનાર ઇશ્વરનું નામ વગોવે તો તેની સજા તેને તરત મળે. તે અકાળ મૃત્યુને વશ થાય. દારૂનો, સીસો ખાલી કરનાર ‘ખુદાને નીશો ચડાવવો હોય તો ભલે ચડાવે’ એવો બકવાદ કરે તો તેને દુનિયા હસે. નીતિના પ્રયોગોમાં આપણે ઇશ્વર ઉપર અખંડ ભરોસો રાખીએ છીએ, કેમકે આપણે જાણીએ છીએ કે નીતિનું પરિણામ કુશળ જ છે. શસ્ત્રબળિયો પોતાનાં શસ્ત્ર પર વિશ્વાસ રાખે છે, અને શસ્ત્ર તૂટી જાય, ત્યારે ‘મીણું’ કહે છે—દારૂડીઓ જેમ દારૂનો નીશો પેદા કરવાપણા પર વિશ્વાસ રાખે છે તેમ.

૭. તેથી પ્રગ્નને વિનવીશ કે આપણે જે આ સવાલનું શુભ પરિણામ લાવવા માગતા હોઈએ તો આપણે ધીરજ, દૃઢતા, સત્ય, નિર્ભયતા વિગેરે ગુણોનું સેવન કરવું પડશે. સારાં કામો કર્તાનાં અશક્તિ, અજ્ઞાન, મૂર્ખાઈ, ઉતાવળ, રોષથી બગડેલાં આપણે જોઈએ છીએ. આપણે હાથેથી ખૂનામરકી ન કરવી એટલું જ બસ નથી. જીભથી પણ ખૂનો થયાં આપણે જોયાં સાંભળ્યાં છે. તેથી આપણે જેમ હાથપગને વશ રાખવાની જરૂર છે તેમ જ આપણી જીભને વશ રાખવાની જરૂર છે. આપણી લડત સાચી છે; અને જ્યાં સત્ય છે, ત્યાં જય છે એમ વિશ્વાસ રાખી આપણે મર્યાદા રહીશું, તો આ પ્રશ્નનો સારો નિવેડો લાવી શકીશું એવો મને વિશ્વાસ છે.

૮. ગુરુસાથી ખિવાફતનો નિવેડો નહિ આવે, શાંતિથી જ આવશે. આ મામલો સર કરવા માગતા હો તો શાંતિથી જ વર્તવાની પ્રતિજ્ઞા લેજો. આપણા તરફથી અભ્યાસ થશે તો આપણું કામ આપોઆપ બંધ થઈ જશે. હું તો ખરી સિપાઈગિરી જ સમજ્યો છું અને તેની તમને ભેટ કડે છે. ખરી સિપાઈગિરી મરવામાં છે, મારવામાં નથી; ક્રોધની આગર સાચવવામાં છે, આગર લૂંટવામાં નથી.

૯. ઈસ્લામી ભાઈઓ જ્યાંસુધી મર્યાદામાં રહેશે અને ખૂનામરકી નહિ કરે અથવા ખૂનામરકીને ઉત્તેજન નહિ આપે, ત્યાંસુધી તેઓની વ્યાજબી માગણી પ્રમાણે મેળવવામાં હું તેઓની સાથે બરોબર ઉભો રહીશ, પણ ખૂનામરકી થાય અથવા ખૂનામરકીની સલાહ આપવામાં આવે અથવા ખૂનામરકીને ઉત્તેજન આપવામાં આવે તે વખતે હું તેઓની સાથે નહિ ઉભો રહું, અને દરેક હિંદુ અથવા તો દરેક જાણને સાથે નહિ ઉભવાની સલાહ આપીશ, તેથી ગમે તેવું ગુરુસો ચલાવવું કારણ મને તે છત્તાં પોતાની જીભ ઉપર સંપૂર્ણ અંકુશ રાખવો. જે દૃઢતાની સાથે નમ્રતાનું મેળવણુ હશે તો જીતની મને ખાત્રી છે. જે ગુરુસો, દ્વેષ, તિરસ્કાર, અવિચાર અને છેવટે ખૂનામરકીનું સામ્રાજ્ય થાય

તો પરિણામે હાર જ મળે. તેથી હું એકલો હોઈ છતાં ખૂનામરફી આદિ શત્રુઓની સામે મારો જીવ જતાં સુધી લડીશ. આખી દુનિયાની સાથે મિત્રભાવે રહેવું એ મારો ઉદ્દેશ છે. અન્યાયની સામે પૂર જોડાઈ લડતાં છતાં સંપૂર્ણ પ્રેમભાવ રાખી શકાય એ મારો દૃઢ નિશ્ચય છે.

૧૦. હિંદુ-મુસલમાન બન્ને સત્યાગ્રહ રૂપી દિવ્ય શસ્ત્ર ધારણ કરે, તો વિજય છે જ. હિંદુ-મુસલમાન ખ્રિસ્તીના અન્યાયમાં ભાગ ન લે, તો તેને કાણુ હરાવનાર છે? મુસલમાનો પોતાના પર થતા અન્યાયોમાં ભાગ નહિ લે, તો ખુદાનો કાલ છે કે તે ન જ હારે. તેથી જ મેં કહ્યું છે કે અંગ્રેજને આપણે અન્યાયી પગલામાં મદદ ન કરવી એ આપણો હક્ક છે, એ આપણી ફરજ છે. એ ફરજ અદા કરીને જ મુસલમાનો પોતાના ધર્મ ઉપર થઈ રહેલા હુમલામાંથી બચી શકે છે.

૧૧. [પરંતુ સ્પષ્ટ રીતે આપણે સમજવું જોઈએ કે સત્યાગ્રહમાં ખૂનામરફીને ક્યાંયે અવકાશ નથી.] કેટલીક વખતે હિંદુ અને મુસલમાન મારી પાસે આવે છે અને પૂછે છે કે છૂપી ખૂનામરફીનો કાઈ વેળા સત્યાગ્રહમાં સમાવેશ ન થાય? મેં જવાબ આપ્યો કે છૂપી કે છતી ખૂનામરફી એ સત્યાગ્રહ નથી જ. એ સત્યાગ્રહથી ઉલટાં છે. કેવળ શાંતિ અને અચળ નિશ્ચયનો મેળાપ જ્યારે ન્યાયી કારણની સાથે થાય છે, ત્યારે તેનું પરિણામ સદાય જીત જ હોય છે. ન્યાયને સાર મરવું એ મનુષ્યનો કાયદો છે; મારવું એ જનાવરનો છે.

૧૨. હવે વિલાયતના મંજુર પક્ષના વિચારો જરા તપાસીએ. તે પક્ષ કહે છે કે મુસલમાની સત્તાના ભાગલા પડવા જ જોઈએ. મુસલમાનો જ એ માગે છે. તેની સામે હિંદુસ્થાનના મુસલમાનો કેમ થઈ શકે? આરબો ઑટોમન સાથે ન રહેવા માગે તો શું તેને જોરજુલમથી ઑટોમન સાથે રાખવા? આનો જવાબ હું સત્યાગ્રહી તરીકે તરત આપી શકું. હું આરબોની સ્વતંત્રતા છીનવવા નથી માગતો, તેઓ સ્વતંત્ર થાય પણ હકુમત ખલીફાની કબૂલ

કરે. પાક જગ્યાઓનો કબજો ખલીફાના હાથમાં રહે. આટલું ન થાય તો હું ભલે લડાઈ ન કરું, પણ હું ઉલટું થવામાં મદદ પણ ન કરું. મારી મદદ વિના તે અન્યાય ન બને. જો દરેક હિંદુ-મુસલમાન સરકારી નોકરી છોડી દે તો શું થાય ? યા તો અંગ્રેજોએ હિંદુસ્થાન છોડવું પડે અથવા તેઓએ આપણું ધાર્યું કરવું જ પડે. એટલે મારી ધારણામાં લોકમત શુદ્ધ રસ્તે ફળવવા પૂરતી જ રાહ જોવાની ધીરજ રાખવાની જરૂર છે. અત્યારની જગૃતિનો મુસલમાનો સદુપયોગ કરશે કે દુરુપયોગ કરશે ? મુસલમાનો જ પોતાના શત્રુ અથવા મિત્ર બનશે.

૧૩. હું માનું છું કે અન્યાયની વિરુદ્ધ પગલાં લેતાં અન્યાયી વિરુદ્ધ ઉત્પન્ન થતા દ્વેષને તદ્દન રોકવો એ અશક્ય છે. દ્વેષ કરવાથી દ્વેષી પોતાને નુકસાન કરે છે એમાં યે શક નથી. ક્રોધ પણ માણસ સંપૂર્ણ તો હોય જ નહિ. એટલે દ્વેષ કરનાર દયાપાત્ર બને છે; ક્રમકે તેની ભૂલોને સાફ તે જગતની ક્ષમા ઇચ્છશે. છતાં તે જગતની ભૂલોની ક્ષમા નહિ આપવાથી પોતે ક્ષમા મેળવવા નાલાયક બન્યો છે. પણ ધણા કાળની દ્વેષરોષાદિ કરવાની કુટેવ પડવાથી આપણે કેટલીક વેળા તો ઇચ્છીએ છીએ છતાં તે શત્રુઓને રોકી નથી શકતા.

૧૪. ત્યારે શું કરવું ? રખેને અન્યાયીનો વિરોધ ક્રોધ કરે તેથી અન્યાયનો યે વિરોધ ન કરવો ? સગાસ્નેહીમાં એમ જ થાય છે. સગાએ કરેલી ભૂલોને આપણે દાટી દેવા ઇચ્છીએ છીએ. મારી માન્યતા છે કે જેમ દ્વેષ હાનિકારક છે તેમ ખોટો પ્રેમ પણ હાનિકારક છે. વહાલાંની ભૂલો પણ ઉઘાડી પડે તેમાં કંઈ જ નુકસાન નથી એટલું જ નહિ, પણ તેથી લાભ જ છે. ભૂલ-સુધારવાનો પહેલો માર્ગ ભૂલને ઓળખવી અને તેથી શરમાવું એ છે. ઠાંકી રાખવાથી તેની પૂરી ઓળખ થતી નથી અને ભૂલેલો માણસ શરમ છોડી ઉદ્ધત બને છે, અને ભૂલના

ખાડામાં ઉડેા ઉતરે છે. શરીરમાં થયેલાં ગુમડાને જેમ કાપ્યે કે ફેડે જ છૂટકા છે, તેમ બૂલને પણ ઉઘાડી પાડ્યે જ છૂટકા છે.

૧૫. મારી પદ્ધતિમાં અન્યાયનો વિરોધ એટલે સુધી આવે છે કે જે અન્યાયી ન સુધરે તો તે ત્યાજ્ય છે, ભલે પછી તે સગો આપ હોય. જે તેનો ત્યાગ ન કરીએ તો તેના અન્યાયમાં આપણે ભાગીદાર બનીએ છીએ. અન્યાયનો અન્યાયીના ત્યાગ પર્યંત વિરોધ કરતા છતાં પ્રેમભાવને ધક્કા નથી પહેંચતો એ મારો નતિઅનુભવ છે. અન્યાય એ એક મોટી બૂલ છે. મિત્ર બૂલ કરે છતાં તેની ઉપર પ્રેમભાવ રાખવો તેમાં જ પ્રેમની કસોટી છે. ગુણ ઉપર ગુણ કરવો તેમાં નવાઈ નથી. અવગુણ ઉપર ગુણ કરે તે જ જ્ઞાની છે એમ શામળ ભટે આપણને શીખવ્યું છે. શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે સમભાવ રાખવાનું ગીતાજી શીખવે છે.

૧૬. એટલે આપણી પાસે એક જ ધોરી માર્ગ છે. અમુક કાર્ય અન્યાયી છે, બૂલભરેલું છે એમ માની લેતા પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવો. જેનો અન્યાય જાણાય તેની સામે ઉતાવળે અનુમાનો ન બાંધવાં, અને ઘણી વિવેકબુદ્ધિ વાપરવા છતાં જે એમ જાણાય કે બૂલ તો છે જ તો તેની સામે અંત સુધી થવું. તેની સાથે જ જે બૂલ માનવામાં આપણી બૂલ થઈ હોય, તો આપણે તે જ ક્ષણે કબૂલ કરવા અને મારી માગવા તૈયાર રહેવું.

૧૭. હું જે પદ્ધતિ ભારતવર્ષ આગળ અજમાવી રહ્યો છું, જેમાં મિત્રોને રોકું છું તે નવો પ્રયોગ છે, તેમાં ખામીઓ હશે, કેટલીક હું જોઉં છું. સંપૂર્ણતાનો દાવો હું કરતો જ નથી. પણ મારી ખાત્રી છે કે એ માર્ગ જ ખરો છે. એ માર્ગે જતાં જ હિંદુસ્થાનનો ઉગારો છે.

૧૮. [આ પદ્ધતિ પ્રમાણે ખિલાફતના પ્રશ્નમાં જેટલો દ્વેષ, ઉદ્વેગ અને અવિવેક ઓછાં, તેટલી સરળતા તેના ફેંસલામાં અવશ્ય આવી જવાની. પરંતુ] હવે સવાલ એ રહ્યો કે ખિલાફતના સવાલમાં મુસલમાન ભાઈઓ ઇન્સાફસર છે કે નહિ. જે તેઓની

માગણી ઇન્સાફસર ન હોય તો આપણે હિંદુ કે ખ્રીસ્ત મદદ ન કરી શકીએ. તેઓ મદદ ન ઇચ્છી શકે અને મદદ મળે તોપણ ફતેહ ન મળે. પણ મુસલમાન ભાઈઓના માગણીના વ્યાજખીપણાના સાક્ષી તો ઇંગ્લાંડના પ્રધાન પોતે જ છે અને હિંદના પુરાણા નામાંકિત અમલદારો છે.

૧૯. ખિલાફતના સવાલમાં મુસલમાનો ન્યાયમાર્ગ પર છે એમ મારી ખાત્રી છે. જે હંમેશાં જાગ્રત છે અને જે સર્વત્ર વસનારો છે એવા સાક્ષીને આપણે છતરી શકવાના નથી. પવિત્ર આત્માની પ્રાર્થના તે સદાય સાંભળનારો છે. દુનિયાના સારા માણસો સાક્ષી પૂરે છે કે તુર્કીના કેસ પવિત્ર છે. મુસલમાન ભાઈઓ પવિત્ર છે, પ્રામાણિક છે એ સવાલ છે. કસોટી સહેલી છે. પવિત્ર અને પ્રામાણિક માણસે પોતે જેને ન્યાય માન્યો છે તેને સારૂ હંમેશાં પોતાનો ભોગ આપવા તૈયાર રહે છે. મુસલમાન ભાઈઓ તૈયાર છે? તેમનો આરામ, તેમની મજા, તેમનો વેપાર, તેમની જિંદગી સુધ્ધાં ન્યાય મેળવવાની ખાતર આપવા તેઓ તૈયાર છે? જો તેમ હોય તો તેઓ સત્યાગ્રહી છે અને તેઓ જીતશે જ. તેઓની હું જૂલ જોઉં તો તે જ ક્ષણે તેમને મદદ કરતો અંધ થાઉં. તેઓ દ્વેષમુક્ત છે એમ હું નથી કહેતો, પણ તેમના દ્વેષભાવની સાથે મારો પ્રેમભાવ મેળવી દ્વેષભાવના વેગને હું હળવો કરી શકું છું એવી મારી ખાત્રી છે. જો મારી પદ્ધતિનો ઘણા સ્વીકાર કરે, તો દ્વેષના વેગને તદ્દન રોકી શકાય એમ પણ હું માનું છું. અન્યાયની સામે દ્વેષી તો થવાના જ. તેઓ વિવેકબુદ્ધિ નહિ વાપરે. અદ્વેષીએ પણ અન્યાયની સામે થયે છૂટકો છે. અન્યાયી તો દ્વેષી છે જ. અન્યાયથી પીડાયેલો કૃત્ય કરે છે, ત્યારે તે પણ દ્વેષી બને છે. અદ્વેષીએ અહિં શું કરવું એ જ પ્રશ્ન રહે છે તેનો ઉત્તર હંમેશાં સહેલાઈથી નથી મળી આવતો. ધર્મસંકટો પડતાં જ માણસ ધડાય છે, પડી પડીને જ ચડે છે. રખેને જૂલ થશે તો, એમ સમજી સાવધ રહેવું આપણું કર્તવ્ય છે. એમ સમજી કંઈ ન જ કરવું એ કાયરતા છે.

એટલે ભૂલ થવાની ધારતી છતાં યે જ્યાં અન્યાય માલમ પડે ત્યાં પ્રેમભાવે તેનો વિરોધ કરી પરિણામના અધિકારી બનવું એ જ ગીતામાર્ગ છે એવી મારી નમ્ર માન્યતા છે.

૨૦. ચંપારણમાં, ખેડામાં, રૉલૅટ ઍક્ટની પ્રવૃત્તિમાં, હું અન્યાયનો તીવ્ર વિરોધ કરી દ્વેષભાવને તદ્દન રોકી તો ન શક્યો, પણ અન્યાયને ઓછે કે વને અંશે દૂર કરવામાં મદદ કરી શક્યો અને લોકોને સત્યાગ્રહના સૂર્યની ઝાંખી કરાવી શક્યો. તેનું નેજ હું પૂર્ણ પણે નથી બતાવી શક્યો, કેમકે મારી તપશ્ચર્યામાં, મારા જ્ઞાનમાં બહુ ખામીઓ હું જોયા કરું છું.

૨૧. જો તમે અને હું આપણી ફરજ બૂલી જઈશું, તો કરોડો મુસલમાનોના શાપને લાયક આપણે બનીશું. બ્રિટિશ અમલદારો ડાહ્યા અને શાણા છે. આપણે ગંભીર છીએ કે રમતમાં છીએ એ ખોળી કહાડતાં તેઓને વાર લાગતી નથી. તેથી હું ઇચ્છું છું કે તમારી છાતી ઉપર હાથ મૂકી તમે આ ગંભીર વિષય વિષે ગંભીર છો કે નહિ એ સવાલ તમારા દિલને પૂછો. ખાત્રીપૂર્વક માનજો કે જો તમે ગંભીર હશો તો હજી કંઈ ગયું નથી. પણ જો તમે પોતે આ સવાલ વિષે ખરી લાગણી નહિ ધરાવતા હો, તો સહાનુભૂતિ ધરાવનારાઓની અધી સેવા નકામી થઈ પડશે.



૨. ખિલાફત.



(૨)

૧. ખિલાફતનો સવાલ અત્યારે સર્વોપરી થઈ પડ્યો છે સાત્રાન્યમાં સર્વથી વધારે મહત્ત્વ એ સવાલ ભોગવે છે. ઇંગ્લાંડના મોટા પાદરીઓ અને ઈસ્લામી આગેવાનોએ એ સવાલને મોખરા પર મૂકી દીધો છે. પાદરીઓએ દાવ નાંખ્યો, મુસલમાનોએ તે ઝીલી લીધો છે.

૨. ખિલાફતનો સવાલ હિંદુસ્થાનના આઠ કરોડ મુસલમાનને લગતો છે. અને જે સવાલ પ્રજાના લગલગ એક-ચતુર્થાંશને લાગુ પડે એ સવાલ સમસ્ત હિંદુસ્થાનનો છે. પ્રજાનું ચોથું અંગ જખમી બને અને પ્રજાની ઉપર તેની અસર ન થાય એ અસંભાવત છે. જે એવા જખમની અસર ન થાય તો આપણે એક પ્રજા કહેવાઈએ નહિ, આપણે એક અંગ ન હોઈએ. એટલે આ સવાલ મુખ્યપણે સમજી લેવો એ હિંદુ-મુસલમાન બંધાની સરખી ફરજ છે.

૩. ટુર્કીની સલ્તનતમાં ઇસ્લામનો ગંભીર સવાલ આવી જાય છે. ઇસ્લામ દુન્યવી અને દીની એવા બે વિભાગ પાડતો નથી. ટુર્કીના સુલતાન એ જ ઇસ્લામના માનવંતા ખલીફા છે, અને જે સલ્તનત જાય તો ઇસ્લામી મજહબ પ્રમાણે ખલીફાનો અર્થ જ ન રહે એવી સખ્ત કુરાને-શરીફની આયતો છે. એટલે સમસ્ત મુસલમાન પ્રજાને એ મોટો ધાર્મિક પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે.

૪. હું ઉમેદ રાખું છું કે હિંદુઓ સમગ્ર જરો કે સુધારા શું કે ખીજી કંઈ પણ શું, ખિલાફતની આગળ નીચેનો દરજ્જો ભોગવે છે. જો મુસલમાનોનો દાવો એ ધરલામીની દૃષ્ટિ વિના ગરમ-સાશી હોત તો કેવળ ઇસ્લામી પુસ્તકોને જ આધારે તેને ટેકા આપતાં કોઈ અચકાત, પણ જ્યારે ન્યાયી દાવાને દીન તરફથી ટેકા મળે છે, ત્યારે એ દાવાની સામે થઈ શકાય નહિ.

૫. ટૂંકામાં મુસલમાનોનો દાવો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) યુરોપ માહેનું તુર્કી તુર્કાના હાથમાં રહેવું જોઈએ. તે રાજ્યમાં ધરલામી સિવાયની ખીજ જે કામો રહેતી હોય તેઓના રક્ષણને સાફ ભલે પૂરી ખાત્રી લેવામાં આવે.

(૨) ધરલામીની પવિત્ર જગ્યાઓનો કબ્જો સુલતાનના હાથમાં રહેવો જોઈએ. અને જઝીરત-ઉલ-અરબ એટલે મુસલમાની લેખકોએ હદ બાંધી છે તે અરબસ્તાન ઉપર સુલતાનનો બાદશાહી હક્ક રહેવો જોઈએ, અને તેની સાથે આરબોને જોઈતા હોય તો ભલે તેઓને સ્વરાજ્યના હક્ક મળે. આવું વચન બ્રિટિશ સરકારનું હતું, અને એ જ ધારણા હિંદી સરકારની પણ હતી. મુસલમાની સિપાહીઓ તુર્કીની રાજ્યસત્તા છીનવી લેવાને સાફ કદિ લડત નહિ. ખલીફાના હાથમાંથી અરબસ્તાન ઉપરની હકુમત છીનવી લેવી એ ખિલાફતનું મીઠું વાળવા બરોબર છે.

૬. ઇંગ્લાંડને આજે માત્ર તુર્કીને જ મનાવી લીધે પાલવે તેમ નથી. હિંદને તેણે સંતોષવું જોઈએ. મારા અભિપ્રાય મુજબ તો હિંદી મુસલમાનોની માગણીઓ કબૂલ કરવામાં આવે તો તુર્કીનું સમાધાન કરવાપણું પણ આજું રહેતું નથી. આનાં બે કારણો છે. ખિલાફત એ એક ભાવના છે, અને કોઈ એક ભાવનાને ખાતર જ્યારે માણસ પોતાનાં તન, મન, ધન ધોઈ નાખવા તૈયાર થાય

છે, ત્યારે તેની સામે કોઈ ટકી નથી શકતું. એવી ભાવના માત્રથી જ મુસલમાનો પ્રેરાયેલા છે તેમને જ આખી હિંદી મુસલમાન કોમનો ટેકો છે.

૭. મુસલમાનો માત્ર તુર્કીને ખાતર લડી રહ્યા છે એમ કહેવું ભૂલભરેલું છે. તુર્કી ખોટો રસ્તો લે, —દાખલા તરીકે મહાત્મ સુલેમાનનાં કાળનો દરજ્જો પોતાને મળવો જોઈએ એવો આગ્રહ ધરે, —તો તેઓ આજ તુર્કીનો ત્યાગ કરે તે જ રીતે તુર્કી આજે નવખાઈ બતાવીને કુરાને-શરીફના ફરમાનની રૂએ પોતાને મળેલો અધિકાર જતો કરી તેને અંગે પોતાના પર આવી પડતી ફરજ માથા ઉપરથી ફેંકી દેવા તૈયાર થાય, તોપણ મુસલમાનો તેમ કરી શકે નહિ.

૮. આમ દરેક ધર્મપ્રિય મુસલમાન તુર્કીની દુન્યવી સત્તા કાયમ રાખવા મથે જ. છતાં તુર્કી ફાવે તે કરવા તૈયાર થાય, તોપણ મુસલમાનો તો જાતીરત-ઉત્ત-અરબ—જેમાં મેસોપોટેમિયા, સીરિયા અને પેલેસ્ટાઇન આવી ગય છે—ઉપર અબાધિત મુસલમાની સત્તા ખલીફની—પછી તે તેટલા સમયને માટે ગમે તે હોય—ધાર્મિક આજુ હેઠળ ટકાવવાને અંધારેલા જ છે. બીજી કાંઈ પણ શરતો—ને ગમે તેટલી સુંદર હોય તોપણ—મુસલમાનોને ન જ સંતોષી શકે. ઇસ્લામના પવિત્ર સ્થળો પર કાંઈ પણ પ્રકારની સીધી કે આડકતરી ગેરમુસલમાની સત્તા તેઓ ન જ અરદાસ કરે.

૯. આમ પેલેસ્ટાઇનનો સવાલ જ આમાં સૌથી ગુંચવાડાળયો છે. ઇંગ્લાંડે ઝાયોનિસ્ટો (યહુદી લોકોના એક પક્ષ) ને પેલેસ્ટાઇન માટે વચનો આપ્યાં છે. યહુદીઓને પણ સ્વાભાવિક રીતે જ પેલેસ્ટાઇન વિષે નીર્ધરસ્થાનની ભાવના છે. ‘અમારે શું કાળના અંત સુધી ધરજાર વગરના—સ્વદેશ વગરના—રહેવું?’ આવી તેમની દલીલ છે.

૧૦. આ માગણીના મૂળમાં રહેલો સિદ્ધાંત આપણે અહિં નહિ તપાસીએ. મારો મુદ્દો એટલો જ છે કે યહુદીઓથી ઇંગ્લાંડ પાસે

યુક્તિ કે દગાબાજી કરાવીને પૅલેસ્ટાઇનનો કબજો ન મેળવાય—
પૅલેસ્ટાઇનની ખાતર કંઈ લડાઇ ચાલી નહોતી પોતાના જ મુસ્લીમ
જનભાઈઓના હાથમાંથી પૅલેસ્ટાઇન ખૂંચવી લઈને યહુદીઓને સોંપી
દેવાનું એક પણ મુસલમાન સિપાઈને કહેવાની લડાઇ દરમિયાન
ઇંગ્લાંડની મગદુર હતી શું? જો મુસલમાન ધર્મચુસ્તો પોતાની
પેઠે જ યહુદીઓને પણ પૅલેસ્ટાઇન વાપરવા દેવાની આડે આવત તો
યહુદીઓ તે સામે પોકાર ઉઠાવી શકત.

૧૧. આમ લડાઈના કાંઈ પણ કાનુનોને આધારે લડાઈના ફળ
તરીકે ઇંગ્લાંડથી યહુદીઓને પૅલેસ્ટાઇન આપવા નિકળાય નહિ.
એક તો ઝાંચોનિસ્ટોએ પૅલેસ્ટાઇન વિષે પોતાની ભાવના બદલવી
જોઈએ અથવા તો તે મેળવવાને તેઓ કૃતનિશ્ચય જ હોય અને
તેમનાં ધર્મશાસ્ત્રો લડાઈ કરીને ન્યાય મેળવી લેવાની છૂટ આપતાં
હોય, તો તેમણે મુસલમાન સંસાર સામે ધર્મચુદ્ધ માંડીને ફડચો
કરી લેવો રહ્યો,—પછી તેવી લડાઈમાં ખ્રિસ્તી રાજ્યો ભલે એમનો
પક્ષ લે. પણ આજની દુનિયા ધર્મની લડાઈઓના કરતાં નૈતિક
મુદ્દાઓના જોર પર ધરમેળે જ સુલેહશાંતિપૂર્વક આવા કજીઆઓ
પતાવે એવી આપણે આશા રાખીએ. એવો કાળ આવે કે
ન આવે તોપણ એટલું તો સ્પષ્ટ જ છે કે ખિલાફતના કાંઈ પણ ન્યાયી
ફડચામાં જઝીરત-હિલ-અરબ ઉપર ખલીફની ધાર્મિક આણુ હેઠળ
મુસલમાનોની સંપૂર્ણ અને બેદખલ સત્તા રાખવાની વાતનો સમાવેશ
થવો જ જોઈએ.

૧૨. લડાઈના પહેલાં જે તુર્કીનું હતું તે જરૂર પડતી ખાત્રાઓ
લઈને તુર્કીને પાછું આપવું એ ખ્રિસ્તીને શોભે એવો ચૂકાદો
ગણાય. તુર્કીને સજ કરવાના ઇરાદાથી તેની પાસેથી કંઈ પણ
લઈ લેવું એ દારૂગોળાનો ચૂકાદો ગણાય. મિત્રરાજ્ય
અથવા તો ઇંગ્લાંડે પોતાની જીતને વખતે તદ્દન
ન્યાય ઉપર જ રહેવું જોઈએ. તુર્કીને કમજોર બનાવી દેવા એ

ગેરધ-સાદ કહેવાય એટલું જ નહિ, પણ ધરાદાપૂર્વક અપાયેલાં વચનોનો ભંગ મળાય.

૧૩. મુસલમાનોની લાગણી મિત્રરાજ્યો પાસે મૂકી ચૂક્યા એટલે કે તેમની માગણી ન્યાયી હોવાનો તેઓ સ્વીકાર કરે છે, પણ મિત્રરાજ્યો જે કંઈ કરે તેની ઉપર આપણી સરકારનો કાબુ ન હોય એમ કહી તે નિર્દોષ ઠરવા માગે છે. આ અસત્ય છે. હિંદી સરકાર જાણે છે અને આખું જગત્ જાણે છે કે તુર્કીની સાથેના કરારો ઘડવામાં અને તે કબૂલ કરાવવામાં અંગ્રેજ સરકારનો મુખ્ય ભાગ છે, તેઓ જાણે છે કે મી. લૉમ્બ જ્યૉર્જ ધારત તો જરૂર પોતાનું વચન પાળી શકત અને મુસલમાનોની લાગણીને માન આપી શકત. પણ તેમનો ધરાદો જ તુર્કીનો નાશ કરવાનો અને ઇસ્લામની જડ દીલી કરવાનો હતો. આમ છતાં ખિલાફત બાબત બધું કરી ચૂક્યા કહીને વાઇસરૉય સાહેબ નિકળી જવા માગે છે, તેનો અર્થ એ થયો કે તે પ્રગતે ભભાવે છે.

૧૪. ખરૂં જોતાં સવાલનો ફડચો વાઇસરૉયના કરતાં આપણા હિંદુ અને મુસલમાન ઉપર વધારે આધાર રાખે છે. અને હિંદુ અથવા તો વાઇસરૉયના કરતાં મુસલમાન ઉપર તેથી પણ વધારે આધાર રાખે છે. આ બાબતમાં અધીરાઇને સ્થાન નથી, કેમકે અધીરાઇમાંથી દીવાનાપણું આવવાનો સંભવ છે, અને દીવાનાપણાનો નતીજો ખૂનામરકી જ હોય. હું ઇચ્છું છું કે ખૂનામરકી એ આપઘાત છે એવું હું બધાને સમજાવી શકું.

૧૫. [યુરોપીય વિગ્રહની સુલેહમાં ખિલાફતના સવાલનો યોગ્ય ફડચો થયો નથી,] તેથી શુભ પરિણામની આશા રાખી તેને સારૂ આપણે મથવું જોઇએ. કેમ મથવું એ સવાલ છે. આપણે શું ન કરવું જોઇએ એ તો સ્પષ્ટ છે. વિચારમાં, વચનમાં કે કર્મમાં ખૂનામરકી ન જ હોવી જોઇએ. તેથી વેરભાવે કે સળ કરવાના ધરાદાથી ખિટિશ માલનો ઑયકૉટ ન સંભવે.

૧૬. (૧) મારા વિચાર પ્રમાણે તો ઑયકોટ પણ એક જાતની ખૂનામરકી છે.

(૨) વળી કદાચ ઑયકોટ ઇસ્લામાનેગ હોય, તોપણ એ તદ્દન અવ્યવહાર છે.

(૩) જ્યાંસુધી આપણી માગણી મુજબ નથી મળતું, ત્યાંસુધી આપણે શાંતિ વાળીને બેસી શકતા જ નથી.

(૪) ખિલાફતની સાથે ખીજા સવાલોને મેળવવા જ ન જોઈએ-જેમકે ઇજ્જમનો સવાલ.

૧૭ જો આપણી માગણી કમૂલ ન થાય તો શું કરવું જોઈએ એ વિચારીએ.

૧૮. ઢૂપી કે જાહેર લડાઈ કરવી એ જંગલી ઉપાય છે. આવી લડાઈ કરવાની વાત આપણી ગણતરીમાંથી આપણે કઢાડી નાખવી જોઈએ. લડાઈ કરીને જીતવું અશક્ય છે એટલું જ કારણ લડાઈની વિરુદ્ધ બસ છે. લડાઈ કરવી એ હંમેશાં ખરાબ છે, એવું જો હું બધાને સમજાવી શકું, તો આપણી બધી ન્યાયી ધારણાઓ આપણે વહેલા બર લાવી શકીએ. ખૂનામરકી નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને એક વ્યક્તિ અથવા પ્રજા જે શક્તિ મેળવી શકે છે એ શક્તિને કોઈ હઠાવી શકતું જ નથી. પણ ખૂનામરકી નહિ કરવાની સામે હાલ તો હું જે દલીલ કરું છું તે કેવળ તેની અયોગ્યતા જ છે; અને ખૂનામરકી અયોગ્ય છે કેમકે તેથી ધારણું પરિણામ લાવવું અશક્ય છે.

૧૯. તુર્કીની વિપત્તિમાં મદદગાર થવાનો હિંદુસ્થાનની પાસે એક જ રસ્તો છે અને તે એ જ કે તેણે જાતે પોતાનો કક્ષો ખરો કરાવવા પૂરતા સામર્થ્યવાન બનવું. જો હિંદુસ્થાન વેળાસર એટલું સામર્થ્ય ન કેળવી શકે તો હિંદુસ્થાનને માટે તરી પાર ઉતરવાનો ખીજો એક રસ્તો નથી. એણે દૈવાધીન જ થવું રહ્યું. લકવાથી રહી ગયેલા દર્દીએ જો પાડોશીને મદદ રૂપ થવું હોય તો પ્રથમ અલબત્ત જાતે જ લકવાથી મુક્ત થવું રહ્યું. કેવળ અજ્ઞાન,

અવિચાર અને ગુસ્સાથી વર્તાવેલી ખૂનામરકી બહુ તો અંદર ને અંદર ધૂંધવાતા ક્રોધાગ્નિને ઠલવવાનું સાધન બનશે, પણ તેથી તુર્કીની યાતનાઓ થોડી જ ઓછી થવાની હતી? તેમ હિંદુસ્થાનનું સામર્થ્ય પણ એવી ખૂનામરકીથી કાઢી રીતે વધે નહિ. ઉલટું એને દેખાવી દેવાને નામે તે સામે જે જે પગલાંઓ લેવાય તે આપણા ધ્યેયની દિશામાંની આપણી ગતિને મંદ જ પાડે.

૨૦. તેથી સરકારને મદદ ન કરવી એ જ હથિયાર આપણા હાથમાં રહેલું છે. અને જ્યારે તેની સાથે ખૂનામરકી ન હોય, ત્યારે તેના જેવું બીજું ચોક્કસ હથિયાર કંઈ જ નથી. અને તે જેટલું શુદ્ધ છે એટલું જ અસરકારક છે. મદદ કરીને જ્યારે આપણે જ આપણું પોતાનું અપમાન, આપણી હલકાર્થ કે આપણા ધર્મની નામોશી વહોરી લેતા હોઈએ, ત્યારે મદદ ન કરવી એ ફરજ થઈ પડે છે. સરકારના ખિતાઓ લેવા કે નોકરી કરવા કોઈ બંધાયેલું નથી. એ ખૂશીનો સોદો છે. જેને હાથે આપણું ભલું ન થાય તેને આપણે મદદ કરવા બંધાયેલા નથી એ સ્પષ્ટ છે. સરકારની નોકરી આપણે આજીવિકાને અર્થે અને જે આપણામાં પ્રજ્ઞના કલ્યાણનો ખ્યાલ રહેતો હોય તો પ્રજ્ઞના ભલાને અર્થે કરીએ છીએ, પણ જ્યારે આપણું ભલું થવાને બદલે ખૂંડ થવાનો સંભવ રહે ત્યારે આપણે નોકરી ને જ કરીએ. જ્યારે સરકારને હાથે ખિલાફત જેવા મહા અગત્યના ધાર્મિક સવાલને વિષે આપણને નુકસાન પહોંચે ત્યારે આપણે તેમને સહાય કેમ કરીએ? જે સરકારે પવિત્ર ખિલાફતને નાબૂદ કરવા અગર જઝીરત-ઉલ-અરબ પરના ઇસ્લામી કબજામાં હસ્તક્ષેપ કરવા સીધી કે આડકતરી રીતે પ્રયત્ન કર્યો છે, તે સરકારની મદદ કોઈ પણ ધર્મનિષ્ઠ મુસલમાનથી લઈ શકાય નહિ. હિંદની ઇર્જાતને આ સરકારે કેવી રીતે ધરાદાપૂર્વક ધૂળમાં રગદોળી છે એથી તો બધા મારા જેટલા જ વાકેફ છો.

૨૧. જે હક્કો મુસલમાનોને સારૂ જન્મ-મરણ જેવા થઈ પડે તે અયોગ્ય રીતે છીનવી લેવામાં આવે, છતાં આપણે મૂંગા બેઠા રહીએ એવી

આશા ઇંગ્લાંડ ન જ રાખી શકે, તેથી આપણે મથાળેથી અને પાયેથી શરૂઆત કરવી જોઈએ. જેઓ મોટા દરજ્જા ધરાવતા હોય તેઓએ તે છોડી દેવા જોઈએ. જેઓ નાની નોકરીમાં હોય, તેઓએ તે નોકરી છોડી દેવી જોઈએ. ખાનગી ગૃહસ્થાના નોકરોને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી. જેઓ મદદ નહિ કરવાની સલાહ માન્ય ન રાખે તેઓનો બહિષ્કાર કરવાની ધમકી હું પસંદ કરી શકતો નથી. જેઓ કંઈ પણ દાખ વિના પોતાની નોકરી છોડી દે તેની જ અસર થવાની છે; કેમકે આપણે અસંતોષ અને લોકલાગણીની કસોટી તો મરજ્યાત રાજનામામાં જ હોઈ શકે સિપાઈઓને તેઓનાં હથિયાર છોડવાની સલાહનો હજી સમય નથી આવ્યો. એ આપણું છેલ્લું પગલું હોય, પહેલું ન હોવું જોઈએ. વળી મદદ આપવાનું બંધ કરવાનું કામ અતિ વિચારપૂર્વક લેવાનું જોઈએ. આપણે ધીમાશયી વધવું જોઈએ કે જેથી સખ્ત તાપને સમયે પણ આપણે આપણી પોતાની ઉપરનો કાબુ છોડી ન દઈએ.

૨૨. [સખ્ત કરવાનો ઇરાદો ન રાખવો હોય તો કહાડી નાખવો. અને અમને અંગ્રેજો તરફથી અન્યાય થયો છે એ તેમને ગળે ઉતારવા અને મિત્રાચારીનું વર્તન તેમની પાસે રખાવવાના સાત્ત્વિક હેતુથી બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર કરવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય નહિ ગણાય. તામસી વૃત્તિનો પલટો સાત્ત્વિક વૃત્તિમાં થયો એટલે આપણો ઇરાદો પાપમય હોઈ શકે નહિ.] પણ સહાય ન કરવી એ ઉપરથી બ્રિટિશ માલના બહિષ્કાર ઉપર આવવું એ તો હાથીની અંઝાડી છોડીને ગર્દલની સ્વારી કરવા જેવું થાય છે. સહાય ન આપવી એ આપણો હક્ક છે અને તેમાંથી મોટાં પરિણામો લાવી શકાય. બહિષ્કાર કરવાનો આપણને હક્ક નથી અને તેમાંથી પરિણામ માફું જ આવે. હક્ક નથી કેમકે તેમ કરી આપણે બ્રિટિશ પ્રજાને સખ્ત કરવાનો ઇરાદો રાખીએ છીએ, અને એવો ઇરાદો ત્યાજ્ય હોવો જોઈએ. આપણી ફરિયાદ

સરકારની સામે છે. આમાં પરિણામ પણ માફ આવે, કેમકે ખિલાફત જેવા સત્તાલનો સંતોષકારક નિર્ણય આપણે આપી દુનિયાનો મત આપણી તરફ દોરીને કરાવી શકીએ, અને બહિષ્કારથી તે મત આપણી વિરુદ્ધ જવાનો પૂરો સંભવ છે. એટલે જેટલે અંશે સહાય ન આપવાનું વ્રત સેવવા યોગ્ય છે, તેટલે જ અંશે બહિષ્કાર તજવા યોગ્ય છે. વળી અંગ્રેજ પ્રગ્નમાં વેપારશક્તિ ભારેમાં ભારે છે. તે પ્રગ્ન આપણને અનેક પ્રકારની યુક્તિથી પોતાનો માલ પહોંચાડી શકે છે. જાપાનની મારફતે પહોંચાડતાં તે પ્રગ્નને આવડે છે. એટલે બહિષ્કારનું પરિણામ અંગ્રેજ માલ અંધ દરનાં બીજા દેશોની સત્તા આપણા દેશમાં દાખલ કરવા જેવું થાય.

૨૩. બહિષ્કાર ગુરુસાની નિશાની છે; સહાય ન આપવી એ આપણી દૃઢતાની નિશાની છે. બહિષ્કાર આપણી નમ્રગામી સૂચવે છે; સહાય ન આપવી એ આપણી શક્તિ બતાવે છે. ખિલાફત જેવા મહાન પ્રશ્નોનો ઉકેલ આપણે આપણી નમ્રગામી નહિ, પણ આપણા બળથી જ લાવી શકીશું.

૨૪. અસહકારનું શસ્ત્ર મને એ જ રૂપે ખિલાફતનો પ્રશ્ન વિચારનાં જ જાય. તે વિષે મને બહુ લાગી આવ્યું છે, કેમકે હું ચુસ્ત હિંદુ છું, જે સાત કરોડ મુસલમાનોથી મારા ધર્મને હું સુરક્ષિત રાખવા માગું તો મારે તેમના ધર્મને બચાવવા સાથે મરણપથારીએ સૂતા પણ તૈયાર રહેવું જોઈએ. તેમ જ સર્વ હિંદુને માટે પણ જ્યાંસુધી હિંદુ-મુસલમાન એકદિલ ન થાય, ત્યાંસુધી સ્વરાજ્ય અર્થે વિનાનો આદર્શ છે; ત્યાંસુધી ગૌરક્ષા અસંભવિત છે.

૨૫. સ્વાર્થ સર્વે મુસલમાન દગો દેશે એમ હું માનતો નથી. જેઓ ધર્મને માને છે, તે દગો દેતા નથી. હિંદુઓએ બહુ ત્યાગ કર્યા છતાં તે ફળ્યો નથી એવો ઐતિહાસિક દાખલો મેં એક પણ નથી જાણ્યો. આજસુધી જે થયું છે તે તો વાણિયાનું સાદું થયેલું છે. આજના વ્યવહારમાં સાટાને અવકાશ જ નથી. હિંદુ પોતાનો

ધર્મ સમજી મુસલમાનને મદદ કરે અને ફળની આશા ધર્મવરથી રાખે. મુસલમાનોની પાસેથી કંઈ જ ન માગે. ગોરક્ષાની વાત અલીભાઈઓની સાથે હું ભાગ્યે જ કરું છું. છતાં તેઓ જાણે છે અને મેં એ છૂપાવ્યું નથી કે મુસલમાનોને સારૂ મરીને પણ તેઓનાં હૃદય પીગળાવવાની હું આશા રાખું છું. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે સારાનું ફળ ધર્મિયર આપે જ છે. મારી યાચના ધર્મિયર પાસે છે. મુસલમાન ભાઈઓને તો હું વિનામૂલ્યે વેચાયો છું; અને પ્રત્યેક હિંદુને તેમ કરવા કહી રહ્યો છું. આમાં દાવપેચ નથી. ખુદી વાત છે. જે મુસલમાન ભાઈઓનો કેસ નાજો હોત, તો હું તેમને સારૂ મરવા તૈયાર ન થાત. તેમનો કેસ તદ્દન સાચો જાણ્યા છતાં હું શકથી કે બીકથી અગગો રહું. તો મારૂં હિંદુત્વ જાણે--મારો પાડોશીધર્મ જાય.

૨૬. ખિલાફત એ રાજ્યપ્રકરણી હથિયાર નથી એમ હું જાણું છું. ખિલાફતનો બચાવ કરવો એ સર્વ મુસલમાનોની ફરજ છે. હિંદુ તેને ધર્મ ન માને એ જૂદી વાત છે. ગાયને બચાવવી એ કંઈ મુસલમાન ધર્મ રૂપે ન માને. પણ સર્વ મુસલમાન જાણે છે કે તે હિંદુનો તો ધર્મ જ છે. તેમ સર્વ હિંદુએ જાણવું જોઈએ કે ખિલાફતનો બચાવ કરવો એ મુસલમાનનો ધર્મ છે. અલીભાઈઓની ધર્મપરાયણતા વિષે મને ભારે માન છે. કેવળ રાજ્યપ્રકરણી લાલ મેળવવાને ખાતર તેઓ ફકીરી ન લે. પણ ખિલાફતને બચાવતાં ઇસ્લામની સત્તા અવશ્ય વધે. તેથી રાચવું એમાં કંઈ ગુન્હો નથી. મુસલમાન રાજ થાય જ; અને જે હિંદુધર્મની જાગૃતિ-ઉત્પત્તિથી ઇતરધર્મીઓએ રાજ થવું જોઈએ એમ આપણે માનીએ તો ઇસ્લામની ઉત્પત્તિથી આપણે હિંદુઓએ પણ રાજ થવું જોઈએ.

૨૭. ગુરુ નાનકે અને કબીરે હિંદુ-મુસલમાન બંનેને એક કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. તે ઇતિહાસ કોઈ અહિં રજૂ નહિ કરે એવી હું આશા રાખું છું, કેમકે આજનો પ્રયત્ન ધર્મની એકતા કરવાનો નથી પણ ધર્મની સિત્તા છતાં દિવની એકતા કરવાનો છે. ગુરુ નાનકે આદિનો પ્રયત્ન ધર્મમાં એકતા બતાવીને

બન્નેને એક બનાવવાનો હતો. આજનો પ્રયત્ન તિતિક્ષાનો છે. સનાતની હિંદુ ચુસ્ત રહે અને છતાં ચુસ્ત મુસલમાનને માન આપે, તેની સાચા દિલથી ઉન્નતિ ઇચ્છે, એ પ્રયત્ન છે. આ પ્રયત્ન નવો જ છે, પણ હિંદુધર્મના મૂળમાં રહેલી એ ભાવના છે.

૨૮. આ પ્રયત્નને અતે પણ માની લો કે મુસલમાન ભાઈઓ દગો આપે. એક વાત તો એ છે કે બન્નેનો અર્થ સદા કાળને સારૂં ઐક્ય જળવવામાં જ સમાયેલો રહેશે. પણ એમ કહો કે ખિલાફત રૂપી વિશેષ અર્થ સર્વે મુસલમાન હિંદુનો વિરોધ કરવા મંડી જાય. આ બીકથી આજે તટસ્થ રહીએ તો તેમાં આપણે અંગ્રેજ રાજ્યની ગુલામી નભાવવા ઉપરાંત શો અર્થ સાધી શકીએ? અત્યારના પ્રયત્ને ધારો કે ખિલાફતનો બચાવ થયો, સ્વરાજ્ય મળ્યું અને પછી મુસલમાનોએ દગો દીધો તો યે શું? બાવિશ કરોડ હિંદુને મુસલમાન હંદાવશે? તેમનું આત્મબળ, તેમની તપશ્ચર્યા, તેમનો આજે કરેલો યત્ન તેમને કંઈ જ સહાય નહિ આપે? પણ મુસલમાનો તો બહારથી બીજાને લાવીને આપણી સાથે લડે તો? હોય. તેથી પણ મર્દ કેમ ડરે? આજનો પ્રયત્ન સ્વાવલંબી-સ્વતંત્ર બનાવવાનો છે.



૩. પાડોશીધર્મ.

૧. આજે હું આખા હિંદુસ્થાનને આજીજી કરી રહ્યા છું તે એકલા વાણિયા બ્રાહ્મણને નથી કરતો, હિંદુઓને જ નથી કરતો, પણ હિંદુસ્થાનમાં દેડ, ભંગી, ધારાળા છે તે બધાને—મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી એ બધાને—હું આજીજી કરું છું કે જો હિંદુસ્થાનને સુખી કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો તમારો પહેલો ધર્મ એ છે કે તમારે ગૂઢા ગૂઢા ધર્મોની સાથે એકદિલ થઈને રહેવું, એ પાડોશીધર્મ છે.

૨. જો હું એક હિંદુ તરીકે ઇસ્લામ માટે મરી શકું, તો વખત આવ્યે હિંદુધર્મ માટે પણ મરી શકીશ. આમાં મારી પોતાની અને દેશની કસોટી રહેલી છે. સાત કરોડ મુસલમાન ભાઈઓ ઉપર મહાન્ ધર્મસંકટ આવી પડેલું છે. એક વિકરાળ સત્તનત તેમના ધર્મને છિન્નભિન્ન કરવા બેઠી છે. આકાશમાં ચંદ્રમાને જેમ ગ્રહણ લાગે છે તેમ ઇસ્લામને આ સત્તનતના ગ્રહણે ઘેર્યો છે. તેને તમે છોડવો. ચંદ્રમાનું ગ્રહણ એ તો સ્થૂલ ગ્રહણ છે. એને છોડાવવું એ આપણા હાથમાં પણ નથી. મને આ ચંદ્રગ્રહણ જરા મેં નથી ડરાવતું. મને અપવાસ નથી કરાવી શકતું. પણ આપણા આત્માને જે ગ્રહણ લાગ્યું છે, આપણું દિલ જે ગ્રહણમાં ઘેરાયું છે, તેનાથી હું ધ્રુજું છું. તે ગ્રહણને છોડાવવાનો ઈલાજ ઉપવાસ હોય તો હું ઈશ્વર પાસે માગું છું કે મને ઉપવાસ કરવાની શક્તિ આપો. આ ગ્રહણ છોડાવવાનો ઈલાજ આપઘાત હોય તો આપઘાત કરવાની શક્તિ પરમેશ્વર મને આપજો. હિંદુસ્થાનનો સુંદર ચંદ્ર ઇંગ્લાંડના ડાઘથી ઘેરાયેલો છે. ઇસ્લામ ઉપર સત્તનતની તલવાર ઝંજુમે છે. આજે ઇસ્લામ

પર તો કાલે હિંદુધર્મ પર. જે સસ્તનતે ઇસ્લામને દેગા દીધો છે, જે સસ્તનતે પંચમ્ય મારફત સારા હિંદુસ્થાનને પેટ ચલાવ્યું છે, જેણે પંચમ્ય મારફત નાનાં નાનાં બાળકો પાસેથી જાપરાઈથી સલામી કરાવી છે, અને તેમ કરતાં કરતાં જે સસ્તનત મારફતે એ છ-સાત વર્ષના બાળકના પ્રાણ ગયા છે, જે સસ્તનત નીચે દોઢ હજાર કે એક હજાર નિર્દોષ માણસોનાં ખૂન થયાં છે, તે સસ્તનત તે કેવી હશે? એ સસ્તનતનું ગ્રહણ આપણી ઉપર કેટલે દરજ્જે છે, તેનો હું તાગ નથી કહાડી શકતો.

૩. અંગ્રેજ સસ્તનતની હું એમ બતાવું છું તે સાક્ષી રૂપે બતાવું છું. એ સસ્તનતને ત્રિશ વર્ષ પરા દિલથી સેવ્યા પછી મારી ખાતરી થઈ છે કે એ રામરાજ્ય નથી, પણ રાવણરાજ્ય છે. આ સસ્તનત મને અત્યારે ભૂંડી લાગે છે તે મને કંઈ અંગ્રેજોનો તિરસ્કાર નથી; મને તિરસ્કાર સસ્તનતની સાથે છે. જ્યાંસુધી અંગ્રેજ સસ્તનત પશ્ચાત્તાપ કરતી નથી, હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓની અને પુરુષોની પાસે મારી માગતી નથી, ‘અમે તમારા નોકર છીએ અને નોકર તરીકે રાખો તો રહેવા માગીએ છીએ’ એમ કહેતી નથી, ત્યાંસુધી હું એ સસ્તનતનાં હવાઈ જહાજો સામે અને મશીનગનો સામે મુકાબલો કરવાને તૈયાર છું. એના હવાઈ જહાજ કે મશીનગન મને નહિ ડરાવી શકે.

૪. [જ્યાંસુધી હિંદુ-મુસલમાન એકબીજાના ધર્મ પ્રતિ સહાનુભૂતિ બતાવે નહિ, તેને માટે મરવા પણ તૈયાર ન થાય, ત્યાંસુધી તેમના ધર્મ આ સસ્તનત નીચે સહિસલામત બાગ્યે જ રહી શકે, અને તેથી જ મુસલમાનોની] લડતને મેં અપનાવી છે, કારણ હું માનું છું કે તેમની લડત નેક છે. તેમના સારામાં સારા આલિમો પાસેથી હું સમજ્યો છું કે ખિલાફત એ એક આદર્શ છે. તેને ખાતર તેઓ લડી રહ્યા છે, તેઓ કોઈ અન્યાય અગર અધેરને ટકાવવાને જ ખાતર લડી રહ્યા નથી. તેઓ વુકેતિ

સાથ દષ્ટ રહ્યા છે, કારણ આજે યુરોપના લોકોમાં તુર્ક શરીફ લોક છે. હિંદુસ્થાનમાં તો આજે મુસલમાન શું કે હિંદુ શું, બન્ને નીતિબળમાં મોહતાજ છે એ વાતનો ઇન્કાર કરી શકાય એમ નથી. આપણે બન્ને કામ પોતપોતાના દીનના દુબળા નમૂના તરીકે હસ્તી ધરાવીએ છીએ. આપણામાંનો દરેક ખુદાનો સાચો બંદો નિવડે એવું કરવાને બદલે બીજાઓ આપણા દીનને દીપાવે અને આપણે માટે જન કુર્યાન કરે એવી ઉમેદો રાખનારા આપણે બન્યા છીએ !

૫. હિંદુઓ સમજતા હોય કે સાત કરોડ મુસલમાન તેમના હુમલોની છે અને તેમની સાથે દુશ્મનાઈ કરીને તેઓ નથી રહી શકતા તો તેઓ સમજશે કે તેમની ભારે મોટી ફરજ છે કે મુસલમાનોની સાથે રહીને જીવવું અને તેમની સાથે મરવાનો તેમણે નિશ્ચય કરવો. હિંદુઓ પોતાની ફરજ ભૂલીને કુર્યાનીમાં ભાગ ન લે તો હું તેમને કહીશ કે જેમ મુસલમાનધર્મ જોખમમાં આવ્યો, તેમ કેઈ વાર હિંદુધર્મ પણ જોખમમાં આવે. યુરોપમાં મિત્રરાજ્યના પ્રધાનો સમજે છે કે યુરોપમાંથી મુસલમાનોનો પગ કહાડી શકાય છે, તેમ કેઈ દિવસ તેઓ એમ પણ ઇચ્છે કે હિંદુઓને ગુલામ બનાવી શકાય તો સારું. આપણને લાજમ છે કે જ્યાંસુધી મુસલમાન ભાઈ પોતાના ઇમાન અને દીન ઉપર કાયમ રહીને કુર્યાની કરવા તૈયાર હોય, ત્યાંસુધી હિંદુસ્થાનની આઝાદી માટે મુસલમાનોની સાથે ઉભા રહેવું.

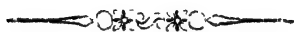
૬. આપણે જે રસ્તો પસંદ કર્યો છે તે ખુદાની તરફ જ આપણું મોં ફેરવવાને આપણામાં દરેકને મજબૂત કરે છે. અસહકારમાં આપણે એમ માનીને જ ચાલીએ છીએ કે આપણી સામેનો પક્ષ જેની સામે આપણે અસહકાર માંડ્યો છે અને જે પોતાની ગેરમુરદને બર લાવવા ઇચ્છે છે, તે તેટલા જ ગેરતરીકાઓથી આપણી જોડે કામ લેશે. આવી હાલતમાં સામા પક્ષની રીતોથી

નિરાળી જ રીતો અખત્યાર કરીને જો આપણે કામ લઇશું તો ખુદાના પ્યારા બનીશું. આમ જાહેર કરવામાં આપણો મોટો દાવો રહેલો છે અને જો આપણી કામ કરવાની રીતો સરકારની રીતોના કરતાં દેખીતી જ નિરાળી હશે તો ટૂંક મુદતની અંદર આપણે જરૂર ફતેહ હાસિલ કરીશું.

૭. આમ આપણી લડતની યુનિયાદ પૂરી અહિંસા છે, જ્યારે સરકારની આખરી પનાહ હિંસા છે. અને દુનિયામાં કેાઇ પણ જોસ સામા જોસની જોડે ટક્કર ખાધા વિના પેદા થતું નથી, તેથી જો સરકારના જોસની સામે આપણે તેવું જ સામું જોસ નહિ ફેંકીએ તો આ સરકારને અટકી પડ્યા વિના ખીજો રસ્તો નથી. પણ આને સાફ આપણી અહિંસા જખાનમાં, દિલમાં તેમ જ કામમાં સરખી જ સાચી હોવી જોઇએ. અહિંસાના નુસખાને તમે વખત વર્તીને અખત્યાર કીધો હશે તો તેની ફીકર નહિ. તમારે માથે તો એટલી જ ફરજ છે કે જ્યાંસુધી એ ઈલાજ ચાલુ છે ત્યાંસુધી તમારે તે પર કાયમ રહેવું અને પોતાંકા ઇમાનની ઉપર નજર રાખીને હિંસા કે ખૂનરેણનો ખ્યાલ સરખો દિલમાં આવવા દેવો નહિ. ઉલટું આપણે અખત્યાર કીધેલા અહિંસાના કાર્યક્રમ ઉપર આપણા દિલમાં પૂરેપૂરો યકીન વસવો જોઇએ. હું ઇચ્છું છું કે એકેએક મુસલમાન ભાઈ ગુરસાના દરેક મોકા પર પોતાના દિલ સાથે સમજી લે કે એક અહિંસાના જ જીવસા પર કાયમ રહીને આપણે પૂરી કામિયાબી હાસિલ કરી શકીએ એમ છીએ.

૮. મુલકની આઝાદી અને ખિલાફતનો ખચાવ ખત્રેને વાસ્તે અહિંસાના રાહમાં આપણા વિશ્વાસની આ કસોટી ગણાશે વળી હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચેના સંપત્તી પણ એક કસોટી ગણાશે અને આપણા પોતાના કાર્યક્રમ ઉપરના આપણા વિશ્વાસની પણ એ આમ કસોટી હશે. હું ફરી ફરી વાર મારો યકીન રજુ કરીશ કે પરદેશી કાપડનો સદંતર બહિષ્કાર કરીને એક મહિનાની અંદર આપણે એખટકે આપણી મકસદ પાર ઉતારી શકીએ છીએ, કારણ

તેટલું કયેં આપણે એટલે દરજ્જે તાકાત ધરાવતા થઇ જઇશું કે
 જો કદિ ત્યાર પછી પણ આપણને કાનુન તોડવાના પગલાં પર
 જવું પડે તો તે વખતે આપણામાં ખૂનરેણના જીસસાને કાણમાં
 રાખવાની તાકાત અને વિશ્વાસ આવી ગયાં હશે.



૪. ખિલાફતના અન્યાયનો ઉપાય.



૧. જ્યાં એક પક્ષ ખીજ પક્ષની પાસે કંઈ પરાણે કબૂલ કરાવે, ખીજ પક્ષને પોતાના પશુબળથી નિચોવી નાખે, ત્યાં સુલેહ થઇ એમ કહેવું એ તો સત્યનારાયણનો મહા ગુન્હો કર્યા બરોબર છે.

૨. છતાં મહામંડળે એટલે સુપ્રિમ કાઉન્સિલે એવી શરતો ઘડીને તુર્કીને મોકલાવી આપી. અને તેમ કરીને પોતે ધારણ કરેલાં વિશેષણો વગોવેલાં છે. જે મંડળ ન્યાયને કારણે મૂકે, જે મંડળ પોતાના બળથી અંધ થઇને અન્યાયને ન્યાયને નામે ઓળખાવવા ઇચ્છે, તે મંડળ પોતાને મહાન્ કહેવડાવે એ તો પક્ષાને પાટુ મારવા બરોબર છે. તુર્કીની સુલેહથી બ્રિટિશ પ્રધાનોનાં વચનોનો સંપૂર્ણ ભંગ થયો છે. એમ કહી શકાય. જ્યાં જ્યાં તુર્કીની કામ છે, ત્યાં ત્યાં એશિયામાં અને યુરોપમાં તુર્કીની સદ્વતનત જળવવાનું વચન હતું. એમ છતાં તુર્કીની સદ્વતનત નામની જ રાખવામાં આવી. ખરૂં જોતાં સુલતાનને પોતાના મહેલમાં ફેદ કર્યા જેવું મહામંડળે કર્યું. એટલે તુર્કીને પોતાની અસલી જહોજલાલીનું નિરંતર સ્મરણ કરાવીને રીખાવવા જેવું થયું. મુસલમાનોનાં પવિત્ર સ્થાનનો કબજો ખરીફના હાથમાં ન રહેવાને આશા હતી. તેને બદલે એ પવિત્ર સ્થળો અને જે હીપકલ્પને મુસલમાનો જઝિરત-ઉલ્-અરબને નામે ઓળખે છે તેની હકુમત તુર્કીની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવી છે. આ બધાંમાં ન્યાયની કે સત્યની ગંધ જેવું ચે જોવામાં નથી આવતું. છતાં તેને ન્યાયને નામે ઓળખાવવામાં આવે છે એ મનુષ્યના અભિમાનની, ઉદ્ધતાઈની અને પશુબળની સીમા આવી ગણાય.

જો આવી એકપક્ષી શરતોને ન્યાયી શરતો ગણી શકાય તો દુનિયામાં ઘણી વસ્તુઓ, જેને આપણે અન્યાયને નામે જાણતા થઈ ગયા છીએ તેને પણ ન્યાયી ગણવી પડશે.

૩. મુસલમાનોની અશાંતિએ હિંદુ અશાંત, હિંદુની અશાંતિએ મુસલમાન અશાંત એવો મિત્રતાનો કાયદો છે. એમ આપણાં મન અશાંત થતાં જો આપણે ગુસ્સામાં આવી જઈએ, આવેશમાં ખૂનખરામો કરીએ, તો બાજુ હાથથી ગયેલી છે. પણ જો આપણે ખૂનખરામો ન કરીએ, આપણામાં આપભોગ કરવાની શક્તિ છે એમ બતાવીએ તો બાજુ હાથથી ગઈ છે એમ કહેવાય જ નહિ.

૪. આ સુલેહની શરતો લખાઈ ગઈ, તેથી મુસલમાનોએ અને સમસ્ત હિંદી પ્રજાએ હેબતાઈ જવાનું મુદ્દલ કારણ નથી. જો હિંદુસ્થાન પોતાનું કર્તવ્ય કરશે, તો આ શરતો ખરે જ ફરશે. તેને વિષે જરાયે શંકા લાવવાનું કારણ નથી. એ ફેરવવા હિંદુસ્થાનને સારૂ માત્ર એક જ વસ્તુ છે, અને તે અસહકાર છે. અસહકાર એ ફરજ છે, કેમકે તેમ ન કરવામાં આવે તો હિંદુસ્થાન અધર્મમાં સહાયક થયું ગણાય. આ બ્રિટિશ સત્તાનત પ્રત્યેક રૈયતની સહાયથી જ ટકી રહેલી છે.

૫. એક પક્ષી શરતોને લીધે ખિલાફત બાબત ધણા સવાલો થયા છે. અસહકારમાંથી ખૂનામરકી થશે એવો મત ધણા બતાવે છે, અને જો તેમ થાય તો અસહકારથી શો લાભ ? અસહકારમાં—જેમ બધા મહા કાર્યોમાં—જોખમો હોય જ. જિંદગી અખતરાઓ અને જોખમોથી ભરેલી છે. સાદસ વિના મોક્ષ પણ નથી મળતો. જૂઝથી ભરેલો મનુષ્ય માત્ર આટલું જ વિચારી શકે છે: અમુક કામ ન કરવામાં વધારે જોખમ છે કે કરવામાં અને જો કરવામાં આંધું હોય તો તે બીજી રીતે પણ ક્યાં વિના ન ચાલે તેમ છે કે કેમ ?

૬. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે જો અસહકારની વાત ન ચાલી હોત તો આંજો ક્યારની ખૂનામરકી થઈ હોત. અસહકારને

લીધે જ ખૂનામરકી અટકી છે. મુસલમાન લાઇઓનું લોહી ઉકળી રહ્યું છે, પણ હિંદુ તેમના સાથી છે એ માન્યતાથી તેમણે ધીરજ રાખી છે. જ્યારે તેમ છતાં પણ ઇન્સાફ નહિ મળવાની ધાર્તી લાગી, ત્યારે તેઓ વિચારમાં પડ્યા. હવે શું કરવું? કેટલાક ખૂનામરકીના વિચાર કરવા લાગ્યા. ઑયકોટનો તુરંજ વિચાર કર્યો. પણ તેઓ જોઇ શક્યા કે ઑયકોટ કરવા યોગ્ય હોય, તોપણ કરી શકાય તેવું નથી. નેટલામાં દિલ્લીની પહેલી જ ફાન્ડરન્સમાં મેં અસહકાર સૂચવ્યો. તે તેઓએ એકી અવાજે ઉચકી લીધો.

૭. જો કોઇ પણ અસરકારક પગલું મારી નજરમાં દેખાતું હોત તો તેની તત્કાળ લલામણ કર્યા વગર હું રહેત નહિ. સ્વરાજ્યની પ્રવૃત્તિ થોભાવી દેવાથી ખિલાફતનો ફડચો કરી લેવાય તેવું હોત, તો તેમ કરવાની સલાહ પણ હું આપ્યા વગર ન રહેત એટલું જ નહિ, પણ કરોડો મુસલમાન લાઇઓને થઇ રહેલું દુઃખ દલકું કરવાને ખાતર અસહકાર સિવાય ખીજે પણ કોઇ ઇલાજ મને જો જડે તો તે તત્કાળ અજમાવ્યા વિના હું ન જ રહું. પણ મારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ ખિલાફતનો અન્યાય દૂર કરવાનો ટૂંકામાં ટૂંકા અને જલદમાં જલદ રસ્તા એક સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ જ છે. તેથી જ મારે દિસામે સ્વરાજ્ય એ ખિલાફતના ફડચાનો અને ખિલાફતનો ફડચો એ સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે. જો ખૂનામરકીનો વિચાર છોડાય તો જ અસહકાર ચાલે. એક પણ ખૂન આપણે લાથે કે આપણી મારફતે થાય, તો હું તો નિકળી જ જાઉં. મુસલમાન લાઇઓએ એ કપૂલ રાખ્યું અને જોયું કે ખૂનામરકી કરતાં પણ અસહકાર એ કેટલેક દરજ્જે બહુ જોરાવર હથિયાર છે. તેથી અસહકારનો પવન ફૂંકવો શરૂ થયો અને આજે તે વ્યાપક વસ્તુ થઇ પડેલી છે, અને તેથી જ હિંદુસ્થાનમાં પરમ શાંતિ આપણે અનુભવી રહ્યા છીએ. જો અસહકારની ઉપર મુસલમાનોની નજર નહિ રહી હોત, તો આજે આપણે હિંદુસ્થાનમાં દુર્દશા જોઇ રહ્યા હોત એવો મારો દૃઢ અભિપ્રાય છે. સરકાર

ખૂનામરડીને દબાવી શકત એ હું માનું છું, પણ ખૂનામરડી થઈ તો હોત. અસહકાર છતાં પણ ખૂનામરડી થશે તો સરકાર આપણને દબાવી શકશે. સવાલ માત્ર એ જ છે કે ખૂનામરડી અસહકાર વિના થાત કે નહિ? તેનો જવાબ હકારમાં જ મળી શકે છે.

૯. ત્યારે હવે આપણે અસહકાર કરવાની ખીજ રીતે જરૂર છે કે નહિ એ વિચારવું રહ્યું. ખૂનામરડી અટકી છે, તેટલા સાફ જ આપણે અસહકાર કરવા મંડી નથી જઈ શકતા. ઘણાં અકાર્યો દુનિયામાં થાય છે. તેને અટકાવવાના ઇલાજો પણ આપણને મૂળે જતાં તે ઇલાજો લેવા આપણે આપણને અંધારેલા નથી માનતા. હિંદુસ્થાનમાં જ ઘણે ઠંકાણે માણસો ઘાતકી કામ કરે છે. આપણે ત્યાં પહોંચી વળીએ તો અટકાવીએ છતાં આપણે ત્યાં પહોંચી વળવા નથી જતા, એ આપણી નાકાત બહાર છે. કેટલીક વેળા એવું બને છે કે એક ખરાબ કામ આપણે ઓછા ખરાબ કાર્યથી અટકાવી શકીએ છીએ, તોપણ એવું ઓછું ખરાબ કામ કરવાની આપણી ફરજ ઉપસ્થિત નથી થતી. તેથી આપણે અસહકારને એ રીતે તપાસવો પડશે. અસહકાર દોષિત હથિયાર છે? તેનો જવાબ હું તો ઘણી વેળા આપી ગયો છું કે અસહકાર દોષિત નથી એટલું જ નહિ, પણ અમુક પ્રસંગે અસહકાર કરવો એ આપણો ધર્મ છે. વસ્તુતાએ અસહકારમાં કંઈ ખોટું નથી.

૧૦. ત્યારે આપણે તે શસ્ત્રનો ઉપયોગ આ પ્રસંગે કરવો કે નહિ એ વિચારવાનું રહ્યું. ખીજ શબ્દોમાં કહીએ તો હિંદુએ મુસલમાનને એટલી હદ સુધી મદદ કરવી કે નહિ? ખિલાફતના મામલામાં મુસલમાનો ઇન્સાફના રસ્તા પર છે એ સૌ કોઈ કબૂલ કરે છે. મુસલમાનોનાં દુઃખમાં ભાગ લેવો એ હિંદુની દેખીતી ફરજ છે. મુસલમાનોની પાસે અસહકાર વિના ખીજું હથિયાર નથી. ત્યારે હવે હિંદુ તેઓને ખરે દુઃખને સમયે એક કારે એસી

તટસ્થ રહી શકે છે? મારી અલ્પમતિ પ્રમાણે હિંદુ અસહકાર કરવા બંધાયેલા છે.

૧૧. ભગવદ્ગીતામાં આપણને શીખવવામાં આવ્યું છે કે બધાને સરખાં ગણીએ. હિન્દુ-મુસલમાન એ તો દેશની બે આંખો ખરોખર છે, તેમની વચ્ચે વેરભાવ હોય નહિ. પણ જો આપણે એ મુસલમાનોનો તિરસ્કાર (અસહકાર) કરીએ, તેમની જોડે વેર કરીએ, તો આ સરકાર જો આજે એ મુસલમાનોનો ધર્મ લોપ કરવા બેઠી છે, આજે તેનો ધર્મ લોપ કરી શકે છે તે આવતી કાલે આપણો ધર્મ પણ કરી શકે.

૧૨. સસ્તનતનાં બધાં કાર્યો સસ્તનત નીચે રહેનારી રૈયતની સહાયથી જ થાય, પછી ભલે એ સહાય રૈયતની ઈચ્છાએ આપવામાં આવેલી હોય કે બળાત્કારે. બળાત્કારને વશ ન થવું એ સત્યાગ્રહનું મુખ્ય ચિહ્ન છે. એટલે જ્યાં પ્રજામાં સત્યાગ્રહનો કંઈ પણ અંશ હોય, ત્યાં પ્રજા બળાત્કારને વશ થતી નથી અને સત્યાગ્રહી પ્રજાની પાસંથી, રાજ્યકર્તા કળેથી એટલે પ્રજાને રીઝવીને કામ લાઇ શકે છે. આ ખિલાફતના મામલામાં પ્રજા નથી કળેને કે નથી બળાત્કારને વશ થઈ શકતી. તેથી જો મુસલમાનોની લાગણી ખરેખરી દુઃખાર્થ હોય, તો તેઓ સસ્તનતને સહાય તો ન જ દઇ શકે અને જો તેઓ સહાય ન દે તો હિંદુથી સહાય કેમ લઇ શકાય?

૧૩. સત્યાગ્રહ હથિયાર વડે દક્ષિણ આફ્રિકામાં અમુક કાયદાની સામે લડત થઇ હતી. તે સંપૂર્ણતાએ જીત્યા. એશિયાટિક કાયદો રદ કરાવવો, ઇમિગ્રેશન કાયદામાંથી રંગબેદ કહાડવો, હિંદુ તથા મુસલમાન વિવાહનો સ્વીકાર કરાવવો અને ત્રણ પાઉંડનો કર નાબૂદ કરાવવો—એ માગણીઓ એક પછી એક થયેલી અને તે બધી ત્યાંની સરકારને કબૂલ કરવી પડી.

૧૪. આને હું પૂરી જીત માનું છું, પણ મોટામાં મોટી જીત તો એ થઇ કે સત્યાગ્રહથી જ હિંદી પ્રજા દક્ષિણ આફ્રિકામાં પોતાનો

પગ રાખી શકી. તેથી જ ખીજ સંસ્થાનોમાં હિંદીઓ ઉપરનો હુમલો કંઈક ધીમો પડ્યો. તેથી જ દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓ આખી દુનિયામાં પંકાય્યા. એશિયાટિક કાયદો એ હિંદીઓનો સદંતર નાશ કરવાનું પ્રથમ પગથિયું હતું. તે મુકાતાં જ ઉખેડી શકાયું. તેવું જ આપણી અહિંની લડતને વિષે સમજવું જોઈએ. ખિલાફતની માગણી સ્વીકારાય, તો તેથી કંઈ કોઈ દિવસ હવે પછી ખિલાફત ઉપર ભય નહિ આવે એમ નહિ થાય. સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી તે પાછું આપણે કોઈ દિવસ નહિ જ જોઈએ એમ નહિ થાય. જે હથિયારથી જે વસ્તુ મેળવાય તે વસ્તુ તે હથિયારની હસ્તી હોય ત્યાંસુધી જ રાખી શકાય. આત્મચળથી મેળવેલી વસ્તુ તે ખજ ક્ષીણ થતા આપણે જરૂર ખોવાના. સંયમથી મેળવેલું આરોગ્ય નિયમોના ભંગ કરી ગમે તે ખાવાપીવાથી ક્ષણમાં ખોઈ નાખીએ. સત્યાગ્રહ અને તેની શાખા અગ્રહકાર એવાં શસ્ત્રો છે કે તેના ઉપયોગ તનું હારને સ્થાન જ નથી. મરણાંત સુધી લડ્યા કરે છે તેને હાર કેવી? શ્રવતા માણસને 'હાર્યો' કહેવડાવવામાં હાર છે. રણમાં પડેલા યોદ્ધાને હારેલો કાણુ કહે? જે સત્યાગ્રહી પોતાના આગ્રહને છોડતો જ નથી, તેને હરાવનાર આ જગતમાં કોઈ છે જ નહિ. આત્મા એ જ આત્માને શત્રુ છે અને મિત્ર પણ છે.



૫. પંજીબના અત્યાચારો.

૧. આ સરકારે ઇસ્લામને દગો દીધો, અને પંજીબનું નાક કાપ્યું. પંજીબ તો આપણું શિર; આપણા ઋષિ મુનિઓ જ્યાં વસ્યા તે એ દેશ. એ દેશના લોકોને એમણે ચાબૂકે માર્યા, પેટે ચલાવ્યા, એમની સ્ત્રીઓના ઘુરખા ખેંચ્યા, સાધુઓના કપડાંને ધોળી પીંછીથી રંજ્યાં, એક હજાર માણસના પાછળથી ગોળી મારી ખૂન કર્યો; એ સરકાર હવે કહે છે કે એ તમે બૂલી જાઓ. હજાર માણસની કતલ થઇ તેનો મને જખમ નથી. પણ કારી ઘા લાગે એવું તો એણે બીજું એ કત્યું કે એ બધામાં હિંદુસ્થાનનો જ દોષ. પોતે ખરાબ છતાં હિંદુસ્થાનને જ ખરાબ કહ્યું. પોતે કાંઈ નથી કર્યું, એ તો માત્ર જનરલ ડાયરની સહેજ ભૂલ થઇ એમ કહે છે. એને માટે નથી એને પશ્ચાત્તાપ કે નથી માફી માગવાની વૃત્તિ.

૨. પંજીબના કિસ્સાથી આપણે શું શીખ્યા? આપણા એક પંજીબી ભાઇને જે દિવસે અમૃતસરની પેલી ગંદી ગલીમાં પેટે ચાલવું પડ્યું તે દિવસે આખું હિંદુસ્થાન પેટે ચાલ્યું; જે દિવસે જલિયાંવાલાની એક નિર્દોષ ઓરતનો ધુંધટ એક ઉદ્ધત અંગ્રેજ અમલદારને હાથે ખેંચાયો; તે જ દિવસે હિંદના આખા સ્ત્રીવર્ગની ઇજ્જત ઉપર હાથ નંખાયો; અને નાજુક વયના કુમળાં બાળકોને પંજીબમાં માર્શલ લૉ હેઠળ જ્યારે દિવસના ચાર ચાર વેળા ખરા બપોરના તડકામાં યુનિયન જોકને સલામ કરવા પગે ચાલતા જવા ફરજ પાડવામાં આવી અને જેને પરિણામે બે સાત-સાત વર્ષના બાળકોએ પ્રાણ તજ્યા, તે જ દિવસે આખા હિંદુસ્થાનનાં બાળકો પર સીતમ ગુજર્યો.

૩. અમૃતસરમાં ભરાયેલી કે બીજી કોઇ પણ શાંત સભાઓ તે આહે તેટલી ગેરકાયદે ગણવામાં આવી હોય, તોપણ બીજા કોઇ પણ દેશમાં અગર અત્યાર અગાઉ આ દેશમાં પણ બળ વાપરીને વિખેરી નાખવામાં આવી હોય એ માનવાની હું ના પાડું છું. આવી સભાઓ કે મંડળો સાથે તેના બોલાવનારાઓને અગર તો જરૂર જણાય, તો તેમાં હાજરી આપનારાઓને સુદ્ધાં બોલાવી મગાવીને અને તેમને જેલમાં મોકલીને કામ લેવામાં આવ્યું છે. સર્વ પ્રકારની શારીરિક સગ્ન નાબૂદ કરવી એ હરકોઇ સુધરેલી કહેવડાવનારી સરકારના તંત્રનો મૂળાક્ષર છે, અને પ્રજાએ એ પણ બૂલવું નથી જોઇતું કે આ બધી જાહેર સભાઓ હિંસા કે મારફાડનો ઉપદેશ અગર અમલ કરવાને સાર નહિ પણ એક કિમ્મતી પ્રજાકીય હક્કની રક્ષાને ખાતર કસોટીને સાર ભરવામાં આવે છે. વક્તાઓ અને શ્રોતાઓને પકડીને કેદ ભડે કરવામાં આવે પણ તેમના ઉપર શારીરિક હુમલા કરવા અને તેમને જમીન પર ધસડવા એ બધાનો અર્થ શો ?

૪. ટોળાંઓને હાથે એવું આહે તેટલું ગેરવર્તન થયું હોય, તોપણ નિરપરાધી અને શાંત માણસોની સામે શરીરઅંગના ઉપયોગનો તો એમાં કોઇ રીતે બચાવ જ થઇ શકે એમ નથી.

૫. આપણે પશુબળ ઉપર ખડી થયેલી આ સરકારને તોડી પાડીને તેની જગ્યાએ પ્રજાકીય ઈર્ષ્યાને અનુસરનારી સરકાર ઉભી કરવા માગતા હોઇએ તો દુઃખ સહન કરવાની તેટલી જ અખૂટ શક્તિ કેળવવી રહી છે. એવી પ્રજાકીય સરકારના અમલ નીચે સુદ્ધાં બળનો ઉપયોગ તો થશે, પણ તે ‘બીજા બધા દેશોની પેઠે’ માત્ર તેમની જ સામે થશે કે જેઓ પ્રજાકીય સંકલ્પને પશુબળ દ્વારા અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરશે. યુરોપના દેશોની બધી સરકારો પશુબળ ઉપર જ ખડી થયેલી છે એમ કહીને હિંદી પ્રધાને આપણા મોડરેટ ભાઇઓની કેવળ દિશાબૂલ કરાવવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો છે. લંડન અગર પારીસ જેવામાં કોઇ પણ શાંત ટોળાંને તેઓ કોઇ

૩૪ અસહકાર (પ્રથમ વિભાગ). [ગાંધી-શિક્ષણ.]

ખાસ કાયદાનો લાંબ કરીને એકઠાં થયાં હોય, તોપણ જ્યાંસુધી તેઓ બળ વાપરવાને અગર તે બળના ઉપયોગની હિમાયત કરવાને ભેગા ન થયા હોય ત્યાંસુધી તેમને બળજોરીથી વિખેરી નાખવાની કોઈ સરકાર હિમ્મત કરી શકશે નહિ.

૬. મારે મન તો સરકાર આ બધાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે, ત્યાંસુધી તેના આશ્રય હેઠળ ચાલતી શાળા કોલેજોમાં ભણતું એ નરક યાતનાઓ ભોગવવા સમાન છે. ત્યાંસુધી આપણામાં સ્વમાન જેવી કોઈ વસ્તુ હોય, તો જે સરકારની અદાલતોમાં પંખાબનાં સેંકડો નિર્દોષ માણસોને કેદની અને ફાંસીઓની સજા થઈ તેની અદાલતોનું આપણે મોં ન જોઈએ. એવી સરકારને સ્વેચ્છાએ મદદ કરવામાં અગર તેના તરફની મદદ સ્વીકારવામાં આપણે તેના ગુન્હાઓ અને પાપોના ભાગીદાર બનીએ છીએ.

૭. જ્યાંસુધી પંખાબને ન્યાય નથી મળ્યો, ત્યાંસુધી હિંદુ-મુસલમાન-ખ્રિસ્તી સર્વેનો ધર્મ છે કે અસહકાર કરવો. મુસલમાનધર્મમાં પણ એ વસ્તુ છે, તે માટે એમણે 'તરકેમવાલત' શબ્દ વાપર્યો છે.



૬. જલિયાંવાલા બાગ.



૧. અમૃતસરમાં અમે જલિયાંવાલા બાગ જોવા ગયા. આનું નામ બાગ રાખેલું છે, તે ખોટું છે. જલિયાં એ અડકનું નામ છે. અને તેના મૂળ માલિકની અડક જલિયાં છે. આ ‘બાગ’ હાલ લગભગ ૪૦ લાગીદારની મિલકત છે. તે બાગ નથી પણ ઉકરડો છે. તેની ચારે મેર ધરોની પછીત છે, અને પછીતની બારીમાંથી લોઢા પોતાનો કચરો તેમાં ફેંકે છે. તેમાં ત્રણ ઝાડ છે અને એક નાની સરખી કચર છે. તે તદ્દન મેદાન છે. એક સાંકડી શેરીમાંથી તેમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. આ શેરીમાંથી જનરલ ડાયરે પ્રવેશ કર્યો. એટલે સને ૧૯૧૯ની તા. ૧૩મી એપ્રિલે મળેલા લોઢા બાગમાં પૂરાઈ ગયા જેવું બન્યું. તે ‘બાગ’માંથી ત્રણ ચાર જગ્યાએથી નિકળી શકાય તેવું છે, પણ તે દિવાલ કૂદીને જ બની શકે. એમ કૂદીને તે દહાડે હજારો માણસો પોતાનો જીવ બચાવી શક્યા.

૨. [આ બાગ અસાધારણ વસ્તુ છે. આ બાગમાં નિરપરાધી માણસોનાં પવિત્ર લોહીના ઘોષ ચાલ્યા છે. તેથી હવે એ પવિત્ર સ્થાન બનેલું છે. તેને] આપણે. યાત્રાના સ્થાન તરીકે ઓળખવા માગીએ છીએ.

૩. અમૃતસર કોંગ્રેસને વખતે હજારો માણસો બાગ જોવા મળેલા, હજારો તો એ જ કામને સાર આવેલા. હરિદ્વાર હિંદુનું યાત્રા-સ્થાન છે, પણ તેમાં જૈન, શીખ, અને ખ્રીસ્ત જેઓ પોતાને

હિંદુ નથી ગણાવતા, તે નથી આવી જતા. મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, યહૂદીને સારૂ તો તે યાત્રાસ્થાન નથી જ.

૪. પણ જલિયાંવાલા બાગ હિંદુસ્થાનમાં જન્મેલા અને હિંદુસ્થાનમાં રહેનારા બધાને સારૂ પવિત્ર સ્થાન છે, અથવા આપણે બનાવવા માગીએ છીએ. એની ઉત્પત્તિ દ્વેષભાવમાં નથી, પણ નિર્દોષ મૂએલા તરફના પ્રેમ ભાવમાં છે. બાગનાં દર્શન કરીને આપણે જનરત્ન ડાયરની કઠોરતાને યાદ કરવા નથી માગતા. માણસો ભૂલ કરતા આવ્યા છે. તેની ભૂલ યાદ રાખી આપણે દ્વેષભાવ વધારતા નથી. પણ નિર્દોષ જીવોનું સ્મરણ ભૂલી જવાય, તો પ્રજા નાશ પામે. જે પ્રજામાં નિર્દોષ માણસો પોતાના વાંક વિના માર્યા જાય તે પ્રજાને ચડવાનો ભારે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો કહેવાય. તેવા કાર્યને યાદ રાખી જે પ્રજા તેને ન સંધરે તો જેમ ઉગાઉ પોતાના ધનની સંભાળ ન રાખી બીખારી બની જાય છે, તેમ તે પ્રજા પણ બીખારી બને અને જે તે ધનનો સંગ્રહ કરે તો જરૂર આગળ વધે.

૫. પાંચસો કે એક હજાર નિર્દોષ માણસો જે જ્ઞાનપૂર્વક મૃત્યુની ભેટ કરે, તો તેવાઓની પ્રજાની ઉન્નતિ એકાએક થાય અને તેનું પરિણામ એટલું મહાન આવે કે તે એક ચમત્કાર તરીકે અંકાય. જલિયાંવાલા બાગમાં જે રીતે નિર્દોષ માણસોનું મૃત્યુ થયું તેમાંથી આપણે ચમત્કારી પરિણામ ભલે ન નિપજવી શકીએ, પણ તે બનાવ હિંદુ-મુસલમાનને એક કરવામાં, સમસ્ત હિંદુસ્થાનની જાગૃતિ કરવામાં આ જમાનામાં મોટામાં મોટો ગણાયો. એટલે તેને આપણે ચિરસ્મરણીય બનાવવો એ આપણી ફરજ છે.



૭. ચાંદપુરના અત્યાચારો.

“તુલસી હાય ગરીબ કી કબૂ ન ખાલી જય
મૂએ ઠોર કે ચામ સે લોહા ભરમ હો જય !”

૧. આસામથી પાછા ફરેલા ગરીબ મજૂર હડતાળિયાઓ નેહાટી (બંગાળ) માં પ્રત્યક્ષ બુખમરો વેઠી રહ્યા હતા. તેમની આગળ ઉનો ઉનો ભાત પીરસવામાં આવ્યો. પણ જેવું એમણે સાંભળ્યું કે એ ચાવલ સરકારનો મોકલેલો હતો તે જ ધડીએ તેમણે એ ભાતને હાથ સરખો અડકાડવાનો ઇન્કાર કર્યો ! એમાં તેમને પાછા ચઢાના બગીચાઓ પર લઇ જવાનો સરકારનો કંઇક પેચ હોવો જોઇએ એવી એમને ધારતી લાગી. પણ સેવાસમિતિના માણસોએ જ્યારે તેમને વસ્તીમાંથી આણેલા ચાવલ આપ્યા, ત્યારે તેઓ એવા તો બુખ્યા ડાંસ હતા કે એ ચાવલને એમ ને એમ કાચા જ ખાવા મંડી પડ્યા !

૨. જોકે ત્યાં પહોંચવા હું ઘણો ઇતિજાર હતો, પરંતુ કાર્ધ પણ માણસને ગમે તેવું નાનું પણ જે નાકું સંભાળીને તે પોતાનું કામ બજાવી રહ્યો હોય, ત્યાંથી છૂટવાનો ધટતો માર્ગ ન જડી આવે, ત્યાંસુધી તેને છોડીને ગમે તેટલું ભારે પણ બીજું નાકું સંભાળવા દોડી જવાનો અધિકાર ન હોઇ શકે. જવાનો માર્ગ મને ન જડ્યો. હું ત્યાં જઇ ન શક્યો.

૩. અંતરાત્મા દરેક ઠેકાણે ઉડીને પહોંચવા ઉત્સુક છે, પણ શરીર અસમર્થ છે; તેથી આવી આવી ઘટનાઓની વાતો જ્યારે જ્યારે મને પહોંચે છે, ત્યારે ત્યારે હું કેવળ સાંભળું છું અને સમસમી રહું છું.

૪. પણ સદ્ભાગ્યે માણસ જેટલો દુર્બળ છે, તેટલો જ પરમેશ્વર સમર્થ છે. એ અનંત સાધનો દ્વારા કાર્ય કરે છે. એના ભાથામાં એન્-ફૂએ અને દાસો પડેલા છે. હું તો એવી જ શ્રદ્ધા ધરીને સુખી થાઉં છું કે ઇશ્વર કોઈ દુખિયાને વીલો મૂકતો નથી. આપણે તો ઇશ્વરનું નામ લઈ નમ્રભાવે બની શકે તેટલી કાળજીપૂર્વક આપણને સોંપાયેલું કાર્ય કર્યે જમએ એટલું જ આપણે જોવાનું છે.

૫. આસામના અત્યાચારે ભાઈ એન્-ફૂએને સરકારની સામે વળી એક નવું બયાનક તહોમત આણવાની ફરજ પાડી છે તટસ્થતા અને નિષ્પક્ષપાતપણાને નામે ગરીબ મજૂરોની અત્યંત તાકીદની હાજતો સુદ્ધાં પૂરી પાડવા તરફ બતાવવામાં આવેલી નડોરતા, ગુરખા લોકોએ વરસાવેલો ગોળીયાર અને એવા તદ્દન નિઃશસ્ત્ર નિરાધાર લોકોની સામે એવો ગોળીયાર કરવાની જરૂર ઉભી થયાનો સરકારનો હંમેશનો જરીપુરાણો બચાવ,—આ બધું સરકારને સાવ જંગલી અને કોઈ પણ જાતના આદર-માનને માટે તદ્દન નાલાયક તરીકે ઓળખાવે છે. ગુરખા સિપાઇઓને શા માટે મજૂરો ઉપર શિકારી કૂતરાઓની પેરે છોડવામાં આવ્યા? સૌ કોઈ જાણે છે કે લશ્કરમાં કેટલાક લોકો તો કેવળ પશુ અને હેવાનની ઢબે વર્તવાને સાર જ કેળવેલા હોય છે. લશ્કરી લોકોને આમ નિઃશસ્ત્ર પ્રજા ઉપર છોડી મુકવામાં આવે, ત્યારે એનો અર્થ શું એ પ્રજા જાણે છે. દરેક જલુ જાણે છે કે લશ્કરભરતીમાં જનારા લોકોમાં માણસજાતના કેટલાક દુષ્ટમાં દુષ્ટ નમૂનાઓ હોય છે. લડાઇના મેદાન ઉપર તેઓ કદાચ ખપના હતા હશે, પણ હડતાળિયા મજૂરોને ઠેકાણે લાવવાના કામમાં તેમનો ઉપયોગ કરવો એ કેવળ તાલેવાનું અને બળિયાનો ઉઘાડો પક્ષ કર્યા સમાન છે.

૬. સરકારને એક જ સૌથી મોટા સવાલનો જવાબ આપવો પડવાનો છે અને તે એ કે 'તમે ધનિકોનો-તાલેવાનોનો પક્ષ

કરશે કે ગરીબોનો-મોહતાબેનો ? તમે ધન-દોલતના બંદા છો કે ખુદાના ? તમે બેમાંથી કોના પક્ષના છો ?

૭. મારી નજરે મુદ્દાની એવી પ્રત્યેક બાબતમાં સુધારાનો બધો જ ભ્રમ ભાંગતો જાય છે, અને એ નિઃસંશય છે કે આવતા થોડા વખતમાં કાં તો આ રાજ્યતંત્રમાં એટલો પડટો થવો જોઈશે કે તેમાં નાનામાં નાનાનો તે મોટામાં મોટાનો બરોબરિયો ગણાશે, અને નહિ તો એક એવી ઝુંબેશ જામશે કે જેવી દુનિયાએ અગાઉ કદિ નહિ દેખી હોય. દહાડાના દહાડાસુધીના ભૂખ્યા ટળવળી રહેલા મજૂરો સરકારને નામે મોકલવામાં આવેલો ભાત લેવાની ના પાડે અને મોં ફેરવે એનું રહસ્ય જાલિમની મદદથી જીવવાનો ઇન્કાર નહિ તો બીજું શું હોઈ શકે ? અને આવી શાંતિભરી દિગ્ગમ્ય અને ત્યાગનો જીવસો જ્યારે આખા હિન્દુસ્થાનમાં વ્યાપી જશે, ત્યારે સરકારનું આવી બન્નું જ સમજવું. આપણે ખૂન લેવાની નહિ, કેવળ ખૂન આપવાની-મરી છૂટવાની-કળા શીખો લેવાની જ જરૂર છે. ખૂન લેવાને રસ્તે આપણે એક સરકારને દફનાવીશું, તો તેની જગ્યાએ બીજો તેવો જ દૈત્ય ઉભો થવાનો અને દીન દીન ગરીબ નિર્દોષ બિચારાં આજની પેઠે આમ ને આમ જ કચડાતાં રહેવાનાં.

૮. [હિંસક અને અશાંત તત્ત્વોને અર્થરહિત કર્યા વગર, હમણાં અથવા સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિ પછી, કાયમની શાંતિ સ્થાપવી એ મુશ્કેલ છે.] જે સિપાઇ ગાંડોતુર ચઢી કુકરી સમજીતો ગાંડા જનાવરની પેઠે ફાવે તેમ દોડાદોડ કરે છે તે લશ્કરમાં રહેવાને નાલાયક છે. આપણે આપણામાંનાં બધા બેતાલ અને બે-લગામ તત્ત્વો પર કાબુ મેળવવો જોઈએ, અથવા તો સરકારનો કયો તેમ એવાં નિરંકુશ તત્ત્વોનો પણ ત્યાગ કરી દઇને તેમને એકાકી કરી મૂકવાં જોઈએ. આમ એક જ રીતે આપણે હડતાળિયાઓ તરફ સહાનુભૂતિ બતાવવાનું અને તેમને મદદ કરવાનું રાખવું જોઈએ; અને તે એ કે જ્યારે જ્યારે જે દુઃખો માટે તેમણે હડતાળ પાડી હોય તેના બાજબીપણા

વિષે શંકાને સ્થાન ન હોય, ત્યારે તેમને ધનધાન્ય ઇત્યાદિથી બનતી મદદ પહોંચાડીને આપણે તેમને તેમની હડતામાં ટદાર અને મક્કમ રાખવાને બનતું કરવું. બીજી બધી હડતાઓને અટકાવવાને આપણે આગ્રહપૂર્વક મથવું જોઈએ. આપણે મૂડીનો કે મૂડીવાળાઓનો નાશ નથી માગતા; આપણે તો મૂડીદારો અને મજૂરો વચ્ચેનો નાતો સરખો કરવા માગીએ છીએ. આપણે તો મૂડીદારોને આપણી જોડે જોડવા માગીએ છીએ. આ સ્થિતિમાં એક હડતાળ પ્રત્યે લાગણી દર્શાવવા બીજી હડતાઓ પડાવવી એ મૂર્ખાઈ લેખાય.



૮. અન્યાયી રાજ્યનીતિ.

૧. સંયુક્ત પ્રાંતના મોડરેટોના ડેપ્યુટેશનને જવાબ આપતાં નામદાર વાઇસરૉયે કરેલા ભાષણમાં ગઈ ગુજરી વિસરી જવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. તે નામદારને યાદ દેવડાવવાની જરૂર છે કે તેમણે હિંદુસ્થાનને કરેલો ઉપદેશ ફાકટ છે. તેમણે હિંદુસ્થાનને જે અશ્વક્રય છે તે કરવાનું કહ્યું છે. શું મોડરેટો કે શું નેશનાલિસ્ટો, શું સહકારીઓ કે શું અસહકારીઓ, શું હિંદુ કે શું મુસલમાન, શું શીખ, જૈન, પારસી, ખ્રિસ્તી કે શું યહુદી—જે જે કોઈ પોતાને હિંદી કહેવડાવે છે તે એકેએક પક્ષે અને કોમે ખિલાફત અને પંગળપના અન્યાયનું નિવારણ કરવાનો પોતપોતાની ઢોમે આગ્રહ કરેલો છે અને કરી રહ્યા છે. વાઇસરૉય સાહેબ પોતે હજી ખિલાફતની તરફેણમાં મથી રહ્યાનું જાહેર કરે છે. એઓ હિંદી મુસલમાનોને અગર તેમના હિંદુ ભાઈઓને એ અન્યાય સુધ્ધાં મળી વિસરી જવાનું નથી કહેતા એ ગનીમત છે.

૨. પણ પંગળપના અન્યાયને તો એઓ હવે સાફ વિસારી દેવાનું જ કહી રહ્યા છે! કોકેન કે કલૌરોફોર્મ આપીને દર્દને હંમેશાનું વિસારી દેવાનું દાકતર કહે તેટલું જ આ અશ્વક્રય છે. પંગળપનો ધા એ વહેતો જખમ છે, અને વહેતો જખમ તેનું હાડનું ઝેર બધું જ સાફ ન નિકળી જાય, ત્યાંસુધી જેમ ન રૂઝાય તેમ પંગળપનો જખમ પણ તેના પશ્ચાતાપશ્ચન્ય બેધમાન નોકરોને મળતાં પેન્શન અને તેમની ચાલુ નોકરીઓ રૂપી ઝેર સાફ ન ધોવાય, ત્યાંસુધી કોઈ રીતે રૂઝાય તેમ નથી. નામદાર વાઇસરૉય એમ માને છે કે અન્યાયી અમલદારોની ઉચ્ચ

હોદ્દા ઉપર નિમણુંક જોખને હિંદુસ્થાનને સુખ થયું છે ? વાઈસરૉય સાહેબ પોતાની અને પોતાની સરકારની નિખાલસતા માટે તેમ જ તેમના હેતુઓ શુદ્ધ હોવા માટે યશ માગે છે. એ યશના એમને હક્કદાર માનીએ, તો પછી તેની સાથે જ એમ કહેવું પડે છે કે મુદ્દાની બાબતો વિષે સરકાર અને પ્રજાની દૃષ્ટિ વચ્ચે ધરમૂળનો જ તફાવત છે. અને જ્યાંસુધી વાઈસરૉય સાહેબ અને તેમની સરકાર ચાહે તેટલી નિખાલસતાથી પણ હિંદુસ્થાનને એમ કહી રહેલા છે કે જેમણે તેની જોડે ભલે તેની દૃષ્ટિએ પણ બે-ધમાની કરીને પોતાનું લૂણ હરામ કીધું, તેમનાં પેન્શન ચાલુ રહે અને તેઓ પોતાના હોદ્દાઓ ઉપર કાયમ રહે કે પ્રમોશનો મેળવે એ બધું તમે મીઠું કરીને માની લો અને ગંધગુજરી વિસરી જાઓ, ત્યાંસુધી સરકાર અને પ્રજાને એક થવાનો કશો જ સંભવ નથી. જો અમને જવાબદારીભરી સત્તા મળ્યાની હકીકતમાં લેશ પણ સત્યનો અંશ હોય, તો જેમણે અમારું લયાનક ખૂંડ કીધું એમ અમે માનતા હોઈએ, તેમને નોકરીમાંથી કઢાડી નાખવા પૂરતી પણ શું અમને સત્તા ન હોય ? મને તો આ બે મહાન અન્યાયની સૌ પહેલી ભરપાઈ એ એક જ એવી ડાઘ પણ સત્તાની એકમાત્ર સાચી કસોટી લાગે છે.

૩. ખિલાફતના પ્રશ્નમાં થઈ રહેલો અન્યાય સરકાર કબૂલ કરી રહી છે. પંજાબનો અન્યાય તો નિર્દોષિનાં લોહીથી લખાયેલો છે. અમે પણ કબૂલ કરી લીધું કે અમે અમૃતસરમાં, કાસૂરમાં ગુજરાંવાલામાં પાપ કર્યાં. એની ભરપાઈ પણ અમારે ગળાસુધી કરવી પડી. અમે પેટે ચાલ્યા, નાક ઘસ્યાં, લાતો ખાધી ! અમારા આત્માને ઢળી કહાડવાના પ્રયત્નોમાં મજા ન મૂકાઈ. દોષી, નિર્દોષી સૌ ડાઘને સામટા ફાંસીને લાકડે લટકાવવામાં આવ્યા ! અમે જાતે અમારાં પાપના ખુલ્લે મોંએ અનેક સલાઓમાં જાહેર એકરાર કર્યાં. અપરાધી અમલદારોની તેવી કશી નામોશી કરવાની તો અમારી માગણી જ નથી. અમે તો એટલું જ માત્ર માગી રહ્યા

છીએ કે તેઓ અમારે માથે અમારા શેઠ તરીકે ન જોઈએ. એક અંગ્રેજ અમલદારે એક વાર મને ખુલા દિલથી કહ્યું કે સર માઇકલ ઓડવાયર કે જનરલ ડાયરને પેન્શનમાંથી ખાતલ કરે એવા તંત્રનો નોકર રહીને તેવા કામમાં ભાગીદાર થતા કરતા પોતે તો રાજીનામું જ આપી દે. મેં એને કહ્યું કે જોકે હું એની જોડે મળતો નહોતો થઈ શકતો છતાં હું એનું વલણ સમજી શકતો હતો. સેંકડો હજારો અંગ્રેજ સ્ત્રીપુરુષ એવું માનનારાં પડ્યાં છે કે સર માઇકલ ઓડવાયર તથા જનરલ ડાયરે સામ્રાજ્યને અને તેમના જાતીય માનને બચાવ્યું. એ પણ સંભવિત છે કે હું પોતે જો અંગ્રેજ હોત અને ચાહે તેમ થાય તોપણ હિંદુસ્થાનનો કબજો હાથથી ન જવા દેવાનો આગ્રહી હોત, તો હું પોતે પણ કદાચ એમની પેઠે જ માનત. પણ હું એમ માનું છું કે જ્યાંસુધી એવું વલણ કાયમ છે, ત્યાંસુધી એવી સરકાર અને પ્રજા વચ્ચે સહકાર એ અશક્ય વસ્તુ છે. દેશના તંત્રમાં સરકાર જોડે સહકાર કમૂલ કરવામાં એમના ઉપલા વલણનો સ્વીકાર કંઈ રીતે સમાયેલો છે એ વાતનું એકમાત્ર અસહકાર જ સરકારને જાન કરાવશે.

૪. જો પંચાય અને ખિલાફતના ઇન્સાફ મળી જાય તો સ્વરાજ્યની લડતનું બાકીનું કામ હું બીજા આગેવાનોને સોંપી દઈ નિવૃત્ત થઈ જાઉં. કારણ હિંદુસ્થાન જે દહાડે આ બે મહાન અન્યાયોનો ઇન્સાફ મેળવી લેવા જોઈએ સામર્થ્ય બતાવી શક્યું હશે તે દહાડે પછી સ્વરાજ્ય સ્થાપવું એ તો માત્ર માગ્યું મોકલી દેવા ખચર આપવા જેવી જ વાત રહી હશે. દરેક અન્યાયનો ઇન્સાફ મેળવવાની અને ડાયરશાહી તેમ જ લોઇડજર્જશાહી ન થવા દેવાની લોકોમાં શક્તિ આવે એટલે એથી સ્વરાજ્ય કંઈ બીજું રહ્યું એમ મને નથી લાગતું. માઇકલ ઓડવાયરનો પંથ જલિમનો છે અને લોઇડ જર્જનો વિશ્વાસઘાતનો છે. આ બે પંથ રૂપી દેવોનો આપણે પહેલો નાશ

કરીશું ત્યારપછી જ આપણે સ્વરાજ્ય ચલાવવાને લાયક હોઇશું. પંજબ અને ખિલાફતનો પ્રથમ ફડચો થયા સિવાય કોઇ જાતની સમાધાની થવી અસંભવિત છે. સ્વરાજ્યની યોજનાઓ ઉપર ચર્ચા કરવાનો સમય કોઇ પણ જાતની સમાધાનીમાં અત્યારે અંતરાય રૂપ એવા આ બે મહા અન્યાયો દૂર થયા પહેલાં સંભવતો જ નથી. એ અન્યાયો દૂર થવાની આશા ન હોય તો પછી હિંદુસ્થાનને સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા સિવાય બીજું કંઈ જ ન હોઈ શકે.



૯. અન્યાયની ભરપાઇ.

૧. બ્રિટિશ સત્તામાં ભૂલને અવકાશ જ નથી એ હંમેશનો દાવો પોતાના ભાષણમાં નામદાર વાઇસરૉય પોતે પણ કરી લેતાં ખંચાયા નહિ. આ દેશમાં જાતીય અસમાનતા એટલે કે કાળાગોરાની મોટપ-નાનપના ભેદનું નામનિશાન સરખું ન જ હોઇ શકે અને ન હોવું જોઇએ એ વાતને તો એમણે અબાધિત સિદ્ધાંત રૂપે, ‘શંકાના ઇલાકાની સાવ બહારની’ તરીકે જ ગણાવી ! હું તેઓ નામદારને નમ્રપણે કહેવાની રજા લઉં છું કે આજના હિંદીને માટે આના જેટલી હડહડતી ખોટી અને બનાવટી વાત બીજી એકે નથી. કારણ તેનો જાતિઅનુભવ—પછી તે પોતે મને તેવડા મોટા દરજ્જાનો હિંદી કેમ ન હોય—એ દાવાને ડગલેડગલે જૂઠો પાડે છે. હરકોઇ સામાન્ય અંગ્રેજની સામું જૂઓ. પોતાની જાતિની વડાઇના ખ્યાલ પાછળ તેને થેલો જોશો. એ ખ્યાલ આજે એનો લગભગ ધર્મ થઇ પડ્યો છે. વળી તે પોતાના આ ખ્યાલને ઢાંકવાની પણ કશી જ જરૂર જોતો નથી. જેમ વસાહતોમાં તેમ આ દેશમાં પણ એ ખ્યાલ ડગલે ને પગલે અંગ્રેજો ઉપર લદાય છે. કાયદાપોથીમાં પણ એ મોઝૂદ છે. જૂતકાળની અનેક ભૂલોને માટે ખુલા દિલનો એકરાર અને તેને પરિણામે ‘જાગ્યા ત્યાંથી સવાર’ ગણી નવે ચોપડે નવા પાનાથી શરૂઆત કરવાની નિખાલસતા સરકારમાં સાંપડતી નથી.

૨. હિંદી સરકારને સૂચવવાની રજા લઉં છું કે જો તે નામદાર અસહકારીઓને નિઃશસ્ત્ર કરી મૂકવા આતુર હોય તો સર્વ પ્રકારની રાજ્યદ્વારી ચાલાકી છોડી દઇ સાવ નિખાલસ વૃત્તિ અખત્યાર કરવી

એ જ તેમને માટે એકમાત્ર ધોરીમાર્ગ છે. અસહકારીઓ આશ્રય કે રક્ષણની શોધમાં નથી; તેમને તેની જરૂર પણ નથી. અને સરકાર પણ અધિકારીવર્ગના ગુન્હાઓને ઢાંકવાનો પ્રયત્ન ન કરે એવી સાખી આશા હું તેમની પાસેથી રાખું.

૩. હકીકત એ છે કે શું આજના હિંદુસ્થાનમાં કે શું આવતી કાલે ધડાધ ટૈયાર થનારા હિંદુસ્થાનમાં, અધિકારનો દોર ચલાવનારા વર્ગને સારૂ હવે સ્થાન રહ્યું નથી. તેથી વાઇસરૉય સાહેબ પણ જો “એવા ઈન્સાફના પાયા ઉપર ચલાયેલું જે રાજ્ય અહિં ચલાવવાનો અમારો (અંગ્રેજોનો) ઇરાદો છે તેને હિંદીઓ પૂરા દિલથી ઝીલી લેશે” એ પોતાની માન્યતાને વળગી રહેશે, તો તેમને તરત જ પોતાની ભૂલ જડી આવશે. હું ભવિષ્ય કહું છું કે હિંદના ભાવિ ચણતરમાં હવે અંગ્રેજોના હંતુઓ શું છે અને તેઓ શું ઇરાદો રાખે છે તેને હિસાબમાં વજન નહિ મળે; હિંદીઓ પોતે શું ઇરાદો રાખે છે, તેનો જ હિસાબ ગણાશે. પોતાનો કારભાર ગમે તે રીતે પણ જાતે ચલાવવાનો તેઓ વધુ અને વધુ આગ્રહભર્યો દાવો કરી જ રહ્યા છે. ગમે તેટલું સુંદર સુરાજ્ય પણ સ્વરાજ્યની ગરજ સારી શકે નહિ એ તેઓ હવે જોતા થવા લાગ્યા છે.

૪. ભવિષ્યના કાષ્ટ એક અચોક્કસ કાળે હિંદને માટે ઉજ્જવળ ભાવિ સરકાર જોઈ રહી છે, જ્યારે બધા હિંદીઓ નહિ તો ઓછામાં ઓછું અસહકારીઓ તો એકેએક એમ જ માનનારા છે કે હિંદનું ભારે ઉજ્જવું ભવિષ્ય અસારે આ ધડીએ પણ ચાલુ રાજ્ય તંત્રને હાથે છિન્નભિન્ન થઈ રહ્યું છે. કારણ એ રાજ્યતંત્ર જ પ્રજાને સદાને માટે નહિ, તોપણ કાળના કાળ સુધી ગુલામીમાં રૂબેલી રાખવાની ખાસ કુચીઓ સાથે હેતુપૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. કેટલીક વાર બે દષ્ટિ વચ્ચેનું અંતર જ તેના આદર્શને પણ એકબીજાથી જુદા પાડી દે છે, તેમ જ્યારે કાષ્ટ વ્યક્તિ હિંદને

માટે દૂરના ભવિષ્યને સારૂ સ્વતંત્રતાના આદર્શને કબૂલ રાખી હાલને માટે સગીરની દશામાં સંતોષ માનવાની હિમાયત કરે છે, ત્યારે હું કહું છું કે હિંદી પ્રજાના આદર્શથી એ આદર્શ સાવ જૂદો છે. સ્વરાજ્ય એ તો લોકમાન્ય કહેતા તેમ હિંદુસ્થાનનો ગળથુથીનો હક્ક હોવો જોઈએ. એ હક્કના ભોગવટાથી આટઆટલા કાળથી એને વંચિત રાખવામાં આવ્યું છે, તેથી હિંદી પ્રજામાં આજે અધીરાઈ જોવામાં આવે એમાં નવાઈ શી ?

૫. આટલી ચર્ચા પછી કદાચ હિંદીસરકારને વધુ સારી રીતે સમજશે કે કર્યાના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે આજે સરકાર તરફથી લેવામાં આવનાર હરકોઈ પગલાંને વિષે જ્યાંસુધી તે પગલું પ્રાયશ્ચિત્તનું માપ પૂરું ભરી કહાડવા ઓછું પડતું હશે, ત્યાંસુધી તે ગમે તેવું નિખાલસ દેખાતું હશે અને કેટલાકનું તેથી સામાધાન પણ થાય તેવું હશે તોપણ ઓછામાં ઓછું અસહકારીઓને તો તેના મૂળમાં રહેલી દાનતની શુદ્ધતા વિષે શક જ રહેવાનો. તેઓ તો એવા પ્રયત્નમાં હિંદને ગુલામીની યાતનાઓમાં રાખવાની મુદત બની શકે તેટલી અંત્રાવવાનો હેતુ જ જોશે. હિંદુસ્થાનમાં અંગ્રેજ રાજ્યને આજે કલંક લાગ્યું છે. જલિયાંવાલાના નિર્દોષ શહીદોનાં ખૂન અને ઇસ્લામના દ્રોહના તેને ડાઘ લાગ્યા છે; અને જેમ ચોકખું દૂધ પણ ઝેરવાળા કોટારામાં પડતાં હરકોઈ વિચારશાળી માણસ તેને ઝેર જ કહે, તેમ બ્રિટિશ સરકારના પણ એકેએક કૃત્ય સામું હિંદુસ્થાનમાં આજે તેની (ઇંગ્લાંડની) અત્યારની ઈજ્જતને હિસાબે જ હરકોઈ દ્વારા જોવાય એ દેખીતું છે. હિંદુસ્થાનની અશાંતિ એ અશાંતિનાં મૂળ કારણો શાંધી કહાડીને તેને જ દૂર કર્યાંથી અગર તો છેવટ તેના ઇલાજ કર્યાંથી જ મટી શકે એમ છે; ગમે તેવી ભારે પણ ચાર હક્કો કે છૂટોની મધલાઈથી, આજની કડવાશને ઢાંકવાનો પ્રયત્ન કર્યાંથી નહિ. જેના શરીરમાં રાજરોગે ધર કર્યું છે, તેને બહારથી સુંઠ ચોળ્યે શી કળ વળવાની હતી ?

૬. [હિંદી પ્રજાની અર્થાતિનું મૂળ પંચાય, ખિલાફતના અન્યાયો છે.] પંચાયને વિષે આપણી એવી કંઈ માગણી છે કે જેનો સ્વીકાર કરવો સરકારને સારૂ અશક્ય છે? મૈલાના શૌકતઅલી અને સર માઈકલ ઓડવાયર બન્ને પેન્શનની બાબતમાં એક જ પ્રકારના અમલદાર હતા. છતાં મૈલાના શૌકતઅલીનું પેન્શન રદ કરતાં સરકારે કોઈને પૂછ્યું નહિ. પણ સર માઈકલ ઓડવાયર અને જનરલ ડાયરનાં પેન્શન બંધ કરવાં સરકારને આજ ભારે પડે છે, કારણ સીધું છે. જેને સરકાર લલા અને રાજ્યના ખેરખ્વાહ માને છે, તેને આપણે દુશ્મન માનીએ છીએ. સરકાર સર માઈકલ અને જનરલ ડાયરની ભૂતકાળની નોકરી ભૂલી જવા નથી માગતી, જ્યારે આપણે મન તેઓની આગલી ચાકરીની કિંમત કંઈ જ નથી અને પંચાયમાં સને ૧૯૧૯ની સાલમાં તેઓએ હિંદુસ્થાન પ્રત્યે કરેલી બેવકાફરી આપણને આજે પણ સાલે છે.

૭. હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે આ સલ્તનત પંચાય અને ખિલાફતના સંબંધમાં ઇન્સાફ નહિ આપે, તો જરૂર ઉખડી જશે. એ પણ કહું છું કે પ્રત્યેક હિંદીની ફરજ છે કે સમ્યાઈ અને ઇન્સાફને રસ્તે રહીને બધાઓએ સલ્તનતને ઉખેડવા માટે બનતું કરવું—એ જાલિમને નાબૂદ કરવું—એ ખુદાના હુકમને માનવા બરોબર છે.



૧૦. સવાલજવાબ.

૧. સૌ—ખિલાફતને આપ સમજી શકતા નથી? કે હિન્દુ અને મુસલમાન ધર્મ વચ્ચેનો અનિવાર્ય વિરોધ ઢાંકવા માગો છો?

જૌ—ખિલાફતને હું ન સમજું એ બંને—જોકે મેં યથાશક્તિ અભ્યાસ તો કર્યો જ છે. મુસલમાન અને હિન્દુ ધર્મ વચ્ચે અનિવાર્ય વિરોધ છે એમ હું માનતો નથી. જો હોય તો તેનો અર્થ એમ થયો કે હિન્દુ—મુસલમાને તો હંમેશના દુશ્મન રહેવું રહ્યું. માણસજાતે હંમેશાં અરસપરસ દુશ્મન રહેવું જોઈએ એમ હું માનતો નથી. ખલીફાએ દશ વર્ષમાં એક વખત ધર્મને ખાતર યુદ્ધ કરવું જ જોઈએ એવો નિયમ હું જાણતો નથી. કુઝેડ પછી ધર્મને ખાતર યુદ્ધ થયાનું મેં જાણ્યું નથી. આફ્રિકામાં મેં કંઈ એવું નથી જોયું કે જોઈ જઈરત—ઉલ—અરબનો કબજો મુસલમાનોનો ન હોવો જોઈએ એવું મને સૂઝે.

૨. સૌ—મુસલમાનોને ખિલાફતનું કંઈજ લાગતું નથી. તમે જ ધોંચીધોંચીને તેમને જગાડ્યા છે. શું મુસલમાનો ધારાસભાના ઉમેદવાર નથી થયા? શું ધનવાન અને ભણેલા મુસલમાન તમારી ચળવળમાં લાગ લે છે?

જૌ—મેં મુસલમાનોને જગાડ્યા છે એવો દાવો મારાથી થાય જ નહિ. તેઓને જગાડનાર તો અલી ભાઈઓ છે. મેં તો મારો ધર્મ જાણી તેમને મારી મદદ આપી છે. ભણેલા આદિ મુસલમાનો પોતાનું જ્ઞાન ભૂલ્યા છે એ નવાઈની વાત નથી, એ આ જમાનાની તાસીર છે. આમ મુસલમાન અલી ભાઈઓની સાથે જ છે.

૩. સ૦—ખીજ ખંડના મુસલમાનોને આ સવાલમાં એટલું લાગતું નહિ હોય? કે ભરતખંડના મુસલમાનોએ જ આ બાબતમાં ઇંગ્લેન્ડ લીધો છે?

જ૦—ખીજ પોતાની આગરને વેચી આવે, માટે આપણે પણ વેચવી? પણ આ વસ્તુસ્થિતિ તો જૂની છે? ખીજે ડેકાણે પણ વિરોધાસિ સળગી રહ્યો છે. આપણને કાણુ સરખી ખજર આપે છે? આપણી પાસે જે આવે છે, તે પણ બધી ટાંગટોળ માહિતી આવે છે. બાકી જેટલી માહિતી મળે છે તે ઉપરથી પણ ઉસ્તાદો તો સમજી ચૂક્યા છે કે મધ્ય એશિયામાં ભયંકર દાવાનળ ભૂખી રહ્યો છે. હા, એમ હોય કે ખીજે ડેકાણે અહિંની માફક મુસલમાનો સંગઠિત નથી, તેથી પણ ત્યાંની પરિસ્થિતિની યોગ્ય ખજર પડે. પણ હિંદી મુસલમાનો આટલા સંગઠિત છે એ તો તેમને શોભાવનારી વાત છે. હજી કેટલેક ડેકાણે ખિત્રાફતના સંબંધમાં ખજર સમજ ન હોવાનો પણ સંભવ છે, એટલે તેઓ અજ્ઞાનસંતોષમાં પડેલા હોય; પણ આપણે તેમના અજ્ઞાનના અંધારાં ફેડવાં પડશે.

૪. સ૦—ખીજ ઇસ્લામી મુલકોનાં મુસલમાનો તો ખિત્રાફતની સામુયે નથી જોતા, ત્યારે હિંદુસ્થાનના મુસલમાનો ખિત્રાફત સંબંધમાં આટલું જુમારણુ મચાવવા કેમ મંડી ગયા છે તે તમે કહી શકો?

જ૦—હિંદુસ્થાન બહારના મુસલમાનો ખિત્રાફતની સામુયે નથી જોતા એમ હું જાણતો નથી. પણ તેઓ ન જોતા હોય અને હિંદના મુસલમાનો જુઓ તો મારે માટે તો એમાં આ વાતનો પૂરાવો છે કે હિંદુસ્થાનના મુસલમાનોમાં ધાર્મિક લાવના ખીજ કરતાં વધારે ખીલેલી છે.

૫. સ૦—તુર્કીની માગણી અનીતિમય વા જરૂરબાજી છે, તો સત્ય અને ન્યાયના તમારા જેવા હિમાયતી તેને કેમ ટેકા આપે?

જ૦—મારા મત પ્રમાણે તુર્કીની માગણી કેવળ નૈતિક અને બ્યાજબી છે, ખાસ કરીને એટલામાટે કે તુર્કી જે પોતાનું છે, તે જ જાળવી રાખવા માગે છે અને મુસલમાનોએ ચોકખું જણાવ્યું છે કે

મુસલમાન સિવાયની પ્રજાના રક્ષણ માટે તુર્કી પાસેથી જે ખાત્રીઓ લેવી હોય તે લઇને ખ્રિસ્તીઓને તેમ જ આરબોને પણ તુર્કીના છત્ર નીચે સ્વરાજ્ય આપવું. પણ વાત તો એ છે કે ગેરમુસલમાન અગર ગેરતુર્કી કોમો ઉપર વિદેશી ધૂંસરી કાયમ કરવાની મુસલમાનોની માગણી છે જ નહિ. હિંદી મુસલમાનો આત્મનિર્ણયની સામે છે જ નહિ; પણ આત્મનિર્ણયના બહાના હેઠળ મેસોપોટોમિયા જેવા દેશને ફોલી ખાવાની નીચ તદખીરોનો તેઓ અલબત્ત અંતસુધી વિરોધ કરશે; આર્મિનિયાની સ્વતંત્રતાને સુરક્ષિત બનાવવાનું જૂઠું બહાનું આગળ ધરીને તુર્કીનો અને તે દ્વારા ઇસ્લામનો તેજોવધ કરવાના નિશ્ચિત પ્રયત્ન સામે તો તેમણે થવું જ રહ્યું.

૬. સ૦—દલીલ ખાતર માત્ર કે તેમની માગણી વ્યાજબી છે, તોપણ તુર્કી અશક્ત, આયલા, અને નિર્દય છે, તેથી તેઓ મદદને પાત્ર નથી એ શું જોડું છે?

જ૦—તુર્કોને હું અશક્ત, આયલા કે નિર્દય માનતો નથી. તેમનામાં અવ્યવસ્થા તો છે જ અને સારા સરદારો ન હોય એવો સંભવ છે. તેમને ભારે લશ્કર સામે લડવું પડ્યું હતું. જેમની સત્તા છીનવી લેવી હોય, તેઓ અશક્ત આયલા કે કૂર છે એવી દલીલ આપણે હંમેશાં સાંભળીએ છીએ. જૂલમ ન થવા પામે તેવી શરત પણ તુર્કી સાથે કરી શકાય તેમ છે.

૭. સ૦—વળી ભલે તુર્કી જે માગે છે તેને માટે લાયક હોય, તોપણ હિંદુસ્થાનને આ આંતરરાષ્ટ્રીય તકરારમાં શામાટે નાખવું જોઇએ ?

જ૦—હું કહી ગયો છું કે હિંદના મુસલમાનોની ખાતર જ હું તુર્કીના સવાલમાં પડ્યો છું. ખાત્રી તો ઓસ્ટ્રિયાના કે પોલાન્ડના લોકો જેટલી જ મારે તુર્કીની પણ પડી હોય, પણ એક હિંદી તરીકે મારે મારા દેશી ભાઇઓના દુઃખમાં ભાગ લેવો જ જોઇએ. તેથી જ હું મુસલમાનોને મારા ભાઇ સમાન ગણું, તો તેમની માગણી મને વ્યાજબી જણાય એટલે તેમના દુઃખમાં મારે સહાય કરવી જ જોઇએ.

૮. સ૦—હિંદુસ્થાનના મુસલમાનોએ આ વિષયમાં માથું મારવું જોઈએ નહિ. હજી તેઓને રાજકીય મહત્વાકાંક્ષા હોય, તોપણ તેઓ હવે પ્રયત્ન કરી ચૂક્યા છે અને તેઓ નિષ્ફળ થયા છે, તેથી હવે તેઓએ હાથ જોડીને ખેસવું જોઈએ. જો આ લડતને તેઓ ધાર્મિક લેખતા હોય તો અત્યારની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે હિંદુઓને તેમાં કશું લાગતું વળગતું નથી. ખાસ કરી મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓ વચ્ચેનો ધાર્મિક કજીઓ તેમણે ઉછીનો લેવો જોઈએ નહિ એ શું ખરું નથી ?

જ૦—આ પ્રશ્નમાં હિંદુઓ મુસલમાન સાથે કેટલે અંશે જોડાઈ શકે, તે સવાલ છે. આ એક લાગણી અને માન્યતાનો વિષય છે. એક વ્યાજખી લડતમાં—જે તેના સાધનો તેના હેતુ જેવા શુદ્ધ હોય, તો—મારે મારા મુસલમાન ભાઈઓ સાથે અંતસુધી લડવું જોઈએ. મુસલમાનોની લાગણી હું રોકી નથી શકતો. ખિલાફતનો સવાલ એ તેઓનો ધાર્મિક સવાલ છે અને તેને માટે તેઓએ પોતાના પ્રાણના ભોગે પણ ન્યાય મેળવવો જોઈએ એવું મુસલમાન ભાઈઓનું કથન મારે સ્વીકારવું જોઈએ.

૯. સ૦—સુલતાને તો સલાહનામા ઉપર મતું મારી દીધું છે. હવે આપણી ધમપછાડથી શો ફાયદો ?

જ૦—સને ૧૯૧૮ માં લોંછડ જ્યૉર્જે આપેલું વચન સૌને યાદ હશે. તેમણે સ્પષ્ટ કહેલું કે ‘જગમશહુર થયેલા ફજદુપ પ્રદેશો ગ્રેસ અને એશિયા માઈનર—તુર્કી સલ્તનત પાસેથી છીનવી લેવાનો અમારો હેતુ નથી. આ લડાઈ એ હેતુથી નથી લડાતી, કે નથી તે કુસ્તુનતુનિયા પડાવવા માટે. તે વખતે આમની સલામાં જે ચર્ચા થઈ હતી તે દરમિયાન લોંછડ જ્યૉર્જે વધારે ખુલાસો કરેલો કે ‘તુર્કી કે તુર્કીના સુલતાનને માટે આ વચન નથી આપવામાં આવતું. આ હિંદુ-મુસલમાનોને રીઝવવા આપવામાં આવે છે. લડાઈમાં હાલ કટોકટીનો પ્રસંગ છે, અને હિંદી લશ્કર વિના કાંઈ વળે

એમ નથી. હિંદના મુસલમાનોને રીઝવ્યા વિના એ લશ્કર ન આવે, માટે જ વચન આપવામાં આવ્યું છે.’ આ વચનના આધારે તો માણસોના થોડેથોડ લડાઇમાં જોડાયા. એટલે તુર્કોના સુલતાને મતું માર્યું. તેની તો ફૂટી બદામ જેટલી કિમ્મત નથી. મુસલમાનોની મદદ લેવા માટે જે કરાર થયેલા તે મદદ લીધા પછી તૂટ્યા છે એ જ મુસલમાનોની ફરિયાદ છે, અને અહિં હું ધર્મની વાતમાં તો ઉતરવા માગતો નથી, પણ ટૂંકામાં તમને કહી દઉં કે મુસલમાન દીનની વિરુદ્ધ સલાહ કરવાની કોઇ પણ સુલતાનની મગદુર નથી. સુલતાન એમ પારકું ઘર ભાડે આપી શકતા નથી. અને સુલતાન એમ કરે તો સુલતાનને તો તરત મુસલમાનો રૂપસદ આપી શકે છે. અને સુલતાન તો કુસ્તુનતુનિયામાં નામનો રાજાઓ થઇને એસી રહેવાને ભલે તૈયાર હોય, પણ કુસ્તુનતુનિયા સાથે ઇસ્લામને એટલી લેવાદેવા નથી કે જેટલી જઝીરત-ઉલ-અરબની સાથે છે. આ લડત મુસલમાન દીનની આબરૂને સાર, મોલાને સાર છે.

૧૦ સ૦—મુસલમાનોનાં પવિત્ર સ્થળો તુર્કોના સુલતાન સાચવી ન શક્યો એટલે હવે તેને ખલિફા ગણાવાનો કાંઇ હક્ક રહ્યો છે ?

જ૦—હિંદુને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ભાગ્યે જ આપવાનો હોય. પણ હું ઉત્તર અપવા હિમ્મત કરું છું. ખિલાફત તુર્કોના હાથમાં એટલામાટે છે કે સેંકડો વર્ષોથી તેઓ બહાદુરીથી તેનો બચાવ કરી રહ્યા છે. સુલતાન હવે બચાવ કરવામાં નિષ્ફળ નિવડ્યો હશે, પરંતુ તુર્કો નિષ્ફળ નિવડ્યા નથી. ખિલાફતની ચળવળ એક વ્યક્તિને માટે નહિ, પણ એક ઐહિક, ધાર્મિક અને રાજકીય ભાવનાને માટે છે. તુર્કો જે તેનું રક્ષણ નહિ કરી શકે અને દુનિયાના મુસલમાનો પોતાના મનના તથા સક્રિય સહાનુભૂતિના બળથી કંઇક પ્રયત્ન કરીને તુર્કોને મદદ નહિ કરી શકે, તો તુર્કોને અને બીજા મુસલમાનોને બેહદ તુકસાન થશે. આવો બનાવ તો આખી દુનિયાને એક આફત સમાન ગણાય, કારણ હું માનું છું કે ખ્રિસ્તીધર્મને અથવા બીજા કોઇ ધર્મને દુનિયામાં જે સ્થાન છે તેવું જ

ધરલામને પણ છે. તુર્કને તેમની આકૃતના સમયમાં મદદ કરવી એ શૂરવીરતા અને ઉદારતા છે.

૧૧. સ૦—ખિલાફતની ચળવળમાં મુસલમાનો જે ખૂનામરકી કરવા બેસે તો આપ તેમને મદદ કરો ખરા ?

જ૦—ખિલાફત બાબતમાં માફ ચોકખુ કામ મુસલમાન લાખ્યોને પ્રિય લાગ્યું છે. તેમની વાત ઈન્સાફ ઉપર હોય અને તેઓ ખૂનામરકી વિના લડે, ત્યાંસુધી હું તેઓને પ્રાણ દઉં. તેઓ ગેરવ્યાજબી માગણી કરે, તો હું તેઓની સામે પણ સત્યાગ્રહ કરું. આ મારાં વાક્યો તેઓને ગમ્યાં છે, તેમાંથી તેઓ બળ લઈ શક્યા છે. હિંદુ-મુસલમાન બંધાને સત્યનો આગ્રહ તેઓ પોતે પાળે ન પાળે પણ ગમ્યો છે, તેથી તેઓ મારી ઉપર પ્રેમ ઢાળી રહ્યા છે. જ્યારે મારો આગ્રહ તેમની સામે વાળવાનો સમય આવે, ત્યારે તેઓ મારો તિરસ્કાર પણ કરે. જે પ્રેમ કરે, તેને તિરસ્કાર કરવાનો પણ હક્ક હોય.

૧૨. સ૦—અસહકારથી ખિલાફતના સવાલનો શી રીતે ફાવેલ થવાનો ?

જ૦—આનો ઉત્તર તો ઉઘાડો જ છે. સરકારના સાંધેસાંધા અસહકારને લીધે રહી જશે, એટલે સરકાર ડેકાણે આવશે. સુલેહની શરતોમાં ફેરફાર શા માટે ન થાય ? અને એમ સમજે કે અહિંતું શાસકમંડળ ફેરફાર ન કરાવી શકે તો તેણે અહિંથી વિદાય લઈ લેવી જોઈએ. તેમને વિદાય થવું પડે એવી સ્થિતિ, આ નિર્દોષ હથિયારના બળે કરીને આપણે ઉત્પન્ન કરી શકીએ છીએ, અને એ ગુન્હાના કરનારા અહિંથી વિદાય થાય એટલે આપણી ગરજ સરી. મુસલમાનોને પછી તેમની સાથે કશી વઢવાડ રહેવાની નથી.

૧૩. સ૦—હિન્દી સરકારે તો મુસલમાનોને બંધી જોઈતી સહાય આપી છે, તેથી હિન્દુસ્થાનની સરકારનો અસહકાર બ્યાજબી કેમ ગણાય ?

જૃગ—મારી અદ્ય મતિ પ્રમાણે જોકે હિન્દી સરકારે ઘણું ક્યું છે, તોપણ જેટલું કરી શકત અને હજી પણ કરી શકે તેનું તો તેણે અર્ધું પણ નથી ક્યું. કાંઈ પણ સરકાર મુસલમાનોને જેવી લાગણી છે તેવા પ્રકારની લાગણીને સમયે માત્ર પોકાર ઉઠાવ્યા ઉપરાંત કાંઈ પણ કાર્ય ન કરીને પોતાની મુક્તિ મેળવી શકતી નથી. જે માણસ જૂએ મરે છે તેના પ્રત્યે મુખનાં વચનોથી બતાવેલી લાગણી ગમે તેટલી તીવ્ર હોય, તોપણ તેની કાંઈ કિમ્મત નથી. જૂએ મરતાં માણસને અનાજ જોઈએ, નહિ તો તેને મરવું જ પડે. એવે અણીને ટાંકણે જે આવશ્યક છે તે તો એ છે કે જૂએ મરનાની જૂખ મટાડવાને સાર જે સાધનો એકઠાં કરવાં જોઈએ તે સાધનો લાવવામાં રોકાઈ જવું. જે હિન્દની સરકાર ઈચ્છે તો આ હિલચાલનું સેનાપતિપણું કરી શકે છે અને એક બ્રિટિશ પ્રધાને આપેલા વચનને પળાવી શકે છે. શું હિંદી સરકારે મી. લૉર્ડ જ્યૉર્જ પોતાના વચનનો ભંગ ક્યો છે તેનો અણગમો બતાવવાની નિશાની દાખલ રાજીનામું મોકલ્યું છે? હિંદની સરકારે પોતાનાં જૂપા લખાણોની પાછળ જૂપી જઈને પોતાનો બચાવ કેમ ક્યો? આથી પણ એછે કટોકટીને વખતે લૉર્ડ હાર્ડિંગે ચાલુ પદ્ધતિનો ત્યાગ કરી દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહીઓનો ખુદી રીતે પક્ષ ખેંચ્યો હતો, અને તેથી તેઓ હિંદમાં તે વખતે ઉભરાઈ ગયેલા ગુસ્સાને રોકી શક્યા. જોકે તેથી દક્ષિણ આફ્રિકામાં ત્યાંનું પ્રધાનમંડળ અને બ્રિટનમાં કેટલાક જાહેર માણસો ગુસ્સામાં આવી ગયા તેની તેમણે દરકાર ન કરી. હિંદુસ્થાનની હાલની સરકારે શું કર્યું? વધારેમાં વધારે તો એ જ કે તેમણે મુસલમાનોની લાગણી યોગ્ય સ્થળે રજૂ કરી છે અને તેને ટેકા આપ્યો છે. એ તો એ સરકારે પોતાની ઓછામાં ઓછી ફરજ બજાવી ગણાય. નામોશી વહોરી લીધા સિવાય એથી પણ કાંઈ ઓછું હિન્દી સરકાર કરી શકત. હિન્દના મુસલમાનો અને ખીજ બધા આવે સમયે હિંદુસ્થાનની સરકારની જે આશા રાખે છે તે એ નહિ કે એ સરકાર ઓછામાં ઓછું

કરે, પણ તેણે વધારેમાં વધારે કરવું જોઈએ. આથી પણ નાનકડા સવાલોને સારૂ વાઈસરોયોએ રાજનામાં મોકલાવ્યાં છે. થોડા વર્ષ પહેલાં એક લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરે પોતાનો મરતબો ઓછો થયેલો જોયો, તેથી રાજનામું આપેલું. ખિલાફતના સવાલમાં તો લાખો મુસલમાનોના દિલને ભારે જખમ પહોંચે એવી વાત છે. તેથી હિન્દી સરકાર અને તેની મારફતે વડી સરકારને પોતાની ફરજ અદા કરવાની ફરજ પાડવાને ખાતર હું મુસલમાનોને સંપૂર્ણ મદદ દેવા હિંદુસ્થાનમાં વસતા દરેક અંગ્રેજને અને દરેક મૉડરેટ કે એક્સ્ટ્રીમિસ્ટ હિન્દુને નોતડું છું.

૧૪. સૌ—રાજ્યમાન્ય ઉપાયો ઉપરથી તમારો વિશ્વાસ ઉઠી ગયો છે ?

જા—ના. હરગીઝ નહિ. રાજ્યમાન્ય ઉપાયોનો શિરોમણિ આ ઉપાય છે. આ સિવાયના બીજા ઉપાયોમાં મારો વિશ્વાસ ઉઠી ગયો છે ખરો. મેં ફેટલા અને કયા કયા ઉપાયો લીધા એની તમને અને દેશને મેં ખબર નથી આપી. માંડ ફાવ્યું હું બધું કરી ચૂક્યો. લાગ્યે જ કોઈને ખબર હશે કે મૉન્ટેગ્યુની સાથે મસલત કરવાની મુસલમાન લાઇઓની મને ખાહેશ થયાથી મેં હિન્દુસ્થાન સરકારને તેમની પરવાનગી અને અનુમતિ માટે 'માગણી' કરેલી. હિન્દુસ્થાન સરકારે તો લલમનસાઈથી મને ઉત્તર આપેલો કે તમારા જવામાં અમે અડચણ ન નાખીએ, પણ અનુમતિ પણ ન આપીએ. એટલે મેં મૉન્ટેગ્યુ સાહેબને તાર કર્યો. તેમણે મને તડ અને ફડ જણાવી દીધું કે 'સુલેહની શરતો છઠ્ઠીના લેખ જેવી છે. એ લેખ કાંઈ મટે એમ નથી. તમારે એ મટાડવા આવવું હોય, તો આવશો મા. બાકી સુલેહમાંથી ઉપસ્થિત થતા તથા હિન્દુસ્થાનના હિતના બીજા સામાન્ય સવાલની ચર્ચા કરવા આવવું હોય તો આવો.' આ જવાબ પછી મારા બીજા ઉપાય બંધ પડ્યા. હું તો મુસલમાનોના કુળનો રજો, પણ મારા જેવા એકાનું મુસલમાન પણ કાંઈ કામ ન આવ્યું. તમે હરગીઝ ન માનશો કે હું કોઈ ઉપાયની અવગણના કરું છું.

સ્વરાજ્ય માટે જે ભારે ચળવળ ચલાવતા આવ્યા છીએ તેની કિંમત હું બરોબર સમજું છું. તિલક મહારાજે જે જે ભગીરથ પ્રયત્નો કર્યા છે, તે કાંઈ મારાથી બુલાવ એમ નથી. પણ એ જૂના જમાનાની રીત મૂકીને અસહકારની આ સુધરેલી રીત હું આદર્શ એમાં બીજાને વસવસો શા માટે ઉપજે ?

૧૫. સ૦—સમજો કે સ્વરાજ્ય મળું, તો પછી આપ ખિલાફતનો કેવી રીતે ફડચો લાવવા માગો છો ? શું યુરોપિયનની સાથે લડાઇ કરશો ? આપણે તો નિઃશસ્ત્ર છીએ.

જ૦—જો ખિલાફતના ફડચા વિના સ્વરાજ્ય મળે તો આપણે તે સ્વરાજ્યમાં ઇંગ્લાંડથી તદ્દન જૂદા હોઈશું. આજે સરકાર ખિલાફતને દબાવી રહી છે તે કેવળ આપણી મદદથી, અને આપણને દબાવવા ખાતર. જ્યારે હિંદુસ્થાનનો કબજો જશે, ત્યારે મેસોપોટેમિયા કે ઇસ્તાંબુલની તેને જરૂર નહિ રહે, પણ તે રહે કે ન રહે, આપણા સિપાઇઓને આપણે જ્યારે બહારથી પાછા બોલાવી લઇએ, ત્યારે મેસોપોટેમિયામાં સરકાર રહી જ ન શકે. આપણને લડાઇ કરવાની જરૂર પડે એમ નથી. આપણને યુરોપ અને એશિયામાંના આપણા માણસો ખેંચી લેવાની જ માત્ર જરૂર છે. પણ ધારો કે આપણે લડવા માગીએ છીએ તો સ્વતંત્ર થયેલા હિંદુસ્થાનને તે હક્ક પણ રહેશે. તે વેળા આપણે શું કરવા ઇચ્છીએ એ આજે કાણ કહી શકે ?

૧૬. સ૦—આપણી બધી માગણીઓ સરકાર આપે અને કેવળ ખિલાફતની માગણી ન સ્વીકારાય તો લડત ચાલુ રાખવી જોઇએ ખરી ?

જ૦—જરૂર. ઇસ્લામને બચાવવામાં હિન્દુધર્મને બચાવવાની હું તાલીમ લઇ રહ્યો છું એમ મેં અનેક વેળા કહ્યું છે. ઇસ્લામના બચાવમાં જ ગાયની રક્ષા રહેલી છે; અને જ્યાંસુધી હિંદુસ્થાનમાં એક પણ ગાય મરે છે, ત્યાંસુધી મારા માંસ, મારા સ્નાયુ,

મારા રુધિરનું પાણી થઈ રહ્યું છે. ગાયને બચાવવાને હું તાલીમ લઈ રહ્યો છું, તપશ્ચર્યા કરી રહ્યો છું, અનેક વિભૂતિઓ મેળવી રહ્યો છું, અને એ ગોરક્ષાનો મંત્ર જપતો જપતો જ હું મરીશ.

૧૭. સ૦—ખિલાફતને અને પંગળના અત્યાચારોને તમે કેમ જોડી દીધા તે કહી શકો ?

જ૦—ખિલાફતનો અન્યાય તો પંગળના અત્યાચારો પહેલાંનો હતો. દિલ્હીમાં યુદ્ધપરિષદ સને ૧૯૧૮ માં મળી, ત્યારે જ તે પ્રશ્નને મેં અપનાવ્યો હતો. પંગળના અત્યાચારો સામેની લડતે ચોક્કસ સ્વરૂપ પકડ્યું તે પહેલાં સને ૧૯૧૯ માં દિલ્હીમાં અસહકારનો જન્મ થયો હતો. જ્યારે એમ લાગ્યું કે ખિલાફતની જેમ પંગળના અત્યાચારો માટે પણ સરખા જ ચાંપતા ઇલાજો લેવા પડશે, ત્યારે પંગળના સવાલને ખિલાફત સાથે જોડી દેવામાં આવ્યો.

૧૮. સ૦—જો ગુરસો એ પણ પ્રેમની નિશાની હોય તો પછી જનરલ ડાયરે પણ પ્રેમને લીધે જલિયાંવાલાની કતલ કરી ગણાય નહિ ?

જ૦—આ દલીલમાં બહુ અજ્ઞાન રહેલું મને તો લાગે છે. ધણી વેળા બાપ દીકરા ઉપર ગુસ્સો થાય છે, તે પ્રેમને વશ થઈને; પણ જનરલ ડાયરનો ગુસ્સો તો કેવળ દ્રેષને લીધે હતો. હું વિરોધીઓને મારી તરફ દોરવા જરૂર માગું છું, પણ હું જે માનું નહિ તે કહીને નહિ.



અસહકાર.

(પ્રથમ વિભાગ)

અસહકારનો આરંભ.

(દ્વિતીય ખંડ.)

૧૧. આપભોગનો ધર્મ.



યજ્ઞશિષ્ટામૃતભુજો યાન્તિ બ્રહ્મ સનાતનમ્ ।

નાયં લોકોઽસ્ત્યયજ્ઞસ્ય કુતોન્યઃ કુરુસત્તમ ॥ *

—ગીતાણી

કરહિ જાડ તપ શૈલકુમારી । નારદ વદા સો સત્ય વિચારી ।

માતૃપિતૃદિ પુનિ યહ મત ભાવા । તપ મુખવદ દુઃસ્વદોષ નસાવા ॥

તપ આધાર સબ સૃષ્ટિ ભવાની । કરહિ જાડ તપ અન જિય જાની ॥

—તુલસીરામાયણ

૧. યજ્ઞના ધણા યે અર્થ કરી શકાય છે, પણ સર્વધર્મને સામાન્ય એવો યજ્ઞનો એક જ અર્થ છે, અને તે એ કે ખરેખરી

* અર્થ:—યજ્ઞમા બાકી રહેલું અન્ન ખાનારાઓને સનાતન બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે યજ્ઞ કરતો નથી તેને આ લોક મળતો નથી તો છે અર્જુન' બ્રહ્મ (વધારે સારો) લોક તો તેને ક્યાંથી જ મળે ?

ઉત્તરિને સાર પ્રાણાર્પણ કરવા સુધી તૈયાર રહેવું. પાર્વતીને શિવજી જેવા પતિ જોઈતા હતા તેથી તેને તપ કરવાનો હૂકમ થયો. તેણે કેવા પ્રકારનું તપ કર્યું એ જાણવાની જેને ઇચ્છા થાય તેણે તુલસીદાસનો અપૂર્વ ગ્રંથ જોઈ લેવો. મા પોતાના ભોગે પોતાના છોકરાંને જન્મ આપે છે અને ઉછેરે છે. મૃત્યુમાંથી જ જન્મ સંભવે છે. અનાજનાં બીજ ભોંયમાં દટાઈ સડે છે, મરે છે, તો જ પાક ઉત્પન્ન થાય છે. હરિશ્ચંદ્રે પોતાનું સત્ય પ્રગટ કરવાને સાર પારાવાર દુઃખ સહન કર્યું, પોતાનાને ઉગારવા સાર જીસસે કાંટાનો મુગટ પહેર્યો, પોતાના હાથપગમાં બીલા ભોંકાવા દીધા અને રીબાઈને પ્રાણત્યાગ કર્યો. એવો યજ્ઞ કરવાનો અનાદિ કાળથી ચાલતો આવેલો વિધિ છે. યજ્ઞ વિના પૃથ્વી એક ધડી પણ ન નબી શકે. તુર્કોએ ઇસ્તંબુલ સર કર્યું તેના પહેલા અસંખ્ય સિપાઈઓનો હોમ કર્યો અને તેનાં મુડદાંઓનો પૂલ બનાવ્યો. હિંદુસ્થાનમાં આપણે આ અચલિત આપભોગનો ધર્મ છે તેનો ત્યાગ કરીને આપણા દેશને આગળ ચડાવવા ઇચ્છતા હોઈએ એવો આભાસ મને આવ્યા જ કરે છે. હજારો બોઅર સ્ત્રીઓએ અને બાળકોએ બોઅર લડાઈ વેળાએ જે આપ્તું અગર તો છેલ્લા મહા યુદ્ધમાં હજારો અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ અને જર્મનોએ જે આપ્તું તેના સોમા ભાગ જેટલા અલ્પ ત્યાગથી યે મહાન ફતેહ આપણને મળી શકે છે તેનું રહસ્ય એ જ છે કે આપણા કાર્યક્રમમાં કાઈની હિંસા નથી, આપણું ધ્યેય સાવ શુદ્ધ અને ન્યાયી છે અને આપણે તેનિશ કરોડ છીએ.

૩. આપણો તો આ જ એક દેશ છે. આ દેશ છોડીને બીજા કોઈ દેશમાં તસુ જગ્યા આપણે આપણી કહી શકીએ એમ નથી. આપણા શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે હિન્દુઓ માટે આ ભારતવર્ષને છોડીને બીજું મોક્ષ મેળવવાનું એક પણ સ્થાન નથી. આપણે સાર તો સદ્ગુણોને કેળવવાનું અને આપણા સદ્ગુણો

દર્શાવવાનું આ જ સ્થાન છે. આપણે હિન્દુસ્થાનને ઉજ્જવળ બનાવી વીર પુરુષોની ભૂમિ બનાવીએ. ”

૪. હિંદુઓના આ જગતના ઇતિહાસમાંના ફાળા વિષે હું શું કહું ? આપણા ઇતિહાસ ગૌરવવાળો છે. પરંતુ આપણે આપણા પ્રાચીન વારસા ઉપર જ ઝૂંઝીશું તો હારીશું. આપણા પૂર્વજો જેવા હતા તેવા આપણે થઈને બતાવવું જોઈએ. આપણા ઋષિમુનિઓએ આપણા ધર્મને બચાવવા સારૂ પોતાના અંગે અંગના ટૂંકડા થવા દીધેલા છે. ટોડ આપણને કહે છે કે ‘યુરોપમાં તો એક થર્મોપલી છે, પરંતુ હિંદુસ્થાનમાં તો ફળીએ ફળીએ થર્મોપલી દેખવામાં આવે છે.’ હિંદુસ્થાનમાં કેવા વીર પુરુષો થઈ ગયા એને સારૂ હું ઇતિહાસ શું બતાવું ? હું તો એટલું જ કહું છું કે હૃદય ઉપર હાથ મૂકી આપણે તપાસી લઈએ કે એ વીરતા અત્યારે આપણામાં છે ?

૫. જપાનના ધનિક લોકોએ પોતાનું ધન અને ધનથી મળતા હોદ્દા જતા કર્યા ત્યાર પછી જ જપાન જગ્યું. જપાનના ઉમરાવોએ જ્યારે પોતાની જગીરો અને પોતાનું સર્વસ્વ પ્રજાને અર્પણ કર્યું ત્યારે જપાનનું વાતાવરણ જોતજોતામાં બદલાયું. ગરીબ લોકો પણ એ ત્યાગનું મહત્ત્વ સમજી ગયા અને સૌ રાષ્ટ્રના કામમાં મશગુલ થયા. એ પ્રમાણે ધણા દરબારો-જગીરદારો પ્રજાને સારૂ જ્યારે હિંદુસ્થાનમાં ત્યાગ કરતા થઈ જશે ત્યારે જગતને જેવા લાયક સંગમ ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે થશે. અત્યારે તો મુખ્યભાગે અસહકારની લડત ગરીબો અને મધ્યમ વર્ગના લોકો કરી રહ્યા છે. તેમાં મુલકને સારૂ થોડો લય પણ રહ્યો છે. જો ધનિક-વર્ગ પણ તેમાં પૂરો ભાગ લે તો અત્યારે કેટલીક કંડેડી સ્થિતિ આવી પડેલી છે તે પણ દૂર થાય. તે સારૂ સાહસની-ક્ષત્રિયતાની જરૂર છે.

૬. લડવાનું બળ પણ આપભોગ પછી જ આવી શકે છે. લડનારી પ્રજા પ્રથમ માલ મિલકતનો ભોગ આપીને જ લડતાં શીખે છે.

શસ્ત્રબળ કે આત્મબળ બન્નેની પૂર્વે ધનનો ભોગ તો રહ્યો જ છે.

૭. પણ હું લોકોને હિંમતને માટે ફકીર બનવા નથી કહેતો. જે ભોગ અંગ્રેજ સ્ત્રીપુરુષોએ છેલ્લી લડાઈમાં આપ્યા, જે ભોગ દક્ષિણ આફ્રિકામાં જંગલી ગણાતા બોઅર લોકોએ આપ્યા, જે ભોગ આરબોએ આપ્યા તેનાથી તો હું લોકોની પાસે ઓછો ભોગ માગું છું. આરબોએ સ્વદેશ ખાતર પોતાની પ્યારી જમીનો આપી. અંગ્રેજને કહી દીધેલું કે અમારે તમારી ટ્રામ, મોટર, રેલ્વે નથી જોઈતી, અમને તો અમારો દેશ વહાલો છે. એ આરબોએ જે જુરસાથી આત્મચક્ષુ કર્યા તે જુરસાથી પણ હું ઓછું માગી રહ્યો છું તે તમે આપો.

૮. જ્યાં ફરજ મનાઈ ત્યાં રાજ-પ્રજા બન્ને વર્ગ ગમે તે ભોગ આપવા તૈયાર થાય! આવો ભોગ જે નીચ સ્વાર્થને સાફ ન અપાતો હોય તો ભોગ આપનારા મોક્ષ પામવા લાયક બને.

૯. ત્યાગને સાફ આપી પ્રજા તૈયાર નથી એ પણ કમૂલ કરવું જોઈએ. પ્રજામાં એવા પ્રકારની રાજ્યપ્રકરણી કેળવણીએ હજી પૂરો પ્રવેશ નથી કર્યો. જ્યારે જ્યારે જે વસ્તુ આપણને એટલે દરજ્જે નાપસંદ હોય કે તેના સ્વીકારથી આપણા આત્મા હણાય, ત્યારે ત્યારે તે વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનો આપણને અધિકાર છે અને એ આપણી ફરજ છે; અને એમ ત્યાગ કરીને જ આપણે વહેલામાં વહેલા આપણી ઉન્નતિ કરી શકીએ. અગ્નિદાન આપવાની તૈયારી કરીને પ્રજા ચડી શકશે, વેર વાળવાની તૈયારીઓ કરીને નહિ. સ્વાર્થની અતિશયતાને લીધે થયેલી આપણી ભૂલોનું સ્મરણ કરવાની અને પશ્ચાત્તાપ કરવાની હું આવશ્યકતા સમજું છું.

૧૦. આપણે જ્યારે આપભોગની વેદિ ઉપર હોમાઈશું, આપણા લોહી આપવાને તૈયાર થઈશું, ત્યારે ન્યાય મૂર્તિમંત થશે અને મૂર્તિને જ ઓળખનારી દુનિયા ત્યારે જ એને જોઈ શકશે અને નમશે. જે ધર્મચક્ષુ ચાલી રહ્યો છે તેમાં અગ્નિદાન તે જ આપી

શકે જેનાં હૃદય પવિત્ર હોય, જેનાં શરીર પવિત્ર હોય. મેલા હાથની કુરખાની ઇશ્વર કબૂલ નથી કરતો.

૧૧. અલિદાનનો અર્થ એ છે કે અલિદાન કરનાર ખીજને ખાતર મરે છે કે ખીજનું દુઃખ ભોગવે છે. જે પોતાને ખાતર દુઃખ ભોગવે છે તે અલિદાન નથી કરતો. જે અલિદાન ન કરે તે માનવી ન કહેવાય. સ્વાર્થને - ખાતર જીવનારાને તો શાસ્ત્રે ચોર કહ્યો છે.

૧૨. દેશનો એકાદ વર્ગ પણ જ્યાંસુધી કાર્યમાં, આપભોગમાં, નપશ્ચર્યામાં સાવ નહિ ટંકાઈ જાય ત્યાંસુધી સ્વરાજ્ય મળવાનું નથી. શમ્ભુજીની અને દલીલની સરકાર થોડી જ સમજી જતાર છે ? સમ્યાઈનાં અને શરાનનાં કૃત્યોને જ તે ઓળખશે.

૧૩. આપણે તિલક મહારાજના જીવનને પૂજીએ છીએ તેમાંથી કાંઈક તો બોધ લઈએ ! તેમણે એવો વિચાર કરેલો ખરો કે જેટલું દરેક લિંદી આપે તેટલું જ હું પણ દેશને આપીને બેસી રહું ? તેમણે તો તેમનું સર્વસ્વ આપ્યું. હું તમને પૂછું છું કે સર્વસ્વ આપનાર કેટલા રહ્યા છે ? પણ સર્વસ્વ તો ઘેર ગયું. તમે જેટલું આપી શકો છો તેટલું બે આપી ચૂક્યા ? પરમેશ્વર કાંઈની પાસે શક્તિ ઉપરાંત નથી માગતો. શક્તિ પ્રમાણે ન આપે તો તે પોતાના દેશનો, ગામનો દ્રોહી છે. તમે તમારા દ્રોહી ન થાઓ. તમે તમને છેતરો નહિ એમ હું ઈચ્છું છું. આપણે એક બારે સદતનતની સામે લડવાનું રહ્યું છે. આપણને એણે છેતર્યા, આપણને દગો દીધો, આપણને એણે પેટે ચલાવ્યા એ સદતનતને આપણે દગાથી કે સેતાનિયતથી ન મિટાવી શકીએ. દગાખાજીને હાંવવાનો ઉપાય ખાનદાની છે; સેતાનિયતનો ઉપાય ખુદાની ભક્તિ છે, તમે તમારા હૃદયને ન ફેસલાવશો.

૧૪. આપણે સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય ઈચ્છીએ છીએ પણ એકે જન બોલા ઇચ્છતા નથી. પૈસાનો ભોગ પણ આપ્યા વિના ચાલે તો

ચલાવી લેવા ઇચ્છીએ છીએ. અસહકારની ધણી ધારતી ધણાઓને લાગી છે તેનું કારણ શું હશે? એ વિચારું છું ત્યાં એ જ કારણ જોવામાં આવે છે. એક તો એ કે લોકો નોકરી છોડીને એસે તો ભૂખે મરે; અને બીજું એ કદાચ કોઈની ભૂલ થઈ જાય અને સરકારનો દારૂગોળો ચાલે તો હજારોની જાન જાય. એટલે કે ખિલાફતના જેવા અધરા અને મહાન પ્રશ્નની ઉકેલ આપણે જરાયે દુઃખ ભોગવ્યા વિના કરવાને ઇચ્છીએ છીએ. અસહકાર એ એક પ્રકારનો સહેલામાં સહેલો યત્ન છે, એક નાનકડું તપ છે, તેમાં થોડો આપભોગ રહ્યો છે. વિશ પચીશ હજાર કે લાખ દોઢ લાખ માણસ ન્યાય મેળવવા ખાતર, અન્યાયમાં લાગ લેતા બંધ થવાને ખાતર પોતાની નોકરી છોડે એમાં હું કશુંયે દુઃખ ન માનું એટલું જ નહિ, પણ સુચવસ્થિત સંસ્થા જ્યાં ચાલતી હોય ત્યાં એવાં દુઃખને હું સ્વાભાવિક માનું અને લોકો એવાં દુઃખથી નાસે નહિ પણ હર્ષપૂર્વક તેની બેટ કરે. ખિલાફત જેવા પ્રશ્નનો સીધો ફટ્કો કરવાને હજારો માણસો પાયમાલ થઈ જાય તેની મને જરાયે ચિંતા નહીં થાય. તેને તો હું ધર્મભાવનાની કસોટી સમજું. એવું દુઃખ ભોગવ્યા વિના જીત ન જ મળે એમ હું માનું અને એવું દુઃખ ધણા માણસો ભોગવે તો જીત મળ્યા વિના ન જ રહે એમ પણ હું માનું.

૧૫. અસહકાર કરવાને લીધે ગમે તે દુઃખ પડે તેથી મને ક્ષોભ કે ભય થાય જ નહિ. જેમ વધારે દુઃખ પડે તેમ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ વહેલો થાય એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે.

૧૬. ભય માત્ર એક જ રહે છે. રખેને લોકો તરફથી કાંઈ ભૂલ થાય, રખેને લોકો વાંકમાં આવે અને સમ્મતિ થાય. રખેને કોઈ ગુસ્સામાં આવીને કોઈ અમલદારને ધમ્મિ દે કે તેનું ખૂન કરે. એમ થાય તો આપભોગના યત્નના શુદ્ધ ધર્મેને હાનિ પહોંચે અને તેટલે દરજ્જે ઇચ્છેલું પરિણામ મળવામાં દીલ થાય. આહૂતિ વિશુદ્ધ વસ્તુની જ અપાય. હરિશ્ચંદ્રમાં જરા

પણ અપવિત્રતા હોત અને તેણે રાજ્યપાટનો ત્યાગ કર્યો હોત તો આપણે તેનો મહિમા આજે ન ગાતા હોત. જીસસમાં સંપૂર્ણ નિર્દોષતા કદપીને જ ખ્રિસ્તી મત માનનારાએ તેને તારનારની ઉપમા આપી.

૧૭. એ પ્રમાણે વિચારતાં જો કોઈ પણ પ્રશ્નમાં આપણા તરફથી કંઈ પણ દોષ થવાનો જરા પણ સંભવ ન હોય તો અસહકારને સંપૂર્ણ વેગે આપણે તરત ચલાવી શકીએ. તેનાં પગથિયાં રાખ્યાં છે એ પણ આપણી નિર્દોષતાને વિષે શંકા રહેલી છે તેથી. આમ વિચાર કરતાં, અને આપભોગ એ એક હિંદુસ્થાનની ઉત્પત્તિને સારૂ આવશ્યક ધર્મ છે એમ માનતાં, અસહકારને વિષે આપણને જરા યે ભય ન રહેવો જોઈએ એટલું જ નહિ, પણ આપણે સમજવું જોઈએ કે અસહકાર અથવા તો એવા પ્રકારના કંઈ પણ યજ્ઞ અથવા તપ વિના આપણે નથી ખિન્નાઈતો ઉદ્ધત કરી શકવાના, નથી પંજબને વિષે ન્યાય મેળવી શકવાના કે નથી સ્વરાજ્ય ભોગવી શકવાના.



૧૨. અસહકારનું તત્ત્વ.



૧. અસહકારને ખૂબ વખોડી કહાડી કાઢ્યો જણાવ્યું કે ધર્મશાસ્ત્રો તથા ઇતિહાસ અસહકારની વિરુદ્ધ છે; ગીતાણ, કુરાન, બાઈબલ તથા પારસી-અવરતા અસહકારને અધર્મ્ય ગણે છે. તેમાંના દાખલા તેઓએ ટાંક્યા નથી.

૨. ગીતાણ ઇત્યાદિનો મેં પણ થોડાક અભ્યાસ કર્યો છે એમ હું માનું છું. હું અસહકારનું તત્ત્વ તે ધર્મગ્રંથોમાં જોઈ શક્યો છું. ગીતાણમાં દેવ-અસુર સંગ્રામનું વર્ણન છે. ન્યાય અને અન્યાય વચ્ચે કદિ મેળ હોય નહિ એમ ગીતાણ સ્પષ્ટ બતાવે છે. ગીતાણનો કેવળ અક્ષરાર્થ કરીએ તો આપણને માલમ પડે છે કે જ્યારે અર્જુને પાપી કૌરવોની સાથે યુદ્ધ કરવાની આનાકાની કરી ત્યારે શ્રી કૃષ્ણે તેને યુદ્ધ કરવા પ્રેર્યો. એટલે અક્ષરાર્થથી તો અન્યાયીની સાથે સહકાર ન કરવો એટલું જ નહિ, પણ અન્યાયીને દંડ આપવાનું ગીતાણ શીખવે છે. ગીતાણનો શુદ્ધર્થ દંડ આપવાનું શીખવતો જ નથી, પણ તેમાં લીટીએ લીટીએ ન્યાય અને અન્યાયના ઝઘડા વિષે શિક્ષણ છે.

૩. અધિકાર અને પ્રકાશને જેમ વેર છે, ટાઢ અને તડકા જેમ સાથે નથી રહી શકતાં, તેમ ઇન્સાફ અને ગેરઈન્સાફ સાથે નથી રહી શકતાં. તેથી જ આપણામાં રીસાઈ જવાની પ્રથા પરંપરા ચાલતી આવેલી છે. રૈયત જ્યારે અન્યાયી રાગ્નથી અકળાઈ જાય છે ત્યારે તે તેનાથી રીસાઈ જાય છે. બહુ અકળાય છે ત્યારે રૈયત રાગ્નના ગામનો ત્યાગ પણ કરે છે. આવા દાખલા વખતો-વખત જોવામાં આવ્યા છે.

૪. પ્રહલાદે પોતાના રાક્ષસી પિતા સાથે અસહકાર કર્યો; મીરાંબાઈએ પોતાના ધણી સાથે; નરસિંહ મહેતાએ પોતાની નાત સાથે કર્યો; આ ત્રણેને આપણે આજે પૂજાએ છીએ. તુલસીદાસે સંત—અસંતનો ભેદ પાડી બન્ને વચ્ચે મેળાપ ન હોય એમ બતાવી આપ્યું છે, એટલે હિંદુધર્મમાં તો ન્યાય-અન્યાય વચ્ચેનો મેળાપ સર્વથા ત્યાજ્ય છે એવું શિક્ષણ છે.

૫. અવસ્તામાં ઓરમઝદ અને અહરીમાનનું દ્વંદ્વ યુદ્ધ સદાય ચાલ્યા કરે છે. બાઈબલમાં ખુદા અને સેતાન વચ્ચે ચાલે છે. ઓરમઝદ-ખુદા ન્યાયની મૂર્તિ છે, અહરીમાન-સેતાન અન્યાયનું પ્રતીક છે. જીસસ ક્રાઈસ્ટ તો સત્યાગ્રહી વીર હતા. તેમણે દાંભિક, ગૂંડા, મદાંધ માણસનો લંબેશાં અસહકાર કર્યો હતો. નીતિને અર્થે કુટુંબમાં વિરોધ કરાવતાં તે અચકાયા નહોતા અને રોમની મહાન સત્તાની સામે તે એકલા યયા હતા. હવે રહ્યું કુરાન-એ-શરીફ. પેગમ્બર જ્યાંસુધી મક્કામાં રહ્યા ત્યાંસુધી અન્યાય કરનારાઓની સાથે તેમણે અસહકાર કરેલો.

૬. ઇતિહાસનાં પ્રમાણો પણ અસહકારનું પ્રતિપાદન કરે છે. સામાન્ય રીતે તપાસનાં ઇતિહાસ એ લડાઈનું ગ્યાન છે. અને લડાઈ માત્ર તીક્ષ્ણ અસહકારનાં દર્શાવે છે. એક પક્ષ બીજા પક્ષનો ત્યાગ કરે છે એ અસહકાર જ છે. લડાઈ એ રાક્ષસી અસહકારનો દાખલો છે.

૭. જે અસહકાર હિંદુસ્થાનની આગળ હું મૂકી રહ્યા છું એ દૈવી અસહકાર છે એમ કહેવામાં કશી ધૃષ્ટતા નથી જોતો. જે અસહકારમાં ખૂનામરઝી-હિંસા રહી છે તે અસહકારમાં હારજીત રહ્યાં છે. જેમાં કેવળ કુરબાની, આત્મભોગ છે ત્યાં જીત જ છે એવા અસહકારની સામે કોઈ કેમ થઈ શકે એ જ મારી અક્કલ કળી શકતી નથી; કેમકે જે દૈવી અસહકાર કરે છે તે જ્યાંસુધી ન્યાય ન મળે ત્યાંસુધી સહકાર કરતો જ નથી.

૮. જર્મનોએ શસ્ત્રબળથી અસહકાર કર્યો તેથી હાર્યા એટલે એસી ગયા. રશિયાના દુષ્ખોખોર લોકોએ નિઃશસ્ત્ર અસહકાર કર્યો તેથી તે હાર્યા જ નહિ. જ્યારે રશિયામાં તેમનું રહેવું અશક્ય થઇ પડ્યું ત્યારે તેઓએ રશિયા છોડ્યું પણ રશિયાના જૂલમી કામદારોને તેઓ વશ ન થયા. આજે તેઓ કેનેડામાં માનીતી કામ તરીકે પોતાનું જીવન ચલાવી રહ્યા છે.

૯. વ્યક્તિગત અસહકારમાં વ્યક્તિની જીત છે. સામાજિક અસહકાર થાય તો સમાજની જીત થાય. એટલે દૈવી અસહકારમાં હિંમતનો નાશ નથી. તેમાં દોષ લાગવાપણું નથી. તેનું અલ્પ આચરણ પણ સુખદાયી છે, અને મોટા ભયમાંથી તેના આચારનારને ઉગારે છે. આખી કામ અન્યાયનો સહકાર ત્યાગી, મેલ ધૂવે છે, અને તેટલે દરજ્જે નીરોગી થાય છે.

૧૦. સહકાર અને અસહકાર બન્ને અનાદિ કાળથી ચાલતી આવેલી નીતિ છે. ન્યાયીનો હંમેશાં સહકાર; અન્યાયીનો હંમેશાં અસહકાર, તેથી જ અસંતનો અસહકાર એવું શાસ્ત્રવચન છે. તેને હજારો મેનીફેસ્ટો થતા ઉઘાળી ન શકે.

૧૧. અસહકાર એ સોના જેવું શસ્ત્ર છે, દિવ્ય શસ્ત્ર છે; હિંદુઓને તે શ્રીકૃષ્ણ આપેલું છે; મુસલમાનોને મહંમદ પેગમ્બરે આપ્યું છે, પારસીઓને ઝંદાવસ્તામાં મળેલું છે. જ્યાં તમે અન્યાય જુઓ, કોઇ માણસમાં અન્યાયને મૂર્તિમંત જુઓ ત્યારે તે માણસનો ત્યાગ કરજો. તુલસીદાસજીએ બહુ જ મૃદુ ભાષામાં કહ્યું છે કે અસંતથી દૂર ભાગો, અસંતો પોતાના સમાગમથી પીડે છે. દાવાનળથી દૂર નાસો તેમ અસંતથી-અન્યાયથી નાસજો.

૧૨. નાસવું એટલે જ અસહકાર. અસહકાર એ દોષ કે વેર નથી, - એ તો ધર્મીનું ધર્માચરણ છે. અસહકાર એ બાપ-દીકરા વચ્ચે થાય છે. સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે ફરજ રૂપ છે, સગા-સગા વચ્ચે કર્તવ્ય છે. મારો દીકરો મલ્લમાંસ ખાઈ આવે અને હું તેનો વૈષ્ણવ

આપ તેને મારા ઘરમાં ઘડી પણ સંઘડે તો પછી મારે રૌરવ નરક જ પડવું પડે. આ અસહકારનું રહસ્ય છે.

૧૩. અસહકારનું પવિત્ર નામ ઉચ્ચારવા માટે પવિત્રતા જોઈએ. હું અંગ્રેજ સલ્તનતને સેતાની કહું છું, પણ મને કોઈ અંગ્રેજને માટે દ્વેષ નથી માટે કહી શકું છું. વાઈસરૉયની સાથે હું આજે કોઈ પણ પ્રકારના સહકારની ના પાડું, તેમનું પાણી પણ ન લઉં, પણ તેઓ જે બિમાર પડી જાય તો જરૂર હું તમારી સેવા કરું છું તેમ તેમની કરું.

૧૪. અસહકારની પ્રતિજ્ઞાનાં ત્રણ પદ છે. પહેલું પદ છે શાંતિ. અસહકાર શાંતિમય, તલવાર વિનાનો હોવો જોઈએ. જીલ પણ તલવાર છે, હાથ પણ તલવાર છે, અને લોખંડોનો ધારવાળો ટુકડો પણ તલવાર છે. બીજું પદ તાલીમ કે સંયમ છે. અને ત્રીજું યત્ન છે. આપણે વિશુદ્ધ હોઈએ ત્યારે યત્ન બલિદાન કરી શકીએ. બલિદાન આપ્યા સિવાય કોઈ પવિત્ર-વિશુદ્ધ બની શકે નહિ.

૧૫. [અવસર આવ્યે આ જ હિંદી સરકારની રાજ્યનીતિ સામે સમસ્ત હિંદીપ્રજાએ અસહકાર કર્યો છે;] જોકે એક નાનો વર્ગ અલબત્ત વિરુદ્ધ રહ્યો છે, પણ જે અદ્વપમતવાળાઓ પોતાના વિરોધનું મતપ્રદર્શન માત્ર કરીને બેસી રહે છે અને અધર્મ કરનારને મદદ કરવાનું ચાલુ રાખે છે તે અધર્મમાં પ્રત્યક્ષ જ ભાગ લે છે.

૧૬. વળી ઓછાવત્તાનો કુલ સરવાળો જ્યારે ઓછામાં જ આવતો હોય ત્યારે તો એકલા વત્તાની રકમ જ ઉચકી બતાવીને તેના વખાણ માંડવાં અને તેના વખાણમાં સામેલ થનારા લોકોને પોતાની મદદમાં સેવા એ બાજબી નથી.

૧૭. સેતાનની તદબીર જ એ હોય છે કે પાપને પુણ્યનો ઢોળ ચડાવીને રજી કરવું કે અજ્ઞાના મુસાફર અનાયાસે જ એની જાળમાં ફસાય. એ સેતાનની જાળમાં ન ફસાવાનો એક જ રસ્તો

૭૦ અસહકાર (પ્રથમ વિભાગ). [ગાંધી=શિક્ષણ.]

દુનિયાને આજસુધીમાં જડ્યો છે અને તે એ કે તેના રાજ્યની હદમાં પગ જ ન મૂકવો.

૧૮. [આદમ-તા-એવાન, અસહયોગ, નામિલવર્તન, તર્કેમવાલાત,]
'એક નત્રો સો રોગને હણે' એ અસહકારનાં બીજાં નામ છે.



૧૩. વડી ચાવી-પ્રેમ.

તાપ ત્રિવિધ પ્રેમ આપ દૂર હી કરે ।

—નુલસીદાસ.

૧. મોટી સંગ્રાઓમાં ફાટડીઓને સાડ એક ચાવી હોય છે, તે બધા દરવાજાને લાગુ પડે છે. તે તે દરવાજાની ચાવી તો તેને જ સાડ કામની હોય છે, પણ એક અધિકારીની પાસે બધું લાગુ પડે એવી ચાવી રહે છે. તેને અંગ્રેજીમાં ‘માસ્ટર કી’ કહે છે. તેનો તરજીમો ‘વડી ચાવી’ મેં આ લેખને મથાળે મૂકેલો છે.

૨. કાઉન્સિલના અધિકારથી કાઉન્સિલમાં જનારા અટકે, નિશાળોથી નિશાળિયા અને અદાલતોથી લગનારા અટકે અને એ બધામાં પૂરી અસર ન પડે એ ત્યારે તે પગલાંનાં પરિણામો વિષે શંકાઓ હોઈ.

૩. પણ બધાની વડી ચાવી-સર્વોપરિ માત્રા-પ્રેમમાં રહેલી છે.

૪. જે અસહકારમાં પ્રેમ નથી તે રાક્ષસી છે; જેમાં પ્રેમ છે તે ઇશ્વરી છે. પેગંબર સાહેબે મક્કાના આરબોની સાથે તેર વર્ષ અસહકાર કર્યો તે પ્રેમને વશ થઈને. મક્કાના આરબોની આંખો તેમણે પ્રેમથી ઉઘાડી. મીરાંએ કુંભારાણીની સાથે અસહકાર કર્યો તે કંઈ દ્વેષથી નહિ. કુંભારાણીની શિક્ષાઓ એણે પ્રેમપૂર્વક સ્વીકારી. આપણા અસહકારનું મૂળ પણ પ્રેમમાં જ છે. તેના વિના બધું ખાલી છે. પ્રેમ વડી ચાવી છે એટલું જ નહિ, પણ એ જ એક ચાવી છે. નિશાળનો ત્યાગ કરનારા જે ત્યાગ ન કરનારાનો દ્વેષ કરે તો ત્યાગ કરનારાનો ત્યાગ શુદ્ધ ગણાય. ધારાસભામાં

જનારનો દ્વેષ કરીએ તો ધારાસભાનો આપણો ત્યાગ નકામો જાય. જેઓ આપણું ન માને તેને પ્રેમથી છૂતવા એ ધાર્મિક વૃત્તિ; તેઓની ઉપર રોષ કરવો એ રાક્ષસી-નાસ્તિક વૃત્તિ.

૫. આપણે સરમ સાથે ક'યૂત કરવું જોઈએ કે આપણા ત્યાગમાં થોડે ધણે અંશે રોષ, જેર ઇત્યાદિ રહ્યાં છે અને તેથી જ એ ત્યાગ પૂરો શોભ્યો નથી અને ફળ્યો પણ નથી. જેટલા માણસોએ ત્યાગ કર્યો તે બધાએ તે નહિ કરનારનો દ્વેષ ન કર્યો હોત તો આપણી સ્થિતિ આજે ઘણી જ સરસ હોત અને આપણે સ્વરાજ્ય સ્થાપવાની સ્થિતિમાં હોત.

૬. એટલે મોટામાં મોટું આપણું કાર્ય પ્રેમનો વરસાદ વરસાવવાનું છે. પ્રેમ વરસાવવો એટલે ભળી જવું એમ નહિ. એ તો મોહ કહેવાય, એ તો સહિયાઈ ગણાય. આપણો વિરોધ કરતા હોય તેમની ઉપર પણ પ્રેમ રાખવો તેમને મૂર્ખ ન માનવા, તેમની સેવા કરવી, એ પ્રેમ છે. હિંદુ હિંદુની ઉપર પ્રેમ બતાવે તેમાં કંઈ નવાઈ ન હોય, પણ હિંદુ મુસલમાનની ઉપર તેટલો જ પ્રેમ રાખે, તેના રીત રીતરિવાજો અરદાસ કરે એમાં ભલાઈ રહેલી છે. સહકારી સહકારીની સાથે ભળે તેમાં શી નવાઈ છે? પણ અસહકારી સહકારીની ઉપર, તીવ્ર મતભેદ છતાં, મહોબ્બત કરે, ધીરજ રાખે, તેમાં વીરતા છે, તેમાં નમ્રતા છે. તેમને ઉતારી પાડવા, તેમને તુચ્છકારી કહાડવા, તેમની હુરિયો કરવી તેમાં મોટાઈ નથી, પણ તેમને ત્યાં ઉઘાડે પગે જઈ તેમની સેવા કરવામાં મોટાઈ છે.

૭. ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરી ગણીએ.

૮. હવે આપણે સહકારી પ્રત્યે, પારસી પ્રત્યે, ખ્રિસ્તી પ્રત્યે, અંગ્રેજો પ્રત્યે મનમાંથી રોષ કહાડી નાખીએ. તેમને પણ ભાઈ ગણીએ. તેમનો બહિષ્કાર ન કરીએ. તેમનાં પાણી, હળમ વિગેરે ન રોકીએ. તેમને જમાડી જમીએ, તેમની સેવા કરી રીઝીએ. જો

અધા ધર્મમાં રહેલો આ કાયદો આપણે સમજી શકીએ તો અને તો જ સ્વરાજ્ય વહેલું અને સહેલું છે. તેથી જ્યાં જ્યાં તૈયારીઓ થઈ રહી છે, ત્યાં ત્યાં તો આપણે પહેલું કામ એ કરવાનું રહ્યું છે કે સહકારી માત્રને મળી લેવું અને તેઓની સાથે મતભેદ છતાં મિત્રતા જાહેર કરવી.



૧૪. અહિંસા એ જ તરણોપાય.



૧. આપણો અહિંસાધર્મ આપણને આપણા શત્રુઓ પર પણ પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે. આપણે તો અહિંસામય અસહકારથી જ આપણા અંગ્રેજ રાજ્યકર્તાઓના અને તેમના મળતિયાઓના રોપને છૂતવા માગીએ છીએ. આપણે તો તેમની ઉપર પ્રેમભાવ જ રાખીએ અને પ્રાર્થના કરીએ કે ઇશ્વર તેમને આપણી નજરે જે તેમની ભૂલ દેખાય છે તે જોવાની દૃષ્ટિ બક્ષે. આપણી એ પ્રાર્થના દુર્બળની નહિ પણ બળિયાની જ પ્રાર્થના હોવી જોઈએ. આપણું બળ અનુભવીને આપણે સર્જનદારની આગળ ઉલટા વંચુ નમ્ર બનીએ.

૨ આ કસોટીની ક્ષણે કહો કે વિજયની ક્ષણે કહો મારા ધર્મનેા પણ હું એકરાર કરી લઉં. હું તો મારા શત્રુઓની ઉપર પણ પ્રેમ કરવાના પંથમાં માનનારો છું. વળી હું માનું છું કે હિંદુસ્થાનના હિંદુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી, ખ્રિસ્તી અને યહુદીઓને સારૂ અહિંસા એ જ એક માત્ર તરણોપાય છે. હું માનું છું કે સ્વેચ્છાપૂર્વક આપેલા આત્મઅલિદાનમાં પત્થરનાં અંતઃકરણને પીગળાવવાની શક્તિ છે. હિંદુસ્થાનની મુક્તિની લડતનો મુખ્ય ભાર ઉપર ગણાવેલી કામોમાંની પહેલી ત્રણ ઉપર જ રહેવાનો. છેલ્લી ત્રણ કામો તો પહેલી ત્રણને એકસંપીલી થયેલી જોઈ ડરશે, પણ આપણે આપણી નમ્રનેદાર વર્તણૂકથી તેમને બતાવી આપવું જોઈએ કે તેઓ આપણા સગા ભાઈ છે. ખુદ અંગ્રેજોને પણ આપણે બતાવી આપવું જોઈએ કે હિંદુસ્થાનના દૂરમાં દૂરના ખૂણામાં સુદ્ધ તેઓ આપણી વચ્ચે તેટલા જ

સલામત છે જેટલા તેઓ પોતાને મશીનગનોની પાછળ સલામત માને છે.

૩. ઇસ્લામની, હિંદુધર્મની, શીખધર્મની, ખ્રિસ્તીધર્મની, પારસીધર્મની, યહુદીધર્મની અત્યારે કસોટી ચાલી રહી છે. બધેકે ધર્મ પોતે જ અત્યારે આ દેશમાં એરણ ઉપર છે. કાં તો આપણે ઇશ્વરને અને તેના ન્યાયને માનનારા છીએ એ આપણે બતાવી આપવું રહ્યું છે, અગર તો આપણે એ બન્નેનો ઇન્કાર કરીએ છીએ એમ આપણે જાહેર કરવું રહ્યું છે. મારો ખ્યાનદાનમાં ખ્યાનદાન મુસલમાનો જેડેનો પરિચય તો મને એ જ શીખવે છે કે તલવાગ્રથી નહિ પણ પ્રાર્થના અને ઇબ્રાહિમને પરિણામે પ્રેમથી યોગપ્રાપ્ત બનેલા અને પ્રત્યેક જમાનામાં ચાલ્યા આવતા એના સત-ફકરોથી જ ઇસ્લામ દુનિયામાં ફેલાયો છે. તલવાર ખેંચવાની ઇસ્લામમાં પરવાનગી છે એ સાચું; પણ તેને માટે મૂકેલી શરતો પણ એટલી કડક છે કે તે દરેક માણસને હાથે પૂરી થવી અસંભવિત છે. ધર્મને ખાતર એવી જેહાદ ફરમાવનારો કશી જ ભૂલ કે દોષ વિનાનો સેનાપતિ અત્યારે કયાં? એવી તલવાર ખેંચવાના વિચાર પહેલા જ અનહદ વિશ્વપ્રેમ, અને જે શુદ્ધિ આવેલી હોવી જોઈએ તે કયાં? હિંદુઓ પણ હિંદી મુસલમાનોના જેવી જ મર્યાદાઓથી બંધાયેલા છે. શીખોનો તાબે ઇતિહાસ પણ એવા શરીરબળના ઉપયોગની સામે સાક્ષી પૂરી રહ્યો છે, આપણામાં હજી એટલા બધા દોષ, એટલો મેલ, એટલો સ્વાર્થ ભરેલો છે કે મારા ભાઈ શૈક્ષણિક કહે તેમ ‘અદલાહ કી રાહ મેં’ તલવાર ખેંચવાનો અધિકાર આપણો નથી. અને પોતાનો સર્વ મેલ ધોઈ નાખી શુદ્ધ બનેલા હિંદુસ્થાનને તો તલવાર ખેંચવાની રહેશે ખરી? આવી આત્મશુદ્ધિનો કાર્યક્રમ જ આપણે કલકત્તાની મહાસભામાં અખત્યાર કર્યો છે.

૫. ત્યારે આપણે શું કરીએ? અલબત્ત અહિંસાપરાયણ રહીએ અને છતાં સરકારને જેટલા જોઈતા હોય તેટલા હસતા શિકાર

આપવા જેટલા બળવાન બન્યા રહીએ. આપણું કાર્ય આપણે ઘડિયાળના જેટલી નિયમિતતાથી ચલાવ્યે જઈએ.

૬. જો આપણે ડરી ન જઈએ, તેમ ઉશ્કેરાઈને ખૂનામરકી પણ કરી ન બેસીએ, અને આપણી સામેનું રાષ્ટ્રકાર્ય આગળ જ ધપાવ્યે જઈએ તો આપણે અલબત્ત સ્વરાજ્ય મેળવું સમજવું, કારણ કે એવી અહિંસાપરાયણ નિશ્ચયી અને ધર્મનિષ્ઠ પ્રજાની પ્રગતિને અટકાવવાની આ દુનિયામાં કોઈ સત્તાની મગદુર નથી.



૧૫. વકાદારી.

૧. મારી મુસાફરીઓમાં એક વાર એક સ્ટેશન ઉપર એકસરખા પોષાકોમાં ઉભેલી એક છોકરાઓની ટુકડી મેં જોઈ. મેં એ પણુ જોયું કે એમનો એ પોષાક પરદેશી કાપડનો બનાવેલો હતો. યા તો પરદેશી સૂતરમાંથી બનેલો હતો. એમણે કહ્યું કે તેઓ 'સ્કાઉટ' (બાલસેના) વાળા હતા. મારી ઉત્કંઠા વધી. મેં પૂછ્યું: 'તમારે શું કરવાનું?'

'અમે પ્રભુસેવા, રાજની સેવા અને દેશની સેવા ખાતર છીએ.'

'તમારો રાજ કાણુ છે?'

'પંચમ જ્યોર્જ.'

'જલિયાંવાલા બાગ' નું કેમ? ધારો કે ૧૩ મી એપ્રિલ ૧૯૧૯ ને દિવસે તમે ત્યાં હોત અને જનરલ ડાયરે તમને તમારા બેબાકળા બનેલા બાઈઓ પર ગોળી ચલાવવાનો હુકમ આપ્યો હોત તો તમે શું કરત?'

'અલબત્ત એ હુકમનો હું અનાદર કરત.'

'પણુ જનરલ ડાયર તો બાદશાહનો સેનાપતિ હતો ને?'

'એ ખરું, પણુ એ તો નોકરશાહીનો માણસ કહેવાય, એની જોડે અમારે કશી લેવાદેવા નહિ.'

૨. મેં એને સમજાવવા માંડ્યું, મેં કહ્યું કે નોકરશાહી અને રાજ વચ્ચે એવા ભેદ કેમ પાડી શકાય? રાજ એ તો વ્યક્તિત્વ વગરની એક ભાવના માત્ર છે અને એ રીતે તો આખી બ્રિટિશ સહતનતને પણુ રાજ શબ્દથી સૂચવી શકાય. વળી આ સહતનત દુનિયા ઉપર આજે જે જે કંઈ કરી રહી

છે તે જોતાં કોઈ પણ હિંદી ઇશ્વરને અને આ સંસ્તનતને એકી સાથે વફાદાર રહી શકે ખરો? જે સંસ્તનન માંદગી લેના ક્રેર વર્તાવી શકે, જે આવા સિતમોની તોળા ન કરે, જે પવિત્રપણે કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓનો લંગ કરીને ખીજ દેશો જોડે ખૂપા કાલકરાં કરે, એ સંસ્તનતને ઇશ્વરની ઓળખ કે ઇશ્વરનો ડર છે એમ કેમ કહેવાય? એ તો કેવળ રાક્ષસી રાજ્ય કહેવાય. એવી સંસ્તનતને વફાદાર થવા નિકળવું એ ઇશ્વરને ખેવફા થવા ખરોખર છે. રામની આણુ મોટી કે રામની ?

૩. છોકરો મૂંઝવણમાં પડ્યો.

૪. મેં મારી દલીલ આણુ રાખી: ‘ધારો કે આપણો દેશ પણ ધનવૈભવની પાછળ પડે, ખીજ પ્રજાઓને નિયોગે, દારૂગાંમના વેપાર ચલાવે, વેપાર વધારવાને સારૂ લગાઇઓ માંડે, પોતાની સત્તા અને પ્રતિષ્ઠા કાયમ રાખવા દગાયાજીઓ કરતાં પાછું વાળી ન જૂઓ, એવે વખતે આપણે એવા સ્વદેશને અને ઇશ્વરને ખેને એકીસાથે કેવી રીતે વફાદાર રહી શકીએ? ખેની આણુ કઈ રીતે માનીએ? એવે વખતે ઇશ્વરની આણુ માનવા ખાતર સ્વદેશની આણુને ઇન્કાર કરવી એ જ શું આપણો ધર્મ નથી? તેથી માંડ કહેવું તો તમને એ છે કે તમારે એકમાત્ર ઇશ્વરને જ વફાદાર રહેવાને બંધાવું. એટલે દરજ્જે અથવા એની વિરુદ્ધ વર્તીને સાથે સાથે જ ખીજ પણ કોઈને વફાદાર રહેવાની બ્રમણમાં ફસાવું નહિ.’

૫. આ સમય ચર્ચા હજી પૂરી થતી હતી એટલામાં તો ટ્રેન ઉપડી. મને એ સુંદર નૌજવાનોની કંઈક દયા આવી અને અસહકારની હિલચાલનું ઉદ્કંટ રહસ્ય પણ હું વધુ સમજતો થયો.

૬. માણસગતને માટે આ સંસારમાં એક જ સાદો, સર્વવ્યાપી અને સર્વોપરી ધર્મ હોઈ શકે અને તે એ કે એક ઇશ્વરને જ વફાદાર રહેવું, અંતરમાં વસતા રામની જ આણુ સર્વોપરી માનવી અને એ રામને કોઈ કાળે અંતરમાંથી આથમવા દેવા નહિ. રાજ પ્રત્યેની, દેશ

પ્રત્યેની અગર માનવળતિ પ્રત્યેની વફાદારી જ્યારે જ્યારે એ ઇશ્વર પ્રત્યેની વફાદારીની આડે ન આવતી હોય ત્યારે ત્યારે અલગત તેમાં સમાય છે, પણ જ્યારે જ્યારે સ્વદેશનું, રાજનું, કે માનવળતિનું વલણ ઇશ્વરાભિમુખ ન હોય, એમનાં મોં ઇશ્વરના સિંહાસનની ઉલટી દિશા તરફ હોય, ત્યારે ત્યારે એ બધાની આણુને તરછોડીને એકમાત્ર ઇશ્વરની જ આણુ માનવી રહી. અહુરમઝદ અને અહરીમાન, ઇશ્વર અને સેતાન એ બે વિરોધી તરવો બધા જ ધર્મોમાં છે, અને એકને લજીને બીજાને તજી એવું દરેક ધર્મમાં ઉપદેશાયું છે. હજીયે બીજી વફાદારી આગળ ઇશ્વર પ્રત્યેની વફાદારી ઉચ્ચે મૂકનારા આપણામાં ઘણાં છે. મને ઉમેદ છે કે હિંદુસ્થાનના નૌજવાનો અને તેમને કેળવનારાઓ પોતાના સ્વધર્મ અથવા વફાદારી વિષેના ખ્યાલો ફરી તપાસી જોશે અને જ્યાં તેઓ ભૂલ કરી રહ્યા છે એમ જુએ ત્યાં તે સુધારી લેશે. કુમળાં મનનાં બાળકોને અર્ધદગ્ધ સૂત્રો કે સેવામંત્રોથી મુગ્ધ કરવા એ નાની વાત નથી.

૭. [આપણી લડતનું મંડાણ કેવળ ઇશ્વર પ્રત્યેની વફાદારી ઉપર જ ખડું થયું છે. રાજને, દેશને જ વફાદાર રહીને તો આજ આપણે અંધાધુંધી અને ખૂનામરડાની કડવાશના ધુંટડા ઘણાં પીધા હોત.] કોઈ પણ માણસે હિંદુસ્થાનમાં બોલશેવિઝમ રોક્યું હોય તો તે ગાંધીએ એમ તમે મને પાંચ વર્ષ પછી કહેશો.



૧૬. સદતનતની ઓળખાણ.

૧. તમે હિંદુસ્થાનની રાષ્ટ્રીય સ્થિતિ સમજી લો. એ જ્ઞાન લેવા માટે બારે શિક્ષણ લેવાની યા મોટાં મોટાં પુસ્તકો વાંચવાની જરૂર નથી.

૨. કાણુને કાણો કહેવો એ કાણુના કાનને કડવું લાગે, પણ સાદા શબ્દોનું સત્ય જોટલું સીધું અંતરની આરપાર ઉતરી જાય, તેટલી અસર ગોળગોળ શબ્દો ન જ ઉપજાવી શકે એ દેખીતું છે. જે સરકાર કડવાં કામ કરે છે તેને મીઠા શબ્દોથી યથાર્થપણે કંઈ રીતે વર્ણવવી ?

૩. સરકારે ઇસ્લામ પર હાથ નાખી, મુસલમાનોને દગો દઈ, એનું રાવણપણું બતાવ્યું છે. આજે ઇસ્લામ અને કાલે હિંદુધર્મ. હિંદુધર્મ ઉપર તો એણે અત્યાર પહેલાં જ ત્રાપ મારી છે, પણ અજ્ઞાનથી આપણે આપણી સભ્યતાનો ત્યાગ કરીને તેની સામે બહુ નથી કર્યું. હિંદુઓએ પોતાના ધર્મનો ત્યાગ ન કર્યો હોત, તો ગાયોની છત્રોક કતલ કરનારને આપણે કેમ સલામી ભરી શકીએ ? આ કાંઈ એક વ્યક્તિનો સવાલ નથી. એક વ્યક્તિ ગાય મારે તો તે આપણે સહન કરી લઈએ તે જૂદી વાત છે; પણ આ તો આપણા સરદાર-સરકાર-અનદાતા થઈને ગાય મારે તેને કેમ વફાદાર થઈ શકીએ ?

૪. હું તમને ખાતરીથી જણાવવા માગું છું કે આપણી સરકાર રાક્ષસી સરકાર છે. પૂર્વે જેવું રાવણરાજ્ય હતું તેવી સ્થિતિ આજે છે. કારણ આપણી સરકારે મુસલમાન ભાઈઓની લાગણીઓને મોટો ધક્કો પહોંચાડ્યો છે, પંખળનાં બી-પુરુષ-બાળકો ઉપર બંધકર અત્યાચારે

કર્યા છે અને આટલું કરતાં છતાં યે સરકાર પોતાની બૂઝ કબૂલ કરતી નથી, પશ્ચાત્તાપ નથી કરતી; ઉલટું અત્યાચારો આપણને ભૂલી જવાનું કહે છે. આથી હું આ સરકારને રાક્ષસી કહું છું.

૫. મેં જો કંઈ પણ વસ્તુનું આ જગતમાં અનન્ય દૃઢતાથી સેવન કર્યું હોય તો તે અહિંસાનું, સત્યનું અને બ્રહ્મચર્યનું. તે ત્રણેનું પાલન કેટલું કઠણુ છે એ મારો આત્મા જ જાણે છે. ત્રણેનું કાયિક વાચિક પાલન મેં સારી રીતે કર્યું છે એમ મારી માન્યતા છે. મનમાં ક્રોધ નથી આવ્યો એમ કહું તો અસત્ય ભાષણ થાય; મનમાં વિષયવાસના નથી જાગેલી એમ કહું તો પાપી બનું. ભૂલ તો સૌ ક્રોધ કરે પણ ભૂલ થઈ જાણીને સૌ ક્રોધ મારી માગે છે, તોખાહ કરે છે. પણ આપણી સદ્તનતે તો ભૂલ કરીને હુંપદમાં તોખાહ કરવાની ના કહી અને આપણને બધા અત્યાચારો ભૂલી જવાનું કહ્યું, માટે એ રાક્ષસી ધા છે.

૬. જે જે ચિહ્નો તુલસીદાસે રાવણરાજ્યનાં વર્ણવ્યાં છે તે તે અંગ્રેજ રાજ્યમાં ખરાં પડે છે, તેથી હું તેને રાવણરાજ્ય કહું છું. આમાં રોષ નથી; ‘પવિત્ર પ્રકાપ’ પણ નથી. એ શાંત ચિત્તે મને થયેલી માન્યતા છે. તેથી પ્રત્યેક અંગ્રેજ કે અંગ્રેજ અમલદાર રાક્ષસ છે એમ કહેવાનો આશય નથી. પણ પ્રત્યેક અમલદાર રાક્ષસી તંત્રનો ચક્રાવનાર હોઈ અન્યાયનું, દગાનું, અત્યાચારનું સાધન જાણે અજાણે બને છે. આવી મારી માન્યતા છતાં હું જો તેને છૂપાવું તો મેં સત્યનો અનાદર કર્યો કહેવાય. ચોરને ચોર કહેવો, પાપીને પાપી કહેવો એમાં અવિવેક નથી, તે કાસ હાંકનારની ગાળ નથી. ઉલટું જો તે ઉચ્ચાર નિખાલસ ભાવે નિકળેલો હોય તો તે પ્રેમની નિશાની હોઈ શકે.

૭. આપણા રાજ્ય અને રાવણરાજ્યમાં ફરક નથી. જો કાંઈ ફરક હોય તો તે એટલો જ કે રાવણના દિલમાં કાંઈક દયા હશે; કાંઈક આછો દગો હશે. તેણે તો મંદોદરીને કહ્યું કે ‘દશ અસ્તકવાળો હું શું સમનો મુકાબલો ન કરી શકું’? તું તો દિવાની

થઈ ગઈ છે. હું જાણું છું કે તે અવતારી પુરુષ છે. મને તો ખબર છે કે હું એવો તો બૂરો થઈ ગયો છું કે તેના હાથથી હું મરી જાઉં તોપણ કાંઈ ખોટું નહિ. 'પણ આપણી સસ્તનતને તો ખુદાને ડર રહ્યો જ નથી. ખુદાને હાથે મરીશું એવો ખ્યાલે નથી. તે તો ખુદાને ઘોળાને પો ગઈ છે. તેનો ખુદા, તેની તકબ્બરી, તેની દોલત, તેનો દગો છે. યુરોપિયન સંસ્કૃતિ સેતાનિયતથી ભરેલી છે; પણ અંગ્રેજ સસ્તનત સૌથી વધારે સેતાનિયતથી ભરેલી છે. આજસુધી હું યુરોપમાં અંગ્રેજ સસ્તનતને ઓછામાં ઓછી ખરાબ માનતો હતો; હવે તો મારી ખાત્રી થઈ છે કે એના જેવી ખુદાને ભૂલી ગયેલી સસ્તનત ખીજ કાઢી નથી. એ સસ્તનતની સેવા હું નથી કરવા માગતો. એના આશ્રય તમે મારાથી એક ક્ષણ પણ ન રહેવાય.

૮. આ સસ્તનત તો પાપને જ ધર્મ માને છે; આ સસ્તનત પોતાના દેશને ખીજ દેશોને કચરી નાખીને આબાદ બનાવે છે; તે અત્યાચાર છે. હું હિંદુસ્થાનને ખીજ દેશોને કચરી-તારાજ કરીને આબાદ કરવા ઇચ્છતો નથી, ખીજના ધર્મને લોપ કરીને હિંદુસ્થાનને હું ચડાવવા નથી ઇચ્છતો; પણ આ સસ્તનત તો કહે છે કે બાદશાહીને સાફ ગમે તેવા અત્યાચાર અમે કરીશું. સસ્તનત બોલતી નથી, કરી બતાવે છે. પંજાબમાં તેણે કરી બતાવ્યું છે. હું કૃષ્ણનો પૂજારી તમને સહુને કહું છું કે એવી સસ્તનતની નિશાળોને, તેમની અદાલતોને તમે ફેંકી દેજો. મારા શરીર માટે મને કાંઈનો ડર નથી; માફ શરીર તો હું એ સસ્તનતને સોંપીને જ અહિં બેઠો છું; તમારા દિલની સરદારી તમે ઇશ્વરને જ સોંપજો. તે વખતે તમારી બેડી તૂટી જશે.

૯. અંગ્રેજ સસ્તનત અત્યારે લાલચ અને લોભને વશ પડેલી છે. લાલચથી જ તે અહિં આવી હતી. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની લાલચને લીધે જ અહિં આવી. તેણે આવીને જોયું કે રાજ્ય

દિવના વેપાર ચાલે તેમ નથી. તેણે તો અહિં સોના અને રૂપાની આણો બેઠ. તે આણો તે આપણાં શરીર અને તે પરનાં વસ્ત્રો. એ સોનાં-રૂપાં લૂંટવા સારૂ એ સહનતને આપણને નગ્ન કર્યાં. તેણે લાલચોથી, અત્યાચારોથી, અનેક પ્રકારના ન્યૂત્તરોથી આપણાં કપડાં હરણુ કરી લીધાં.

૧૦. અંગાળમાં, ચંપારણમાં, આસામમાં હજારો વીધા જમીન લઇને તેઓ પાક કરે છે. પણ ત્યાં પણ મજૂરી ન્યૂઓ તો આપણી જ. બધો વેપાર કાં તો દુઆવીને કાં તો ફેસલાવીને કરવામાં આવે છે. આમ આ સહનત શામ, દામ, બેદ અને દાંડ એવી જે ચાર નીતિઓ કહેલી છે તે બધીનો ઉપયોગ કરીને આપણા ઉપર રાજ્ય ચલાવી રહી છે. સરકાર પૈસા તો ચોરતી જ હતી; પણ હવે તો તે આપણા માનની ચોરી કરવા લાગી છે. જ્યાંસુધી એ કેવળ પૈસાની ચોરી કરતી હતી, ત્યાંસુધી મેં એની બરદાસ્ત કીધી. મેં મારા આશ્રમના જેવો એની સાથે વ્યવહાર રાખ્યો. જેમ આશ્રમમાં હું કાંઈ ચોરને શિક્ષા કરતો નથી, તેમ મેં સરકારને પણ સહન કરી. પણ જ્યારે સરકારે મારા દેશના માનને છેલ્લું, ત્યારે હું એતી ગયો કે એ તો રાવણનો અવતાર છે, એનો સંહાર કરવો જોઈએ. આથી હું રામચંદ્રનો અવતાર છું એમ નથી કહેવાનો દાવો કરતો; એને આપણે ઇશ્વર માનીએ છીએ. હું ઇશ્વર નથી, તમે પણ નથી, પણ આપણે બધા રામચંદ્રના વારસ છીએ. તેની તપશ્ચર્યા, તેનાં દુઃખ વેઠવાનો આપણો ધર્મ છે.

૧૧. સરકારને હું ડાકુની સાથે સરખાવતો આવ્યો છું. કાંઈ ડાકુ આપણી મિલકત લૂંટી નય અને પછી આપણને તેમાંથી અર્ધા પાછી આપવા માગે તો તે શું આપણે લઈશકીએ? પણ આ સરકાર તો ડાકુના કરતાં પણ ખૂરી છે. સરકારે આપણને આવી કર્યા છે એટલું જ નહિ, પણ તે તો આપણા આત્માનો કબજો લેવા બેઠી છે. સરકાર આપણને ગુલામ બનાવવા બેઠી છે.

તો તેને આપણે એટલું જ કહેવાનું રહે છે કે જ્યાંસુધી અમારું વિત્તમાત્ર જ નહિ પણ અમારી આત્મર, અમારી સ્વતંત્રતા, પાછી ન આપો ત્યાંસુધી તમારી સાથે મહોબ્બત રાખવી હરામ છે.

૧૨. કોઇ પણ મનુષ્યનો સ્વભાવ નીચ હોઇ શકે છે એમ માનવું મારી વૃત્તિથી વિરુદ્ધ છે. પણ નોકરશાહીના મનના અધઃપતન વિષે મારી પાસે એટલો બધો પૂરાવો છે, કે મને લાગે છે કે નોકરશાહી પોતાનો ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે અમુક વસ્તુ ન જ કરે એમ રહ્યું નથી. ચંપારણુ જતાં પહેલાં ત્યાંના ખેડૂતો ઉપર ચાલતા અત્યાચારો વિષે મેં જે વિગતો સાંભળી તેના ઉપર પ્રથમ તો મારો મુદ્દલ જ વિશ્વાસ ખેડો નહિ એ અક્ષરશઃ સાચું છે. પણ જ્યારે હું ત્યાં ગયો ત્યારે મેં જોયું કે ત્યાંની સ્થિતિ મારી આગળ વર્ણવવામાં આવી હતી તેના કરતાં તો ઘણી જ વધારે ખરાબ હતી. જલિયાંવાલા બાગ જેવી નિર્દોષ લોકોની કાંઇ પણ કારણુ વગર અને કશી ચેતવણી આપ્યા વગર કતલ થઈ હશે એમ માનવાને પણ પ્રથમ તો હું તૈયાર નહોતો. માણસ જેવા માણસને પેટે ચાલવાની સગ્ગ થઇ હશે એમ માનવા પણ હું તૈયાર નહોતો. પણ મેં મારી આંખે જોયું, અને જોઇને હું દિંગ થઇ ગયો કે મેં સાંભળ્યું હતું તેના કરતાં બનેલા બનાવો વધારે ગંભીર અને ગોઝારા હતા. અને આ બધું શ્વાને સાડ કરવામાં આવ્યું ? કહેવાતી શાંતિ અને વ્યવસ્થાને નામે; પણ ખરેખર તો ખોટો મોભો ટકાવવા માટે, ખોટું રાજ્યતંત્ર ટકાવી રાખવા માટે અને અસ્વાભાવિક વ્યાપાર પોષવા માટે !

૧૩. જેમ જેમ આ રાજ્યતંત્રનો હું વધુ વધુ અભ્યાસ કરતો જાઉં છું તેમ તેમ મારી તો વધુ ને વધુ જ ખાત્રી થતી જાય છે કે આ રાજ્યને સુધારવાના કાર્યમાં થીંગડાં દઇને ચલાવી લેવા મથવું એ કેવળ ફાંફાં છે. અર્ધદગ્ધ ઇલાખેને હવે સ્થાન જ નથી. ધરમૂળમાંથી બધો પલટો થવાની જરૂર છે. પણ હું જે રાજ્યપલટાની હિમાયત કરી રહ્યો છું તે ખૂનામરકી અને તોપતલવારથી

ચનારો નહિ પણ દેશના ઉંચા દરજ્જાના હોદ્દા ભોગવનારાઓના રહેણીકરણને લગતા ખ્યાલોના પલટાને વિષે છે. મારે સાફ કહી દેવું ઘટે કે સિવિલ સર્વિસની ઉપલી શ્રેણીના નોકરોને મળનારા રોજ ઉડીને વધતા જનારા પગારોનું ધોરણ જોઈને હું તો ચમકું જ છું. પાવડે પગાર ખેંચનારા આ રાજ્યકર્તાઓની જિંદગીમાં અને તેમના પગ તળે ઊંઘાતી ધૂંધવાતી કરોડોની પ્રગ્ન જે જિંદગી ગાળી રહી છે તે વચ્ચે કશું ચે સરખાપણું તમે જોઈ શકે છો ? ગામડાઓમાં કે રસ્તાપર મળતાં સેંકડો લગ્નરો કંગાળ લોકો સામુ જૂઓ. તેમનાં મળી ગયેલાં પેટં, તેમની આંખોની જગ્યાના કૂવા અને તેમની દૂરથી ગણી શકાતી પાંસળીઓમાં તમે મારા કથનનો છવતો-જગતો પૂરાવો જોશો.

૧૪. ઉંડા અભ્યાસ પછી હું કહી શકું છું કે હિંદની આર્થિક અને નૈનિક સ્થિતિ બ્રિટિશ અમલમાં જેવી કંગાળ છે તેટલી નબળી કદિ નહોતી, કોઈ જમાનામાં આવી કંગાળ નહોતી. પગથી તે માથાસુધી કોઈ બાદશાહત હિંદુસ્થાનને દબાવી દઇ શકી હોય તો તે આ જ છે એમ મને લાગે છે. આ બાદશાહતમાં લલલલા અમરબંધીને પણ નમવું પડે છે અને અપમાન સહેવાં પડે છે એવું તો મહંમુદ હિંદના દાદા અને ગોખલે કહી ગયેલા. આ જ બાદશાહતમાં લાલા હરકિશનલાલ જેવા ડરકણ માણસને અશ્ચાંતિ અટકાવવા જતાં કાળાપાણીની સગ્ન થયેલી અને લાલા દુતીચંદ જેવા કદિ જાહેરમાં ન બોલનાર પણ એ જ સગ્ન પામેલા; આ જ બાદશાહતમાં બહાદુર ચતુર લોર્ડ સિંહા જેવાને સિવિલ સર્વિસ ધોળીને પી ગઇ છે. આ સખ્ત લડત ચાલી રહેલી છતાં આસામમાં બીજો જલિયાંવાલા * બન્યો. જે દૂષિત પ્રધાને લઇને આ બધું થઈ રહ્યું છે તેને મિટાવવા અથવા તો સુધારવા આપણે મથી રહ્યા છીએ.

૧૫. જે હિંદી સરકાર વડી સત્તાની અનીતિને શરણ થવાની પ્રજાને સલાહ આપી રહી છે તેણે એ વડી સત્તાને લાગે આવનારી નાલેશીમાં પણ લાગીદાર થવું જ જોઈએ. કોઈ પણ નોકર વિશ્વાસઘાત થયા પછી કે પોતાની ઇજ્જત પર હાથ નખાયા પછી પોતાને મળતા હુકમોને માન આપવાને બંધાયેલો રહેતો નથી. સર્વેની સુલેહના કરારે કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓનો તેમ જ સામાન્ય ખાનદાનીના નિયમોનો ચોક્કસો ભંગ નથી તો બીજું શું છે? ભૂખે મરતાની જોડે ખરી સહાનુભૂતિ ધરાવનારો તો એના દુઃખમાં સાથી બનશે, એને ભૂખના દુઃખથી દીવાનો બનતો જોઈને ગોળીએ દેવા નહિ નિકળે. જે અંધાધુંધી હિંદુસ્થાનમાં ફેલાશે જ તો તેની જોખમદારી હિંદી સરકાર ઉપર અને જે કોઈ તેને તેના આટ-આટલાં દુષ્ટત્યો છતાં નલાવવામાં મદદ કરી રહ્યું છે તેમની ઉપર જ રહેશે; જેઓ તેમના દુષ્ટત્યોનો અમલ કરવા ઇન્કાર કરી રહ્યા છે, જેઓ લોકોને એ અક્ષમ્ય દુષ્ટત્યોને ભૂલી જવા કહેવાનું અશક્ય કામ કરવાની ના પાડી પ્રજાના રોષને યોગ્ય માર્ગે જ વહેવા દેવાની મહેનત કરી રહ્યા છે તેમના ઉપર કદાપિ નહિ.

૧૬. સરકારને સેતાની કહેવાતી જોઈ નામદાર વાઈસરૉય હેરાન થઈ રહ્યા છે. એ વર્ણુન પોતાની જાતને લાગુ કરવામાં તેઓ નામદાર ભૂલ કરે છે. કારણ વ્યક્તિઓને તો કોઈ જ સેતાની કહેતું નથી. વળી આ કાલ્પનિક આરોપની દ્વારણમાં પોતાના હિંદી સાથીઓને પણ ભેળવવાની નામદાર વાઈસરૉયની ચાલાકી તો છેક જ ઉઘાડી પડી જાય છે. પણ જે રાજ્યતંત્ર નામદાર વાઈસરૉય તેમ જ તેમના સાથીઓ—પછી તે અંગ્રેજ હોય કે હિંદી—ચલાવી રહ્યા છે તે તો સેતાનના એકેએક ગુણોથી વિભૂષિત છે,—દગાબાજી, પાખંડ પાપપુણ્ય નીતિ-અનીતિના ખ્યાલનો હડહડતો તિરસ્કાર, પ્રસંગ પડ્યે ગમે તેવો સિતમ ગૂંજરવામાં પાછું વાળીને ન જોવું, અને બહુ તો અધકચરા એકરાર કરવા છતાં એવા દુષ્ટત્યોનો અચાવ જ કરવાની વૃત્તિ—આમાંના કયા ગુણમાં ચાલુ રાજ્યતંત્ર કંગાળ છે ?

૧૭. જે તંત્ર ધરમૂળમાંથી સડી ગયું છે અને જેણે અંગ્રેજ કે હિંદી સૌ દોષની માણસાઇ સરખે જ અંશે હરી લીધી છે તે તંત્રની સામે આપણે લડી રહ્યા છીએ. સાચે જ આપણે એક રોગને દફનાવવામાં લાગ્યા છીએ. અંગ્રેજો અથવા હિંદીઓ હેતુપૂર્વક આસુરી વૃત્તિને પોતાનામાં પોષે છે એમ માનવાની હું ના પાડું છું. એથી ઉલટું મારો એ વિશ્વાસ છે કે પોતે શું કરી રહ્યા છે તેનું તે બિચારાઓને ભાન નથી. એટલું તો ચોક્કસ છે કે પોતે કશું ખોટું કરી રહ્યા છે એમ તેમને લાગતું જ નથી. ઉલટું, આપણામાંના ઘણા જેમ સામાન્ય વ્યવહારમાં અધીરાઇને લીધે એવાં કામો કરી બેસીએ છીએ કે જેનો બચાવ ‘જરૂરિયાત’ની લંગડી દલીલ વિના બીજી રીતે ન જ થઇ શકે, તેમ તેમનામાંના ઘણા પણ જૂલમ અને ત્રાસ એ માનુષી વર્તનનો જ એક ભાગ છે એવું જ નિખાલસપણે માનતા હોય એવો પુષ્કળ સંભવ છે.

૧૮. બ્રિટિશ રાજ્યવંધારણ વિષેની મારી કલ્પના જ એવી છે કે માથું ઉંચું રાખનારને જ એ મદદ કરે છે. નળાણનું એ રક્ષણ કરી શકે છે એમ હું નથી માનતો. માત્ર જેરાવર જ એના આશરા હેઠળ પ્રલેક્ષણે છે. દુબળાં રખડી મરે છે. ખરું તો એ છે કે હિંદી માટે એક કાયદો છે અને અંગ્રેજ માટે બીજો કાયદો છે, દેશસેવક માટે એક કાયદો છે અને જૂલમગાર માટે બીજો છે. એકની આખતમાં નીતિવાળું તે જ બીજાની આખતમાં અનીતિમાનુ મનાય છે.

૧૯. [પોતાને જૂલ વગરની અને આકાશમાંથી ઉતરી આવેલી માનની સરકાર એમ ધારે છે કે પોતાનો] હક્ક પ્રજાની ઉપર પોતાની મરજી લાદવાનો અને પ્રજાને તેની પોતાની મરજી મુજબ વર્તવાની છૂટ આપવાના ઇન્કારનો છે. પ્રજા જો સરકારના એ હક્કને કબૂલ રાખવા અને પોતાની ઇચ્છાઓને સંકેલી મૂકવા તૈયાર ન હોય તો કેદમાં જઇને બેસે.

૨૦. મારામાં તો ચાલુ રાજ્યતંત્ર પ્રત્યેની અપ્રીતિ કેવળ ઉભરાઇ

રહી છે. ખરે જ, આ રાજ્યતંત્રને નિહાળીને મને જેટલો ત્રાસ છૂટે છે તેટલો ભાગ્યે જ બીજા કોઈને છૂટતો હશે. ચાલુ સરકાર પ્રત્યે અપ્રીતિ એ તો આ દેશમાં અત્યારે સામાન્યમાં સામાન્ય સાર્વત્રિક અનુભવની વસ્તુ છે. પણ કોઈને તો એમ લાગે કે જ્યાંસુધી બોલનારાઓનાં વચન ખૂનામરકાની ઉશ્કેરણી ઇત્યાદિથી દૂષિત ન હોય ત્યાંસુધી પોલિસને એમની પાછળ લાગવાનું કારણ નથી. પણ આ સરકારની મોટામાં મોટી ખોટ જ એ છે કે એની રાજ્યનીતિમાં મેળ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી. મહંમ મિ. એમ્બરલેન જીવ્યા ત્યાં સુધી પોતાની એ શ્રદ્ધા જાહેર કરીને અભિમાન માનતા કે અંગ્રેજ અધિકારીના મોઢાનો શબ્દ તે ‘અત્ર મતુ તત્ર શાખ’ સમેત કરેલા લખતથી કોઈ રીતે ઉતરે નહિ. આપણો દુઃખદ અનુભવ તો આજે આપણને એમ કહી રહ્યો છે કે અંગ્રેજ સરકાર જેવી સરકારનો કરેલો કરાર પણ આજે કચરાની ટોપલીમાંનાં કાગળથી વધુ કિંમતનો નથી.

૨૧. સરકારના દોષનું દર્શન કરાવતાં સરકાર પ્રત્યે દ્વેષ વધે તેથી કંઈ દોષને છૂપાવાય નહિ. નિર્દોષનો દ્વેષ ન કરવો એ અદ્વેષનો ગુણ સૂચવતું નથી. દોષિતનો પણ દ્વેષ ન કરે તે જ અદ્વેષતાનો ગુણ શોભાવે છે; તેથી હું અંગ્રેજ સલ્તનતના મહા દોષો બતાવતો છતાં તેમના પ્રત્યે ઉત્પન્ન થતા દ્વેષને રોકી, ખૂનને રોકી, તેઓનો અસહકાર કરીને તેઓનાં હૃદયને બદલાવવાનો અથવા તેઓની પાસે હિન્દુસ્થાન ખાલી કરાવવાનો ધોરી માર્ગ બતાવી રહ્યો છું.

૨૨. તેમ કરતાં લોકોમાં ધડીભર દ્વેષ વધશે. ‘ઑલ્શેવિઝમ’ જેવા ગાંડાઓનો ઉપદ્રવ પણ થશે; તો તેને અટકાવવા હું પ્રયત્ન પણ કરીશ. પણ અંગ્રેજ સલ્તનત જેવી છે તેવી રહે તેના કરતાં ઉપદ્રવોને હું સહ્ય માનીશ. અંગ્રેજ પ્રતિષ્ઠિત ઑલ્શેવિઝમના કરતાં દેખાઇ રહે તેવું ગાંડુ ઑલ્શેવિઝમ દૂર કરવું વધારે સહેલું છે એમ હું માનું છું.

૨૩. સરકારને હજી સત્તાનો મદ છે. દારૂગોળાના મારાથી દયાવવાની હજી તેને આશા છે. આપણા મતની કે આપણી અલિદાન દેવાની શક્તિ ઉપર તેને વિશ્વાસ નથી બેઠો. અને જ્યાં સુધી આપણને દયાવી શકવાની આશા રાખે ત્યાંસુધી સરકાર આપણી સાથે સમાધાનીની વિશ્તિ કરે તે પણ જેવી શેઠ નોકરની સાથે કરે તેવી જ હોય.

૨૪. સરકારના હિમાયતીઓ કહે છે કે આપણી માગણી એવી બેહૂદી છે કે તેનો અમલ અશક્ય છે. અશક્ય કહેવાથી કંઈ વસ્તુનો અમલ અશક્ય નથી થતો. અથવા એક અશક્યતા ઇચ્છાને અભાવે હોય છે અને બીજી શક્તિને અભાવે.

૨૫. પ્રજાની ઇચ્છાઓને ઝીલનાર કોઈ પણ પ્રામાણિક સરકાર પ્રજાનાં મન રાજી કરવાની આવી સોનેરી તક ન ગૂમાવે, ઉલટી અનાયાસે દારૂના દુષ્ટ વ્યસનને પ્રજામાંથી દફનાવે, નબળાસબળા અધિકચરા રાષ્ટ્રીય કેળવણીના અખતરાઓનો પણ સ્વાશ્રયના પ્રયત્ન તરીકે આદર કરી ઉત્તેજન આપે, લવાદ દ્વારા કજીઆ પતવવાની પ્રજાની ઇચ્છાને ઉદ્દીપ્ત કરે. અને આળસના ઓસડ તરીકે સંચાકામથી નિકળતા દેશી કાપડની પૂરવણી તરીકે પણ હાથકંતામણ અને રેંટિયાના જીર્ણોદ્ધારને આવકારદાયક લેખે. કોઈ પણ પ્રજાહિતદક્ષ સરકાર આ લડતનો મર્મ સહેજે સ્વીકારે, સાનમાં તેનું ધાર્મિક સ્વરૂપ સમજી જાય અને તેના મૂળમાં રહેલાં શુભ હેતુ તથા તેના નૈતિક બળ સામું જોઈ પોતા પ્રત્યેના તેના વિરોધ તરફ દુર્લક્ષ કરે એટલું જ નહિ, પણ બળ, ચારિત્ર્ય અને પવિત્રતાની પિપાસા પ્રજામાં ફરી એકવાર પ્રવર્તાવવાના પ્રયત્નને વધાવી લે પણ સરકારનું હૃદય ન પલટાય ત્યાંસુધી એવું ક્યાંથી બને? અને એવો પલટો જોવાની આશા આજ હજી ન રાખી શકાય.

૨૬. સંભવે છે કે મારા વિચારમાં દોષ હોય, મારી ભુદ્ધિમાં મંદતા કે જડતા હોય; પણ મારી આંખને આ સરકારના રંગદંભમાં ક્યાંયે પશ્ચાત્તાપનો લવલેશ સરખો દેખાતો નથી

એટલું જ નહિ, પણ હું તો એને ઉલટી પ્રજાને ધોંચપરોણા કરી કરીને તેને હાથે તોફાન કે મારફાડ કરાવવાની અને પછી ફરી પાછી ડાયરશાહી ચલાવવાનું ખાસ્સુ બહાનું શોધવાની પેરવી કરી રહેલી દેખું છું. પંખાબના પાપનું જે એક જ રસ્તે પ્રાયશ્ચિત્ત સંભવે છે તે કરવાના સરકારના ઈન્કારનો અર્થ જ એ છે કે અમૃતસરની પેઠે લોકો જ્યાં જ્યાં ક્યાં યે ઘેલા થાય ત્યાં ત્યાં ડાયરશાહી ચલાવીને અપરાધી નિરપરાધી સૌ કાઢને ઘોળે દહાડે તારા દેખાડી દેવા અને અમૃતસરના એક અધિકારીના શબ્દોમાં કહીએ તો આજની પ્રજાના અપરાધનાં ફળ એમનાં છોકરાનાં છોકરાને ભોગવવાં પડે એટલે સુધી એમની વલે કરવી.

૨૭. સરકાર તલવારનું શૂરાતન સમજે છે અને એ તલવારનો તોડ પણ આપણી સામે તેણે કરી રાખ્યો છે. એ તો આપણે ક્યારે બૂલેચૂકે પણ ખૂનામરકી કરીએ એની વાટ જ જોઈ રહી છે. ખૂનામરકીનો મુકાબલો કરવામાં અને તેને દાખી દેવામાં તે અજીત છે. તેથી જ આપણે અહિંસાધર્મ ઉપર દૃઢ રહીને તેમની હિંસવૃત્તિને થીજવી દઈશું. તલવાર ચલાવવાની તરસ જેના ઉપર તે ચાલવાને ટાંપી રહી હોય છે તેના તરફથી કશો જવાબ ન મળતાં એનીમેળે મરી જાય છે.

૨૮. એ સસ્તનત સાથે મુકાબલો કરવામાં હું ધર્મની હાનિ બિલકુલ જોતો નથી. સગા દીકરા સામે હું પ્રસંગ આવે તો અસહકાર કરી શકું તેમ સસ્તનત સાથે પણ કરું. એ પણ ધર્મ છે. માણસ માત્ર બૂલથી ભરેલો છે, પાપી છે. હું કમૂલ કરું છું કે હું પોતે સંયમધર્મ પાળું છું તોપણ હું સંપૂર્ણ નથી. મારામાં પાપ અને અપૂર્ણતા ભરેલાં છે. તો યે હું પાપથી ડરું છું. મારામાં ત્રુટિઓ છે તેને કહાડવાને હું પ્રયત્ન કરું છું. હું તેમનો શુભાંશ નથી.

૨૯. અત્યારનું રાજ્ય એ રામરાજ્ય નથી એ રાવણરાજ્ય છે. એ રાવણરાજ્યમાં આપણે પીડાઈએ છીએ, અને પાપુંડ

શીખીએ છીએ. આવા રાવણના રાજ્યમાંથી મુક્તિ કેવી રીતે મેળવી શકીએ ? પાખંડીઓની જોડે પાખંડી બનીને ? શઠની જોડે શઠતાથી મુકાબલો કરીને ? પાખંડમાં આપણાથી તેમને કેમ પહોંચાશે ? એ સલ્તનતના બેદને આપણાથી કેમ પહોંચાશે ? જે સલ્તનતે પોતાના છળકપટથી પાખંડી યુરોપને પણ મહાત કર્યું છે તેની સામે અહિંના પાખંડીઓ શું કરી શકવાના છે ? હિંદુ-મુસલમાનને પાખંડ કરવું હોય તોપણ આપણી પાસે પાખંડ નથી. રાવણને પાખંડથી મારવો હોય તો તેના જેવાં દશ માથાં ને વિશ્વ ભુજ્જ જેઇએ તે ક્યાંથી લાવવાં ? એને મારવાનું કામ રામ જેવો પાખંડી જ કરી શકે. રામની પાસે શું પાખંડ હતું ? એણે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું હતું, એને ઇશ્વરનો ડર હતો એની સેના વાંદરાઓની હતી. વાંદરાઓએ કાઠ દિવસ દયિયાર ઉપાઘ્યાં છે ? આજે પણ આપણે દીવાળી ઉજવીએ છીએ તે એ રામનો રાવણ ઉપરનો વિજય ઉજવીએ છીએ. પણ એ વિજય આપણે ત્યારે જ ઉજવી શકીએ જ્યારે આપણે આ દશ નહિ પણ હજાર માથાંવાળા રાવણને છિન્નભિન્ન કરી શકીએ, તે નથી કરી શક્યા ત્યાંસુધી આપણે માટે વનવાસ જ રહ્યો છે. તમે સીનાજીના જેવી સતીઓની ઉપર કુદૃષ્ટિ ન કરો તો જ આ સલ્તનતને તમે મહાત કરી શકશો. સેતાનને કાઠ મહાત કરી શક્યો હોય તો તે ઇશ્વર જ છે. તેણે જ સેતાનને પેદા કર્યો અને તે જ તેને મારી શકે છે. આદમીની શક્તિથી તે હારતો નથી. એકલા ઇશ્વરની ગુલામી કરનાર માણસ મારફત ઇશ્વર જ તેને હરાવે છે.

૩૦. આવી રાક્ષસી સલ્તનતની રૈયતે શું કરવું ? તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે જે અસંત છે, જે ખૂરા છે તેમની અસંગતિ કરવી-તેમનો સંગ છોડવો; તેમની મહોબ્બત તોડવી. તેમનો અસહયોગ કરવો, તેમને મદદ આપવી બંધ કરવી. પણ આપણે રામ નથી માટે આપણે એના શરીરને મારીને કશું ન કરી શકીએ. આપણે તો માનીએ છીએ કે એની દુષ્ટ વાસનાઓને લીધે એ

વારંવાર નવા નવા શરીરો ધારણ કર્યા કરશે પણ આપણે વાત્મીકિ—તુલસીદાસજીની આજ્ઞા પાળી તેના સંગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; તેની દુષ્ટતાનો નાશ કરવો જોઈએ. પારસી—કુરાન-ખાઈખલ-સ્વામિનારાયણે એ જ શીખવ્યું છે કે દુષ્ટનો સંગ ન કરવો, એને મદદ ન દેવી-લેવી.

૩૧. સીતાજીએ જેવો રાવણની સાથે અસહકાર કર્યો, રામચંદ્રજીએ જેવો રાવણની સાથે અસહકાર કર્યો તેવો અસહકાર આપણી સ્ત્રીઓ, પુરુષોએ સરકાર સામે કરવાનો છે. રાવણે સીતાજીને લાલચો આપી નાના પ્રકારનાં પકવાન મોકલ્યાં, પણ સીતાજીએ તેની અવગણના કરી, અને રાવણના પંખમાંથી છૂટવાને તેમણે ભારે તપશ્ચર્યા કરી. જ્યાંસુધી સીતાજી રાવણના હાથમાંથી છૂટ્યાં ન હોતા ત્યાંસુધી તેમણે કાંઈ વસ્ત્રાલૂપણ યા અલંકારોથી પોતાનું અંગ શણગાર્યું ન હતું. રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીએ ભારે ધનિદ્રિયદમન કર્યું. કળકૂલ, કંદમૂળ ખાઈને સંયમમાં દિવસ ગૂંમર્યા. બન્ને ભાઈઓએ કંઠણ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળ્યું. તમને હું કહેવા માગું છું કે જ્યાંસુધી આ જલિમ સલ્તનત આપણા ઉપર બેસી છે ત્યાંસુધી તમે સૌ બહેનો, અને આપણા સૌ ભાઈઓને કશો શણગાર કરવાનો અધિકાર નથી. જ્યાંસુધી હિંદુસ્થાન સ્વતંત્ર નથી, મુસલમાનોના ધા રૂઝાયા નથી, ત્યાંસુધી આપણે માટે ફકીરી જરૂરની છે. આપણે એશઆરામ આપણા શોકાગ્નિમાં બાળીને ભસ્મ કરવાં જોઈએ. હું દીન વચનથી તમારી પાસે માગું છું કે એશઆરામ તજી કંઠણ તપશ્ચર્યા કરો હૃદય અને મનને પવિત્ર રાખો.

૩૨. આ એક યજ્ઞ છે તેમાં જ્યારે આપણે આપણું બલિદાન દઈશું ત્યારે આપણે જાતે વિશુદ્ધ થઈશું અને આ રાવણરાજ્યને મિટાવીને રામરાજ્યની સ્થાપના કરી શકીશું. એ રામરાજ્ય તે સ્વરાજ્ય છે. સ્વરાજ્ય સ્થાપ્યા વિના આપણે આ રાક્ષસી રાજ્યમાંથી છૂટી શકીએ તેમ નથી.

૩૩. વિચાર કરીએ તો આપણે જોઈશું કે સ્વરાજ્ય મેળવવા સારૂ આત્મશુદ્ધિ મેળવવાની હદ જ નથી. જેમ વહેલી શુદ્ધિ તેમ વહેલું સ્વરાજ્ય. આટલું તો આપણે સમજી લેવું જ જોઈશે કે આપણો આત્મશુદ્ધિનો દાવો ખરો હોય તો આપણે આપણું વર્તન સૂઘાર્યે જ જવું જોઈશે. કાઠીથી માંડી કુંજર સુધી સૌના હક્કો તપાસી આપણે તે આપવા જોઈશે. એમ ક્યેં આપણા હક્કો આપણને જગત વગર માગ્યે આપશે એ વિષે કોઈએ શંકા જ ન રાખવી.

૩૪. આપણે યા તો વધારે રાક્ષસી બીજાને આ રાક્ષસી નીતિને રોકવી રહી અથવા તો રાક્ષસી નીતિથી અલગ રહી તેને મટાડવી રહી. પાપ, અન્યાય કોઈ કાળે સ્વતંત્રપણે નબી શકતાં જ નથી. તેને હંમેશાં ઓથ જોઈએ જ. તેથી જ સર્વ ધર્મનું શિક્ષણ છે કે પાપની સાથે અસહકાર કરવો એ પરમ ધર્મ છે. પણ જો તેમ કરીને આપણે પાપનીતિ દૂર કરવી હોય તો આપણે દરેક ક્ષણે વિચાર કરીને આપણા જીવનને પાપમાંથી બચાવી લેવું એટલે પાપી નીતિ એની મેળે પડી ભાંગશે.

૩૫. આપણે આપણા શીઘ્રનું રક્ષણ કરવું હોય તો અસહકાર વિના બીજા ઉપાય નથી. વિદ્યાર્થીઓ શાળાત્યાગ એ કારણથી કરતાં અટકે છે કે આજે શાળા છોડીશું તો કાલે આપણા શિક્ષણનું શું થશે? હું તમને વિશ્વાસ આપું છું કે જે શ્રદ્ધાથી જનકીજી રાવણનો આહાર તજતાં હતાં—રામચંદ્રજી પાસેથી તેમને આહાર તો પહોંચતો જ હતો—તે શ્રદ્ધાથી તમે આ સેતાની સદ્તત્ત્વનું શિક્ષણ છોડશો તો તમારે માટે રામચંદ્રજી અને શ્રીકૃષ્ણજી ભગવાન્ શિક્ષણની ગોઠવણ કરશે.

૩૬. ગીતામાં અભેદભુક્તિ કહી છે તેનો અર્થ શું? જ્યાંસુધી પંજાબના પુરુષો ઉપર જે મારપીટ થઈ, પેટ અને નાક ધસાવવામાં આવ્યાં, વિદ્યાર્થીઓની ઉપર અત્યાચાર થયા, તે તમારા ઉપર જ થયા. હતા એમ તમને ન થાય ત્યાંસુધી તમે અભેદભુક્તિ નથી મેળવી.

ત્રીસમર્થ રામદાસ સ્વામી વિષે કહેવાય છે કે તેમણે કોઈને ચાલુક મરાઠી જોઈ હતી ત્યારે તેમને એટલું દુઃખ થયું હતું કે તેમની પોતાની પીઠ ઉપર ચાલુકની સોજો દેખાઈ. રામદાસ સ્વામીએ કેળવેલી આ અભેદદષ્ટિને લીધે તેઓ આપણા પૂજ્ય થઈ પડ્યા છે. પંજાબમાં અને મુસલમાનોને જે ગેરઈ-સાફ થયો છે તે આપણને જ થયો છે એમ આપણને ન લાગે તો આપણે ઈસ્લામનું રક્ષણ શી રીતે કરી શકીશું, હિંદુધર્મનું રક્ષણ શી રીતે કરી શકીશું ? [હિંદુસ્થાનપૂરતી પણ અભેદબુદ્ધિ આપણે ન મેળવી શકીએ તો હિંદને ફેલી ખાતી સરકારને આપણે કઈ રીતે મિટાવી શકીએ ?]

૩૭. સરકારે અસહકારને નિંદવામાં દંભનો ઉપયોગ પુરુષ કર્યો છે. સરકાર કહે છે કે અસહકારથી અંધાધુંધી થશે. પણ સરકાર જાણે છે કે અસહકારની સાથે જ વ્યવસ્થા શરૂ થઈ છે. સરકારની કેળવણીનો ત્યાગ એટલે કેળવણીની અવ્યવસ્થા નહિ પણ ગુલામીની કેળવણી મટી સ્વતંત્રતાની કેળવણીની સ્થાપના; સરકારની અદાલતનો ત્યાગ એટલે ટંટાદ્રિસાહેનો વધારો નહિ પણ તેનો પંચોની મારફતે ચૂકાદો; ધારાસભાનો ત્યાગ એટલે ધારાઓનો-સંયમનો ત્યાગ નહિ પણ સ્વચ્છંદી કાયદાઓ મટી પ્રજાને માન્ય એવા સંયમો રૂપી ધારાઓનું સ્વચ્છંદ્ય પાલન; ખરદેશી કાપડનો ત્યાગ એટલે નગ્નાવસ્થા નહિ પણ પ્રજાએ પોતાની હસ્તકળાથી ઉત્પન્ન કરેલા પવિત્ર કાપડનો શરીરરક્ષાજોગો પવિત્ર ઉપયોગ; સરકારની સિપાઈગિરીની ભરતીનો ત્યાગ એટલે પ્રજામાં પોતાની રક્ષા કરવાની શક્તિ; આમ સરકારની સામે અસહકારનો અર્થ પ્રજામાં અંદરઅંદર સંપૂર્ણ સહકાર એમ છે.

૩૮. સરકારના દંભનો પાર નથી તેમ તેની ઉદ્ધતાઈનો પાર જ નથી. જે માણસ નકામો ડર બતાવે છે તે ઉદ્ધત છે. જે ન થઈ શકે એવો દાવો કરે છે તે ઉદ્ધત છે. સરકાર એવો દાવો કરે છે કે હિંદુસ્થાનને બહારના હુમલાના ભયથી તે જ બચાવે છે. અને કહે છે કે જો અસહકારની ફતેહ થાય તો, એટલે સરકાર વિદાયગીરી

લે તો, હિંદુસ્થાનની સ્થિતિ નમાયા બાળકના જેવી કેવળ રક્ષારહિત થઇ જાય અને હિંદુસ્થાનની ઉપર ગમે તે પ્રજા હૂમલો કરી શકે. હકીકત એવી છે કે જ્યારે આપણી વચ્ચે સહકાર હોય, જ્યારે આપણે હિંદુ, મુસલમાન, શીખ ઇસાઈ, પારસી એક પ્રજા છીએ એમ માની નિરપણે સ્વાશ્રયી બની રહીએ, પ્રજા પોતાની જોઇતી અન્નવસ્ત્રાદિની હાજતો હિંદુસ્થાનમાં જ ઉત્પન્ન કરે ત્યારે હિંદુસ્થાન ઉપર કટાક્ષ કાણુ કરી શકનાર છે ?

૩૯. અહિંસાનો, શાંતિનો અર્થ નામદાઈ નથી, તેનો અર્થ શુદ્ધ મર્દાનગી છે. હિંદુસ્થાનપર એવો હૂમલો થાય ત્યારે હિંદુસ્થાન કાં તો પરમ શાંતિથી શત્રુનો પરાજય કરે અથવા તો તેનાથી એ રીતે એવી ઉદ્ધતાઇ સહન નથાય તો તેની ક્ષત્રિય જતો—શીખ, મુસલમાન વિગેરે હૂમલાખોરને દાંડ દે. અહિંસા, અમનનો અર્થ પરાધીનતા-દુર્બળતા નથી. શૌર્ય ત્યાં જ ક્ષમા હોઇ શકે. જ્યારે સરકારને છેલ્લી સલામ કરવાનો વખત આવશે ત્યારે હિંદુસ્થાન આજની જેમ નિસ્તેજ નહિ હોય પણ તેનું તેજ ચોમેર અળહણી રહ્યું હશે. જો કોઇ એમ કહે કે એવો દિવસ કંઈ આવે ? તો એવી શંકા કરનારને જવાબ એટલો જ અપાય કે જ્યાંસુધી એવો દિવસ આવે નહિ ત્યાંસુધી હિંદુસ્થાન સ્વરાજ્ય ભોગવવા લાયક ન જ બને. અને જ્યારે એવો શુભ દિવસ આવવાનો હશે ત્યારે તે કેવળ શાંતિમય અસહકારથી જ આવ્યો હશે.



૧૭. અપશબ્દ.

૧. જેઓ પોતાને અસહકારી કહેવડાવે છે તેઓ જેટલે અંશે ગાળો બોલવામાં રોકાય છે તેટલે દરજ્જે તેઓ અલખત હિંસા કરે છે અને પોતાના અહિંસાતનો ભંગ કરે છે. પણ 'હકીકતમાં અસહકારીઓનું દરેક ભાષણ ગાળોનું અને બદબોધનું એક એક સ્તોત્ર જ હોય છે' એ મત જોડે હું મળતો થઈ શકતો નથી. હું ખાત્રી આપું છું કે અસહકારીઓનાં ભાષણો જો સરકારની સામે કટુ વચ્ચનોથી ભરપૂર હોયછે તો તે આપણી પોતાની સાથે ઓછાં કટુ વચ્ચનોવાળાં નથી હોતાં. વળી તે નિંદા અને બદબોધના કરતાં અહિંસા, હિંદુ-મુસલમાન એકતા અને સ્વદેશીની તરફેણની દલીલોથી વધુ ભરપૂર હોય છે. અને મારા કથનનો સૌથી સચોટ પૂરાવો એજ છે કે એ ત્રણે બાબતોમાં લોકો તરફથી સુંદર જવાબ મળી રહેલ છે. લોકો ઉપર અસર પડ્યા વગર તો પ્રજાએ આ બધી પ્રગતિ નથી જ કરી એ દેખીતું છે.

૨. પણ ગાળ એટલે શું એ પણ જરા તપાસી જોવું ઘટે છે. કાષમાં ગાળનો અર્થ અપશબ્દ, ગેરશુકન એવો આવે છે. અપશબ્દ એટલે ખોટો શબ્દ, શબ્દનો અવળો અગર ખોટો ઉપયોગ. એટલે કે જો ચોરને હું ચોર કહું અગર તો લકંગાને લકંગો કહું તો હું એને. અપશબ્દ કે ગાળ બોલું છું એમ ન જ કહેવાય. કાઢિયાને કાઢ કાઢિયો કહે તેમાં તે પોતાનું અપમાન નથી સમજતો, એટલું જ કે માણસ જે વિશેષણ વાપરે તે તેણે ધરાદાપૂર્વક વાપરેલું હોવું જોઈએ અને તે સાબિત કરી આપવાની તેની તૈયારી હોવી જોઈએ. આ દષ્ટિએ જોતાં દરેક દાખલામાં અને દરેક પ્રસંગે વપરાયેલાં વિશેષણોને વખોડી કઢાડવા હું

અસમર્થ હું. વળી એવાં નિંદાજનક વિશેષણો એ હંમેશાં જ વાપરનારની હિંસ્રવૃત્તિ સૂચવનારાં હોય છે એવો નિયમ નથી. હું જાણું છું કે એવાં વિશેષણો તદ્દન યોગ્ય અને સંપૂર્ણપણે લાગુ પડનારાં હોય તોપણ જેની સામે તે વપરાયાં હોય તેની સામે મારફાડ કરાવવા ખાતર જે તે વાપરવામાં આવ્યાં હોય તો તે હરકોઈ સ્થળે અગર પ્રસંગે હિંસાની નિશાની છે; પણ એ જ યથાર્થ વિશેષણો જ્યારે સામાને એવી નિર્ભર્ત્સના કરીને તેની ટેવમાંથી છોડાવવાને ખાતર અગર તો શ્રોતાજનોને એવા માણસની સંગત તજવાનું કહેવા ખાતર વાપરવામાં આવ્યાં હોય ત્યારે તેમાં કશું યે અજીગતું નથી.

૩. હિંદુધર્મગ્રંથો દુષ્ટોની એવી નિર્ભર્ત્સનાથી ભરપૂર છે. એવાઓની ઉપર તેમાં નિંદાના શબ્દોના વરસાદ વરસાવેલા છે. તુલસીદાસજી દયાધર્મના મૂર્તિમંત અવતાર હતા. પણ તેમણે સુદ્ધાં રામના શત્રુઓને લગતાં જે વિશેષણોથી રામાયણ ભર્યું છે તે વિશેષણોની લાગ્યે જ કોઈ વિશેષણ સરસાર્થ કરી શકશે. એમને ધણાં ખરાં નામ જ એવાં આપ્યાં છે કે જે પોતે જ એ દુષ્ટોના કોઈ ને કોઈ દુષ્ટ ગુણ સૂચવતાં હોય. અને ઇશુ ખ્રિસ્તે પણ જેમને તેણે ‘કાળોતરા સાપ, પાખંડી, અને ઘોળા કબરોની એલાદ’ કહ્યા તેમની ઉપર ઇશ્વરી કોપ ઉતરવાનું શાપવચન ઉચ્ચારતાં આંચકા ખાધો શું? બુદ્ધ લગવાને પણ ધર્મને નામે નિર્દોષ બકરાંઓના ભોગ આપવા નિકળેલાઓને માટે વાપરેલાં વિશેષણો મુલાયમ હતાં શું? કુરાન, ઇશુ, ઝંદ-અવસ્તા, શું કોઈ ધર્મગ્રંથ એવાં વિશેષણોના ઉપયોગ વિનાનો નથી. એટલું જ કે આમાંના એકે સત્પુરુષને એ વિશેષણો વાપરવામાં દુષ્ટ હેતુ નહોતો. તેમને તો માત્ર તેમની સામેની વ્યક્તિઓ અગર વસ્તુઓને યથાર્થ રૂપે વર્ણવવી હતી અને તેને માટે તેમને ભાષા પણ એટલી જ સચોટ પસંદ કરવી પડી કે આપણને સારા અને નરસા વચ્ચેનો ભેદ તત્કાળ સમજાય.

૪. સરકાર અગર તેના અમલદારોને વર્ણવવામાં આપણે જેટલો સંયમ બતાવીશું તેટલું આપણા લાભનું છે. અત્યારે આપણામાં જ એટલો વિકાર અને એટલી બદબોધ ભરેલાં છે કે આપણે હરબડી કડવી ભાષામાં ન જ ઉતરીએ. અને આ સરકારનો સૌથી સારામાં સારો ઉપયોગ તો આપણે એ કરીએ કે તેની હસ્તી જ સમૂળગી ભૂલી જઈએ અને એનો લેશ પણ સંબંધ આપણને પાડનારો છે એમ ગણી એની આભડછેટ માની આપણા જીવનમાંથી એને જેટલી બની શકે તેટલી ખસેડી મેલીએ.

૫. ‘બ્યુરોક્રસી’ કે બીજી ‘ક્રસી’નાં કાર્યો આપણને બધાં પસંદ પડવાની જરૂર નથી. મને તેઓનાં ધણાં કાર્યો ખરાબ લાગે છે. પણ મને તેથી તેનો દ્વેષ નથી થતો, અને તેથી તેની ખોડો જેટલી ચોક્કસ રીતે હું બતાવી શકું છું તેટલી ચોક્કસ રીતે બીજા થોડા બતાવી શકે છે એમ હું માનું છું. બ્યુરોક્રસીની સામે જેટલી દૃઢતાથી હું થયો છું તેટલે દરજ્જે થોડા થયા હશે. પણ મને ક્રોધ નહિ ચડવાથી હું વિવેક ભૂલ્યો નથી.



૧૮. સહકારમાંથી અસહકાર.

૧. મને લાગે છે કે હું હાલ જે કામમાં ગિરફતાર થઈ રહ્યો છું તેનું રહસ્ય નાના બાળકો આગળ પણ મૂકી શકાય એમ છે. છતાં હું જે કહેવાનો છું તે સઘળું બાળકોને જ માટે નથી. મારા પોતાના બાળકો, મારાં પોતાનાં તથા દક્ષિણ આફ્રિકામાં મારાં પોતાના માનેલાં બાળકોથી મેં કશી વાત છાની નથી રાખી.

૨. મારે માટે તો માત્ર એક ધર્મ છે, તે હિન્દુધર્મ. અને હું મને હિન્દુ કહેવડાવીને અભિમાન લઉં છું, પણ હું કાંઈ કટ્ટો કર્મકંડ હિન્દુ નથી. હું હિન્દુધર્મને જે રીતે સમજું છું તે પ્રમાણે એ અતિશય વ્યાપક છે. એમાં બીજા બધાં ધર્મો માટે સહિષ્ણુતા રહેલી છે, માન રહેલું છે. એટલે જ હું મારા ધર્મના સંરક્ષણ માટે જેટલા ઉત્સાહ અને વેગથી પ્રયત્ન કરું તેટલા જ ઉત્સાહ અને વેગથી ઇસ્લામનું સંરક્ષણ કરતો તમે મને જૂઓ છો. ઇસ્લામનો બચાવ કરવામાં તો મને હર્ષના ઘુંટડા આવે છે, કારણ મને લાગે છે કે તેમ કરતાં હું મારા પોતાના ધર્મનો બચાવ કરવાને માટે લાયકાત મેળવી રહ્યો છું. યુરોપની પાશ્વવી સત્તાઓનું જોખમ ઇસ્લામ ઉપર જેટલું ઝડુમે છે તેટલું જ હિન્દુધર્મ ઉપર ઝડુમે છે. આજે ઇસ્લામનો વારો છે, કાલે હિન્દુધર્મનો વારો આવે. મને લાગે છે કે હિન્દુધર્મની ઉપર જોખમ તો જ્યારથી ખ્રિસ્તિય સત્તા આ દેશમાં આવી ત્યારથી છે; અને એ જોખમ બહુ સૂક્ષ્મ રીતે રહ્યું છે. મેં જોયું છે કે આપણા વિચારનાં પાયા પાશ્ચાત્ય અસરે કરીને હાલી ઉઠ્યા છે.

પાશ્ચાત્ય સભ્યતા સંતાનની પ્રવૃત્તિ રૂપ છે. અનેક વર્ષો થયાં આપણે કાંઈ અન્ય માયાથી ભોળવાઈ રહેલા છીએ.

૩. મિત્રરાજ્યો યુદ્ધમાં જોડાયાં ત્યારે તેમનો પ્રગટ હેતુ તે નબળાં રાષ્ટ્રોનું સંરક્ષણ કરવાનો હતો, પણ એ હેતુની પીછોડી નીચે તેઓએ અનેક કૂડકપટોનો પ્રયોગ કર્યો. છતાં અમૃતસર કૌંઝેસ વખતે સરકાર સાથે સહકાર કરવા માટે મેં દેશને અતિશય આગ્રહપૂર્વક અને ખરા દિલથી વિનંતિ કરી, કારણ મને ત્યાર સુધી ભરોસો હતો કે બ્રિટિશ પ્રજા પોતાનાં પાપો માટે પશ્ચાત્તાપ કરશે, બ્રિટિશ પ્રધાન પોતાનાં વચનો પાળશે.

૪. જ્યાંસુધી સરકારની ન્યાયશુદ્ધિ વિષે મને જરા પણ શંકા હતી ત્યાંસુધી હું સહકાર કરતો હતો અને સહકાર કરવાની પ્રજાને સલાહ આપતો હતો. પણ પંજાબના પ્રકરણને નિકાલ થતાં અને તુર્કી સુલેહની શરતો પ્રગટ થતાં મારો એ બધો વિશ્વાસ નાબૂદ થયો. મારી માન્યતા ભૂલભરેલી ઠરી એટલે હું અસહકાર કરતો થઈ ગયો. સરકારની પ્રત્યેક મહેરબાની, તેનાં બધાં સુધારા મારે મન ઝેરથી ભર્યાં દૂધ જેવા ત્યાજ્ય થઈ પડ્યા.

૫. હવે હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે મનુષ્યને જીવનમાં એક વાર એવો પ્રસંગ જરૂર આવે છે કે જ્યારે ખુદા કે સેતાન એ બેમાંથી એકનો પંથ તેણે ગ્રહણ કરી લેવો જોઈએ. બ્રિટિશ રાજ્યસત્તાની સાથે આટલાં વર્ષના સહકારના પરિણામે મેં એ જોયું કે એ સત્તાધીશો સાથે જે પ્રસંગ પાડે છે તેની અવનતિ થાય છે. મને ચોક્કસ લાગી ગયું કે જ્યાંસુધી હિન્દ પોતાનો આદેશ સમજી ન જાય અને ઈંગ્લાંડની પ્રજાની સાથે પોતાના સરખાપણાનું આખી પ્રજાને જ્ઞાન જાગ્રત ન થાય ત્યાંસુધી બ્રિટિશ સંબંધ ચાલુ રહેવાથી આપણો અધઃપાત ચાલુ જ રહેવાનો.

૬. લૉડ વિલિંગ્ડને એક વખતે એક માનપત્રના જવાબમાં કહ્યું હતું કે હિંદુસ્થાનમાં ના પાડવી એ તો કાંઈને આવડતું જ નથી..

સૌ કોઇ 'હા સાહેબ હજીર' એટલું જ કહી જાય છે. હવે જ્યારે તેમના જ કહેવા પ્રમાણે આપણે ના પાડતાં શીખ્યા છીએ અને કહીએ છીએ કે તમારી સાથે અમારે સહકાર ન જોઇએ ત્યારે તે સાહેબ ગુસ્સે થયા છે. તમારો અમારી સાથેનો નાતો નભાવવો હોય તો તે મિત્ર તરીકેનો ખ્યાનદાનીનો સભ્ય વ્યવહાર ભલે રહે. પણ તમે અમારા સરદાર બનવા માગતા હો તો તમારી સાથે અમારે સહકાર નથી કરવો. એ સહકાર થયો, એ તો તમે અમારી ગુલામી ઇચ્છી. મેં એમ પણ જોયું કે મુસલમાનોની સાથેનું આપણું ઐક્ય જળવડું એ બ્રિટિશ સંબંધ જળવડાવવા કરતાં અનેકગણું વધારે કિંમતી છે, અને મુસલમાનોની સાથેનું ઐક્ય આપણે તેમને અણીને ટાંકણે મદદ ન કરીએ તો ટકાવવું મુશ્કેલ છે. વળી રાષ્ટ્રશરીરનો ચોથો ભાગ રહી ગયેલો હોય તો આપણા દેશાભિમાનનો વિકાસ થવો અશક્ય છે.

૭. આથી મેં શૈક્ષણિકવિદ્યાની સાથે મૈત્રી બાંધી, એમને મારા ભાઈ કયાં. એમની સાથેનો મારો સમાગમ એ મારે મન એક આનંદ અને અભિમાનની વાત છે. કેટલીક બાબતોમાં તેમની અને મારી વચ્ચે મતભેદ છે. હું અહિંસાધર્મને માનનારો છું. એ હિંસાધર્મને માનતા દેખાય છે. એઓ એમ માને છે કે અમુક સંજોગોમાં મનુષ્ય મનુષ્યનો દુશ્મન હોઇ શકે, અને દુશ્મનોને રેંસી શકાય. પણ હું તેમની સાથે કામ કરી રહ્યો છું એનું કારણ કે એમનામાં મેં કેટલાક લગ્ય ગુણો જોયા. એઓ એકવચની છે, એઓ અતિશય વફાદાર મિત્ર છે, અત્યંત શૂરવીર છે. એમને ઇશ્વર પ્રત્યે ભારે શ્રદ્ધા છે. મને તરત લાગી ગયું કે આટલા ગુણો તો ધર્મિષ્ઠ માણસમાં જ હોઇ શકે, અને એમના ધર્મિષ્ઠપણા ઉપર મોહિત થઇને જ મેં એમનો સંગ કાઢ્યો, અને મેં તો સદાય વિશ્વાસ રાખ્યો છે કે મારા અહિંસાના સફળ પ્રયોગથી એઓ અહિંસાની ખૂબી સમજી શકશે.

૮. અંગ્રેજી શબ્દ 'Innocence' માં નોટલા અહિંસાના બાવો આવે છે તેટલા બીજા કોઇ શબ્દમાં આણુવા મુશ્કેલ છે. તેથી અહિંસા અને 'Innocence' શબ્દ લગભગ સરખા કહી શકાય. મારો વિશ્વાસ છે કે અહિંસામાર્ગે ચાલનારને બધી વાતે કુશળ જ છે. અહિંસાના પંથીને જે શસ્ત્રો મળી શકે છે તે શસ્ત્રો હિંસાના પંથીને મળી શકે તેના કરતાં વધારે જોરાવર છે. હિંસાની યોજના એ એક જંગલી યોજના હું કહી શકું. એમાં પાશવતા રહેલી જ છે. અહિંસાધર્મને સંપૂર્ણ પાળનારો જ સંપૂર્ણ મર્દાનગી બતાવી શકે. એક માણસ પણ અહિંસાજીવન સંપૂર્ણપણે ગાળવાને તૈયાર હશે તો દુનિયાને વશ કરી શકશે. હું નત્રતાથી કહીશ કે આજે મારા આ જર્જરિત દેહે પણ આટલી ભારે લડત ઉઠાવવાની મારી કંઈક શક્તિ છે, તેનું કારણ માફ અહિંસાધર્મનું પાલન જ છે અને હિંદુ પોતાના ધર્મને ઓળખી તેને પાળશે તે દિવસે તો પોતાની છાપ જગતમાં પાડશે જ. હિન્દુસ્થાન જે દિવસે હિંસાધર્મને પ્રાધાન્ય આપશે તે દિવસે માફ જીવન શૂન્ય રૂપ થઇ પડશે.

૯. પણ મારો વિશ્વાસ હજી અચલિત છે. અને તમે હિન્દુ માઆપોનાં સંતાનો હિંદુ તરીકે તમારું જગતમાં કર્તવ્ય શું છે એ સમજશો તો તમે કદિ અન્યાયી અને દુર્જનની સાથે સહકાર કરશો નહિ. દુર્જનની સાથે કામ ન પાડવા વિષે મુલસીદાસજીએ જે અમર દુહાઓ લખ્યા છે તેના સૌંદર્યની ક્યાંયે સરખામણી થાય એમ નથી. અને હિન્દુસ્થાને આજે બ્રિટિશ રાજ્ય જેવા પ્રકારનું છે તેવાની પાસેથી કાંઈ પણ શુભની આશા રાખવી એ આભમાં બાથ ભરવા જેવું છે. મેં તો એ રાજ્યની સાથે અનેક વર્ષો સુધી ગાઢ સહકાર કર્યો છે અને એ સહકારને અંતે મને કેટલાક ભારે અનુભવો થયા છે. એ અનુભવોનાં પરિણામે જ આ ભયંકર છતાં ઉદાર અને યશસ્વી યુદ્ધ મેં ઉઠાવ્યું છે અને તમને બધાને તેમાં સામેલ કરવા મથી રહ્યો છું.

અસહકાર કરતાં જોડો વિલંબ આપણને લાગે છે તેટલું પાપ આપણને લાગે છે, આવી મારી શુદ્ધ માન્યતા છે. હું તમારી પાસે એટલું જ માગું છું કે આત્મવિકાસના આ યુદ્ધમાં મને ઈશ્વર આરોગ્ય અને સન્મતિ આપે, દોષ અને કાયરતાથી મને સદાય વેગળો રાખે એવી તમે પ્રાર્થના કરો.



૧૯. અસહકારનું પ્રતિપાદન.*

૧. અસહકાર શું છે અને આપણે શામાટે એ શસ્ત્ર લેવાનું છે ? ઘડી વાર હું એના કારણમાં ઉતરીશ. અત્યારે દેશની સામે એ પ્રશ્નો પડેલા છે. પહેલો અને મોટામાં મોટો ખિલાફતનો. આ બાબતમાં મુસલમાનોનાં દિલ ચીરાઈ ગયાં છે. ઇંગ્લાંડને નામે બ્રિટિશ પ્રધાનોએ અત્યંત વિચારપૂર્વક આપેલાં વચનો પર પાણી ફેરવવામાં આવ્યું છે. હિંદી મુસલમાનોને અપાયેલાં જે વચનોના જોર પર બ્રિટિશ પ્રજાએ સ્વીકારેલી મદદ હિંદની પાસેથી કહડાવવામાં આવી તે વચનોનો ભંગ કરવામાં આવ્યો છે અને મહાન્ ઇસ્લામધર્મ જોખમમાં આવી પડ્યો છે. મુસલમાનો બ્યાજબી રીતે માને છે કે બ્રિટિશ વચનો જ્યાંસુધી ન પળાય ત્યાંસુધી તેમને માટે બ્રિટિશ પ્રત્યે વફાદાર રહેવું અશક્ય છે, બ્રિટિશ પ્રત્યે વફાદાર રહેવું કે ઇસ્લામ અને પયગમ્બર પ્રત્યે, એ સવાલ જ્યારે આવી પડે ત્યારે તો કોઈ પણ મુસલમાન પોતાની બાબત જાહેર કરવામાં એક ક્ષણની પણ વાર ન લગાડે એ દેખીતું છે, અને મુસલમાનોએ લગાડી પણ નથી. તેમણે કશું ન છૂપાવતાં છોડ્યોક અને ખાનદાનીભરી રીતે દુનિયાને જણાવી દીધું છે કે જે બ્રિટિશ પ્રધાનો તેમ જ બ્રિટિશ પ્રજા આપેલાં વચનો નહિ પાળે, હિન્દના સાત કરોડ મુસલમાનોની લાગણીને માન નહિ આપે, તો તેમનાથી વફાદાર રહી શકારો નહિ.

* મદ્રાસમાં સમુદ્રવટ પર ૩૦-૪૦ હજાર માણસોની વિરાડ સલા આગળ અંગ્રેજોમાં આપેલું બ્યાખ્યાન; તા. ૧૨-૮-૧૯૨૦.

૨. સવાલ બાકીના હિન્દીઓનો જ રહ્યો કે તેમણે આ ટાણે મુસલમાન ભાઈઓને પડખે ઉભા રહી પાડોશી તરીકેના ધર્મે બજાવવો યા નહિ. એ તો દેખીતું છે કે એમને સારૂ આ જિંદગીની તક છે. સો વર્ષ પછી આવી વિશ્વાસ, અંધુભાવ અને મિત્રાચારી બતાવવાની તેમ જ મુસલમાન હિન્દુના ભાઈ છે એમ આટલા દિવસ આપણે જે ાતો કરતાં આવ્યા તે ખરી કરી બતાવવાની તક મળવાની નથી. જે હિન્દુને મન અંગ્રેજ કરતાં મુસલમાન વધારે નજીકનો હોય, અને જે મુસલમાનોની માગણી ન્યાય અને ધર્મના પાયા પર ખડી થયેલી હોવા વિષે તમારા મનમાં શંકા ન હોય, તો હું તમને કહું છું કે જ્યાંસુધી મુસલમાનોની માગણીનું વ્યાખ્યાન કાયમ છે, અને તેમના ઇલાજો ખુલ્લા, ખાનદાનીભર્યા અને હિંદુસ્થાનને કશું નુકસાન ન કરનારા છે, ત્યાંસુધી તમારે મુસલમાન ભાઈઓની પડખે ઉભા રહે જ જૂટકો છે. મુસલમાનોએ આ નિર્મળ સાધનોની શરત સંપૂર્ણતાએ સ્વીકારી લીધી છે અને સારી આલમની સમગ્ર વગરસંકોએ તેઓ તેમ કરી શકશે એમ જોયા પછી જ એ શરતે હિંદુ ભાઈઓની મદદ કબૂલ રાખવા તેઓ તૈયાર થયા છે.

૩. આવી સ્થિતિ હિંદુ-મુસલમાનોએ મળીને જ આખા યુરોપની ખ્રિસ્તી રાજ્યસત્તાઓનો પ્રતિકાર કરવો જોઈએ, અને તેમને જણાવી દેવું જોઈએ કે હિંદુ નિર્બળ હશે, પણ સ્વાભિમાન ભળવવાની હજી તેનામાં શક્તિ છે. પોતાના ધર્મની ખાતર, પોતાના માનની ખાતર હજી તેને મરતાં આવડે છે. આ જ ખિલાફતનો એક શબ્દમાં અર્થ છે. .

૪. પણ આ ઉપરાંત પંગબનો સવાલ ઉભો છે. પંગબના બનાવે હિંદના હૃદયને જે કારી જખમ કર્યો છે તેવો છેલ્લા સૈકામાં બીજા ડાઘ પણ બનાવે નહિ કર્યો હોય. ૧૮૫૭ ની સાલનો બળવો હું નથી ભૂલતો. પણ એ બળવા દરમિયાન હિંદને ગમે તેટલું ખમવું પડ્યું હોય તોપણ રૉલૅટ કાયદા દ્વારા હિંદને જે

અપમાન આપવાનો પ્રયત્ન થયો અને એ કાયદો પસાર થયા પછી હિંદનું જે પ્રત્યક્ષ અપમાન કરવામાં આવ્યું તેની તુલના હિંદના આખા ઇતિહાસમાં ક્યાંયે થઈ શકે તેમ નથી. આ બ્રિટિશ ગ્રન્થ પાસેથી પંજાબનો ન્યાય મેળવવાના કારણે પણ તમારે કંઈક રસ્તો શોધ્યે જ છૂટકો છે. બ્રિટિશ સરકાર તથા નામદાર વાઇસરોયને ખિલાફત તેમ જ પંજાબને વિષે લોકલાગણી શી છે એની પૂરી ખબર છે. પાર્લામેન્ટની બંને સભાઓમાં થયેલી ચર્ચાએ તથા બ્રિટિશ સરકાર અને નામદાર વાઇસરોયે લીધેલાં પગલાંએ પૂરેપૂરું બતાવી આપ્યું છે કે તેઓ હિંદને વ્યાજબી ન્યાય આપવા તૈયાર નથી. આપણા આગેવાનોએ આ મુશ્કેલીમાંથી રસ્તો કહાડવો જ જોઈએ. અને આપણે બ્રિટિશ રાજ્યકર્તાઓના બરોબરિયા છીએ અને તેમને હાથે આપણું સ્વમાન જળવાવી શકીએ છીએ એ જ્યાંસુધી આપણે સાબિત નહિ કરી આપીએ ત્યાંસુધી આપણી અને તેમની વચ્ચે કોઈ જાતનો સંબંધ કે ભાઈચારો સંભવતો નથી. આથી જ હું અસહકારનો સુંદર અને સચોટ માર્ગ બતાવી રહ્યો છું.

૫. કેટલાક કહે છે કે અસહકાર ગેરકાયદે છે. હું તેનો ઇન્કાર કરું છું. હું તો કહું છું કે અસહકાર એ ન્યાયી અને ધર્મસંમત માર્ગ છે. દરેક મનુષ્ય તેને ગ્રહણ કરી શકે છે અને તે સંપૂર્ણપણે કાયદેસર છે. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના એક મહાન ચાલતારે તો કહ્યું છે કે બ્રિટિશ બંધારણની દૃષ્ટિએ તો ચોકખો બળવો સુદ્ધાં સફળ નિવડે તો સાવ કાયદેસર છે. અને પોતાના કથનના ટેકામાં તેણે મારાથી ઇન્કાર ન કરી શકાય તેવા ઐતિહાસિક આધાર ટાંક્યા છે. હું તો સફળ કે નિષ્ફળ કોઈ બળવાને કાયદેસર કહેવાનો દાવો બિલકુલ નથી કરતો, કારણ બળવામાં ખૂનામરડાની માન્યતા રહેલી છે. હું તો હિંદુસ્થાનને પહેલેથી કહેતા આવ્યો છું કે ખૂનામરડા યુરોપમાં ગમે તે હેતુઓ બર લાવતી હોય, પણ આ દેશમાં તે આપણું કામ કદિ સાધી આપવાની નથી. મારા ભાઈ સમાન બાઈબંધ શૌકતઅલી

ખૂનામરકીમાં શ્રદ્ધા રાખનારા છે. જો તેમનાથી બની શકે તેમ હોત તો તો કે'દહાડાની ચે એમણે ખ્રિષ્ટિશ સાત્રાજ્ય વિરુદ્ધ તલવાર ખેંચી હોત. તેમનામાં શૂરવીરની મદાઈ અને ખ્રિષ્ટિશ સાત્રાજ્યની સામે થવાની જરૂર જેવાનું હકાપણ બને છે. પણ ખરા સિપાઈની દૃષ્ટિએ આજે હિંદમાં તલવારથી કામ લેવાની અસંભવિતતા તે જોઈ શકતા હોવાથી તેઓ મારા પક્ષને સ્વીકારી મારી અદ્ય મદદ કબૂલ રાખવા તૈયાર થયા છે. તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જ્યાંસુધી હું તેમની જોડે છું ત્યાંસુધી અંગ્રેજની સામે તો શું પણ આ દુનિયા પરના કોઈ પણ માણસની સામે તેઓ ખૂનામરકીના વિચાર નહિ કરે. હું તમને ખાત્રી આપું છું કે તેઓ પોતાનું વચન ખરા ધર્મેનિષ્ઠને શોભાવે તેમ પાળી રહ્યા છે, ખરી ઇમાનદારીથી અસહકારને માર્ગ ચાલી રહ્યા છે; અને એ જ ખૂનામરકી વગરનો અસહકારનો માર્ગ પકડવા હું હિંદુસ્થાનને વિનવી રહ્યો છું.

૬. હું તમને કહું છું કે હિંદુસ્થાનમાં આપણી વચ્ચે આજ ભાઈ શૌકતઅલીના કરતાં વધુ સાચો કોઈ સિપાઈ નથી. જો કદિ તલવાર ખેંચવાનો વખત આ દેશમાં આવી જ પહોંચશે તો એ કેવી તલવાર ખેંચી શકે છે એ તમે જોશો. મને પણ તમે તે દિવસે હિમાલયનાં અરણ્યો તરફ ચાલી નિકળેલો જોશો. હિન્દ જો દિવસે તલવારનો ન્યાય સ્વીકારશે તે દિવસે હિન્દી તરીકેનું માફ જીવન સમાપ્ત થશે. હિન્દુસ્થાનને આ દુનિયામાં પ્રભુના ધરનો વિશેષ આદેશ છે એમ હું માનું છું તેથી જ, અને હિન્દના પ્રાચીન ઋષિઓએ સેંકડો વર્ષોના અનુભવ પછી, પશુબળ ઉપર ખડો થયેલો ન્યાય નહિ, પણ આપભોગ ઉપર, યજ્ઞ ઉપર, કુરઆની ઉપર ખડો થયેલો ન્યાય જ આ સંસારમાં કોઈ પણ મનુષ્યને માટે ખરી વસ્તુ છે એ મહાન સત્યને શોધી કહાડ્યું છે એમ હું માનું છું, તેથી જ હું એ સિદ્ધાન્તને વળગી રહ્યો છું અને મરણની ધડી સુધી વળગી રહીશ. તેથી જ હું તમને સમજાવી રહ્યો છું કે જ્યારે ભાઈ શૌકતઅલી

ખૂનામરકીમાં શ્રદ્ધા રાખતા હોવા છતાં અસહકારને નબળાના હથિયાર તરીકે સ્વીકારે છે ત્યારે જ હું તો તેને સખળામાં સખળાના હથિયાર તરીકે જ માનું છું. હું તો માનું છું કે વગર હથિયારે દુશ્મનની સામે ઉઘાડી છાતીએ મરવાની હિમ્મત જે કરી શકે છે તે શૂરવીરમાં શૂરવીર સિપાઇ છે. આવો ખૂનામરકારહિનનો અસહકાર છે, તેથી મારા વિદ્વાન દેશબન્ધુઓને સમજાવી રહ્યા છું કે જ્યાંસુધી અસહકાર લોહીના ડાઘ વિનાનો છે ત્યાંસુધી તેમાં ગેરકાયદે એવું કશું જ નથી.

૭. હું તો ઉલટો સવાલ કરું છું કે આજે બ્રિટિશ સરકારને ‘હું તમારી સેવા કરવા ઇન્કાર કરું છું’ એમ કહેવું શું ગેરકાયદે છે? કોઇ પોતાના બધા માનચાંદ સરકારને વિનયપૂર્વક પાછા સોંપી દે તો એ શું ગેરકાયદે છે? સરકારી કે ગ્રાંટ લેતી નિશાળોમાંથી પોતાનાં છોકરાંને ઉઠાડી લેવાં એ કાઠ પણ માખાપને માટે શું ગેરકાયદે છે? જે કાયદાની સત્તાનો મને ચડાવવામાં નહિ પણ મારી અધોગતિ કરાવવામાં ઉપયોગ થાય છે તે કાયદાની સત્તાને હું હવે નથી પોષી શકતો એમ કાઠ પણ વડોલે કહેવું શું ગેરકાયદે છે? કાઠ પણ સિવિલ સર્વન્ટે કે જજે ‘જે સરકાર આખી પ્રજાની ઇચ્છાને માન આપવા નથી ઇચ્છતી એવી સરકારની નોકરી કરવાની હું ના પાડું છું’ એમ કહેવું શું ગેરકાયદે છે? હું તમને પૂછું છું કે કોઇ પણ પોલિસે કે સિપાઇએ પોતાના જ ભાઇઓને અપમાનિત કરનાર સરકારની સેવા બળવવાની ફરજની સામા થઇને પોતાની નોકરીનું રાજીનામું રજૂ કરવું એ શું ગેરકાયદે છે? હું કૃષ્ણા જીજ્ઞાના એકુતોને જઇને કહું કે ‘તમે જે કર સરકારને આપો છો તેનો ઉપયોગ સરકાર તમને ચડાવવામાં નહિ પણ તમને નબળા પાડવા તરફ કરે તો બહેતર છે કે તમારે કશા કર ન બરવા’ એ શું ગેરકાયદે છે? હું માનું છું અને વિનયપૂર્વક કહું છું કે આમાં કશું જ ગેરકાયદે નથી. મેં આમાંની એકેએક બાબત મારા જીવનમાં કરી જોઇ છે, અને કોઇએ મને એના

વ્યાજબીપણા વિષે સવાલ કયો નથી. ખેડામાં સાત લાખ ખેડુતોની વચ્ચે હું હતો. તેમણે બધાએ પોતાના કરો આપવા ઇન્કાર કયો હતો અને આખા હિંદુસ્થાનનો મને ટેકા હતો. કાંઈને એ ગેરકાયદે ન લાગેલું.

૮. હું કહું છું કે અસહકારના આખા પંથમાં ક્યાંયે ગેરકાયદો નથી. આ કાયદેસર સરકાર હેઠળ—આલીશાન બંધારણવાળી બ્રિટિશ પ્રજાની હકુમત હેઠળ ભારેમાં ભારે ગેરકાયદો તો હિંદુસ્થાનની પ્રજાએ નિર્બળ બનવામાં—પેટે ચાલવામાં રહેલો છે. ગેરકાયદે તો આખા હિંદુસ્થાનની પ્રજાએ પોતાને ધડીએ અને પળે થતાં સઘળાં અપમાન મૂંગે મોંએ ગળી જવાં એ છે. ગેરકાયદે તો હિન્દના સાત કરોડ મુસલમાનોએ પોતાના ધર્મ પર ગૂંજરેલા અન્યાયને સાંખવો એ છે. ગેરકાયદે તો, આખા હિન્દુસ્થાને મૂંગે મોંએ બેસી રહી આ બધું ટગર ટગર જોયા કરવું અને જે અન્યાયી સરકારે પંજાબની ઇજ્જત ધૂળમાં રગદોળી તેની સાથે સહકાર કરવો એ છે. હું મારા એકેએક દેશબંધુને કહીશ કે જો તમારામાં સ્વમાનનો છાંટો હોય, જો તમને આપણી કિમ્મત હોય, જો તમે તમારી જાતને તમારા મહાન્ બાપદાદાઓની પેઢી દર પેઢીથી ચાલતી આવેલી ઉચ્ચ પરંપરાઓના વારસ અને રક્ષક માનતા હો, તો હાલની સરકારના જેટલી અન્યાયી બનેલી સરકાર સામા અસહકાર ન કરવો એ જ તમારે માટે સૌથી મોટામાં મોટો ગેરકાયદો છે એ તમે જોઈ શકશો.

૯. મને અંગ્રેજો પ્રત્યે દ્વેષ નથી. મને કોઈ સરકાર પ્રત્યે દ્વેષ નથી. પણ અસત્યની જોડે, આંખમીચામણની જોડે અન્યાયની જોડે મારે હાડવેર છે. જ્યાંસુધી સરકારને અન્યાય કરવો છે ત્યાંસુધી એ મને પોતાનો શત્રુ, હાડવેરી ગણી શકે છે. અમૃતસર કૌંગ્રેસ વેળાએ ઇશ્વરને સમક્ષ રાખીને આ હું તમને કહી રહ્યો છું કે મેં આ સરકારની જોડે સહકાર કરવા છુટ્છીએ પડી પડીને તમારી જે વિનવણીઓ

કરી તે એ શ્રદ્ધાએ કે મને પૂરી ઉમેદ હતી કે બ્રિટિશ પ્રધાનો જેઓ સામાન્યપણે ડાહ્યો વર્ગ છે તેઓ મુસલમાનની લાગણીને ધ્યાનમાં લેશે; પંજાબના અત્યાચારોની પૂરી ભરપાઈ કરશે, અને તેથી જ મેં ભરી કાંગ્રેસને ફરી ફરી આગ્રહ કરીને વિનવી કે સરકારે મિત્રતાનો હાથ લંબાવ્યો છે; આપણે પણ આપણી ખાનદાની સામું જોઈ શ્રદ્ધા ધરી આપણો હાથ લંબાવવો ધટે. હું માનતો હતો કે બાદશાહી ઢઢેરાને રૂપે ખરા દિલથી સરકાર દોસ્તીનો હાથ લંબાવી રહી હતી. આથી જ મેં પ્રગ્મને સહકારની તરફેણમાં એટલી વિનવી. પણ બ્રિટિશ પ્રધાનોએ પોતાને હાથે મારી એ શ્રદ્ધાને જમીનદોસ્ત કરી; અને એનો એ હું આજ તમારી સામે કેવળ ધારાસભાઓમાં નિરર્થક ધોંયપરોણા કરવા ખાતર નહિ, પણ સરકારની જોડે ખરો, વજનવાળો અને દુનિયાની જોરાવરમાં જોરાવર સરકારને પણ ઉભી રાખે એવો જોરાવર અસહકાર કરવા વિનવી રહ્યો છું. આ અત્યારે તમારી આગળ મારી માગણી છે. જ્યાંસુધી આપણે ન્યાય નથી મેળવી શક્યા, જ્યાંસુધી આપણે નાબૂશ નોકરશાહીના હાથથી આપણું સ્વમાન નથી રક્ષી શક્યા ત્યાંસુધી આપણાથી સહકાર થઈ જ કેમ શકે? આપણું શાસ્ત્રો કહે છે અને હું પણ શાસ્ત્રો અને ધર્માચાર્યો પ્રત્યે સંપૂર્ણ માનપૂર્વક કહું છું કે અન્યાય અને ન્યાય વચ્ચે, અન્યાયી અને ન્યાયપ્રિય માણસ વચ્ચે, સાચ અને જૂઠું વચ્ચે કદાપિ સહકાર થશે નહિ. જ્યાંસુધી સરકાર તમારા માન ઇજ્જત રક્ષનારી છે ત્યાંસુધી તેની જોડેનો સહકાર એ ધર્મ છે. પણ જ્યારે એ જ સરકાર તમારી ઇજ્જતને સાચવવાને બદલે હુંટવા લાગે ત્યારે તેવી સરકારની જોડે સહકાર નહિ પણ અસહકાર તેટલો જ જરૂરી ધર્મ છે.

૧૦. મને કહેવામાં આવે છે કે મારે પ્રજામતના વાજાંત્ર રૂપ કાંગ્રેસની ખાસ બેઠક સુધી રાહ જોવી ધટતી હતી. હું જાણું છું કે કાંગ્રેસ પ્રજામતનો પડઘો પાડનારી સંસ્થા છે, મારા પોતા પૂરતો આ સવાલ હોત તો હું અનંતકાળ રાહ જોવાની ચે ના

ન પાડત. પણ મારા હાથમાં તો મુસલમાન કામનું પવિત્ર સૂકાન સોંપવામાં આવ્યું હતું. હું મુસલમાન કામનો સલાહકાર હતો અને હાલ તરતને માટે તેમની ઇજ્જત મારા હાથમાં સોંપાયેલી છે. અંતઃકરણના ધ્વનિની ઉપરવટ થઇને કાંઈ પણ સંસ્થાના નિર્ણયની રાહ જોવાની સલાહ તેમને મારાથી કેમ આપી શકાય ? શું મુસલમાનોએ ચૂંટણું મળીને પોતે અત્યારસુધી સ્વીકારેલું ખાનદાનીભર્યું ધોરણ આજે ફેરવવા તૈયાર થવું ? ઇશ્વર ન કરે અને કદાચ કૉંગ્રેસે તેમની વિરુદ્ધ ઠરાવ આપ્યો તો ? હું તો તોપણ મુસલમાન ભાઈઓને જ કબ્જે જ જવાનો કે તેમણે તેમના દીનને થયેલા અપમાનને સાંખવા કરતાં એકલે પગે પણ ઉભા રહેવું અને લડ્યે જવું. મુસલમાનો ચાહે તો કૉંગ્રેસની પાસે જાલે બિશુકની હાલતમાં મદદ માગે; પણ મદદ મળે, યા ન મળે, કૉંગ્રેસ દ્વારા દોરાવાની તેમનાથી રાહ જોવાય તેમ નહોતું. તેમને તો નિરર્થક ખૂનામરડી અથવા નિર્દોષ છતાં પરિણામકારક અસહકાર એમાંથી એક રસ્તો લીધે જ છૂટકો હતો; અને તેમણે અસહકારનો માર્ગ પકડ્યો છે. અસહકારનું પવિત્ર સ્વરૂપ મારી પેઠે જ જેને મન વસી ગયું છે તેમની તો ચોકખી ફર જ છે કે તેમણે વગર દીલે એ મુજબ અમલ કરવો અને ખુદ કૉંગ્રેસને પણ બીજો કશો નિર્ણય આપવાનું અશક્ય કરી મૂકવું, કારણકે કૉંગ્રેસ પણ અતે તો તેમની વ્યક્તિઓના મોટા સમુદાયનો મત દર્શાવનાર નહિ તો બીજું શું છે ? અને જે વ્યક્તિઓ એકમત બનીને કૉંગ્રેસમાં જાય તો પછી કૉંગ્રેસનાથી પણ તેમના મતથી જૂદો મત કેમ આપી શકાય ? જે આપણે અગાઉ મત બાંધ્યા વગર અથવા મત દર્શાવતાં ડરીને કશા મત વગર જ કૉંગ્રેસમાં જવા માગતા હોઈએ તો જ આપણે કૉંગ્રેસના નિર્ણયની રાહ જોઈ એસીએ. જેઓ નિશ્ચય નથી કરી શકતા તેમને હું કહું છું કે જાલે કૉંગ્રેસ સુધી થોભો, પણ જેમને આ બાબતમાં દીવા જેવું દેખાઈ ચૂક્યું છે તેમને માટે તો હવે થોભવું એ ચોકખું પાપ છે.

કોંગ્રેસ તમને થોભવા નથી કહેતી, પણ તમને તમારા વિચારો મુજબ અમલ કરતા જોવા ઇચ્છે છે કે જેથી તે લોકલાગણીનો ખરો આંક કહાડી શકે.

૧૧. અસહકારની વિગતોમાં સૌથી પહેલો મેં નવી ધારાસભાના અહિંકારને મૂક્યો છે. કેટલાક મિત્રોએ આ 'અહિંકાર' શબ્દ સામે વાંધો લીધો છે, કારણકે હું પ્રથમથી જ બ્રિટિશ માલનો અગર કાંઈ પણ માલનો અહિંકાર કરવાની વિરુદ્ધ છું. પણ ત્યાં 'અહિંકાર' શબ્દ જૂદો ભાવ સૂચવે છે અને અહિં 'અહિંકાર' નો જૂદો અર્થ છે.

૧૨. હું પૂરા વિચારપૂર્વક નવી ધારાસભાનો અહિંકાર સૂચવી રહ્યો છું. અને તે શામાટે ? પ્રજા—જનસમુદાય આજે આગેવાનો તરફથી ચોક્ખી-સમજાય તેવી આગેવાનીની અપેક્ષા રાખે છે, દ્વિઅર્થી વાતોની નહિ. પ્રથમ ધારાસભા માટે ચૂંટાવું અને પછી ધારાસભામાં સોગંદ લેવાની ના પાડવી, એવી જે વાત ચાલી રહી છે તેથી પ્રજામાં આગેવાનો પ્રત્યે અવિશ્વાસ જ આવશે. લોકો તેમાં કંઈ નહિ સમજે. ઉલટો પ્રજાનો ખુદ્દિભેદ થશે. આ જ કારણથી આ જાળમાં ન ફસાવા હું તમને ચેતવું છું. પ્રથમ ચૂંટાઈને ધારાસભામાં ગયા પછી ત્યાં સોગંદ લેવાનો ઇન્કાર કરવાનું ધોરણ અખત્યાર કરીને આપણે આપણે હાથે દેશને વેચીશું. આપણને વસતું લાગે તેવું છે, છતાં હું ખુલ્લા દિલથી કહું છું કે જેટલા હિન્દીઓ આજ ઉપલી વાત કરી રહ્યા છે તે બધા એ મુજબ કરી શકશે જ એવો મને ભરોંસો નથી. એ અભિપ્રાય ધરાવનારાઓને આજે હું ચેતવું છું કે તેમ કરવાથી તેઓ પોતાને માટે તેમ જ પ્રજાને માટે જાળ ઉભી કરી રહ્યા છે; અને તેમાં તેઓ ફસાશે. આ મારો અંગત મત છે. હું તો માનું છું કે પ્રજાને ખરેખરા નિર્મળ રસ્તે દોરવી હોય, આ મહાપ્રજાની જોડે આપણે આજે જે મજાક કરવા ન માગતા હોઈએ, તો જ્યાંસુધી હિંદને કરવામાં આવેલો એવડો અન્યાય ઉભો છે ત્યાંસુધી સરકાર તરફની ગમે તેટલી મોટી મહેરબાનીઓ

પણ જતી ક્યેં જ આપણે છૂટકા છે. તેમના તરફની કાંઈ પણ મહેરબાની આપણે સ્વીકારીએ તે પહેલાં પંચાલ અને ખિલાફતના બેવડા અન્યાયની ભરપાઈ થવી જ જોઈએ. પ્રાચીન યુરોપમાં કહેવત ચાલતી કે ‘ત્રીકાથી ચેતતા રહેજો; પણ તેમાં પણ જ્યારે તેમને હાથ બક્ષીસ લઇને આવતા જુઓ ત્યારે તો ખસૂસ ચેતજો.’ જે પ્રધાનમંડળ ઇસ્લામ અને પંચાલને કરેલા અન્યાયોને કાયમ કરવાની આજે ગાંઠ વાળી બેઠું છે તેના હાથની કાંઈ પણ બક્ષીસ આપણે સ્વીકારી જ કેમ શકીએ? ઉલટું આપણે તો તેણે બિજાવેલી જાળમાં ન ફસાવા સારૂ બમણા સાવચેત રહેવું ધટે. આથી હું તમને વિનવું છું કે નવી ધારાસભાની જોડે નખરાં કરવાના કે બીજી કશી જ લેવાદેવાના બધા વિચારો આપણે છોડી દેવા.

૧૩. એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે પ્રજામતના ખરા પ્રતિનિધિ એવા આપણે જો ધારાસભામાં નહિ જઈએ તો મોડરેટો જે પ્રજામતનો સાચો પડોષ પાડનારા નથી તેઓ ધારાસભામાં જશે. હું તેમાં મળતો નથી થતો, મોડરેટો શાના ખરા પ્રતિનિધિ છે અને નૅશનાલિસ્ટો શાના છે તે હું નથી જાણતો. હું તો માનું છું કે સારા માદા બધે છે. હું માનું છું કે ધણા મોડરેટો સાચા દિલથી માને છે કે અત્યારે અસહકાર અખત્યાર કરવો એ પાપ છે, હું માનપૂર્વક તેમનાથી જૂદો પડું છું. તેમને પણ હું કહું છું કે જો તમે ચૂંટણીને માટે ઉભા રહેશો તો તમારી પોતાની ઉભી કરેલી જાળમાં તમે ફસાશો. પણ આથી મારી સ્થિતિમાં ફેર પડતો નથી. જો મારા અંતરને એમ જ લાગે કે નવી ધારાસભાઓમાં મારે ન જવું જોઈએ તો મારે ઓછામાં ઓછું મારા પૂરતો તો તેનો અમલ કરવો જ રહે; પછી બાકીનામાંથી ભલે નબળાઈ ટકા ચૂંટણી માટે ઉભા રહે. એ જ જાહેર કામ કરવાનો અને પ્રજામત કેળવવાનો રસ્તો છે. એ જ સુધારા મેળવવાનો અને ધર્મ રક્ષવાનો રસ્તો છે. મારે મન જો એ દીનની

ધનજીતનો સવાલ છે, તો હું એક હોઉં કે હજારમાં એક હોઉં, મારે મારા સિદ્ધાંતને વગગી રહે જ છૂટકા રહ્યા. એમ કરતાં માફ મરણ થાય તોપણ એ જીવીને મારે મોંએ મારા સિદ્ધાંતનો ઇન્કાર કરવા કરતાં તો બહેતર જ થયું. હું ફરી ફરી કહું છું કે કોઈએ પણ ધારાસભામાં જવામાં આપણે ભારે બૂલ કરીશું. હાલની સરકાર જેડે અપણાથી સહકાર ન કરી શકાય એમ જો આપણને સાચે જ લાગી ગયું છે તો આપણે છેક મથાળેથી જ આરંભ કરવો જોઈએ. પ્રજના આપણે સ્વાભાવિક આગેવાનો છીએ અને આજે પ્રજાને અસહકારની સલાહ આપવાનો અધિકાર તેમ જ શકિત આપણે મેળવેલાં છે. તેથી હું તો ફરીફરીને એ જ કહેવાનો કે નવી ધારાસભા માટે કોઈ પણ શરતે ઉભા રહેવું એ અસહકારના ધોરણથી વિરુદ્ધ જ છે.

૧૪. બીજું પણ એક કઠણ પગલું મેં સૂચવ્યું છે, વકીલોએ વકીલાત છોડવાનું. સરકાર વકીલોની મદદથી પોતાની સત્તા કેટલી નભાવે છે એ જો હું પૂરેપૂરું જાણું છું તો મારાથી બીજી સલાહ આપી જ કેમ શકાય? દેશની લડત ચલાવનારા આપણા હાલના આગેવાનોમાં ધણાખરા વકીલો જ છે એ વાત સાચી છે. પણ જ્યારે સરકારની પ્રવૃત્તિને થંભાવી દેવાની વાત આવે ત્યારે તો હું જાણું જ છું કે સરકાર પોતાનું માન અને મોભો જાળવવાના કામમાં વકીલવર્ગ સામું જ જૂએ છે. તેથી જ હું મારા વકીલ ભાઈઓને તેમની વકીલાત મોકુફ કરી દઇ સરકારને એમ બતાવી આપવા સમજાવી રહ્યા છું કે તેઓ પોતાના ઓનરરી હોદ્દા વધુ વખત નભાવવા નથી ઇચ્છતા, કારણકે વકીલો અદાલતોના ઓનરરી અમલદારો ગણાય છે, અને તેટલે દરજ્જે તેઓ કોર્ટના ધારાધોરણને અધીન છે. જો તેઓ સરકારની જેડેનો સહકાર ખેંચી લેવા માગતા હોય તો તેમનાથી આ ઓનરરી હોદ્દા ન જ ભોગવી શકાય. પણ આમ થતાં કાયદા અને વ્યવસ્થાની શી ગત થશે એવો સવાલ કરવામાં આવે છે. મારો જવાબ એ છે કે આ જ વકીલવર્ગની

મારફત આપણે કામદો અને વ્યવસ્થા ઉભી કરીશું. આપણે પંચાયતી કોર્ટો સ્થાપીશું અને આપણા દેશબંધુઓને શુદ્ધ, સાદો, નિર્મળ, અરગથ્ય અને સ્વદેશી ન્યાય વહેંચીશું. વકીલોએ વકીલાત છોડવાનો અર્થ આ છે.

૧૫. બીજી પણ એક મુશ્કેલી મેં પ્રગટને સૂચવી છે. છોકરાઓને નિશાળોમાંથી ઉઠાડી લેવાની, કૉલેજના છોકરાઓએ ઉડી જવાની અને સરકારી તેમ જ સરકારી ગ્રાંટ લેનારી અર્ધસરકારી નિશાળો અને કૉલેજો ખાલી કરી મૂકવાની. બીજું હું સૂચવી જ કેમ શકું? મારે લોકલાગણીનો તાગ લેવો રહ્યો. મારે જાણવું રહ્યું કે મુસલમાનો કેટલે ઉંડે સુધી દૂભાયા છે. જો ઉંડે સુધી દૂભાયા હશે તો તો તેઓ સનકારામાં સમજી જવાના કે જે સરકાર ઉપરથી તેમનો બધો ધંત્યાર ઉડી ગયો છે તેમની મારફત પોતાના છોકરાઓને ફળવણી મળવા દેવી એ કેટલું અજીવું છે. જો હું સરકારને કશી મદદ આપવા રાજી નથી તો તેની કોઇ પણ જાતની મદદ હું લઇ પણ કેમ શકું? મારી નજરમાં તો હાલની નિશાળો અને કૉલેજો સરકારને જોઇતા કારકુનો અને નોકરો તૈયાર કરવાની ફેક્ટરીઓ માત્ર છે. જો હું સરકાર જોડેનો સહકાર ખેંચી લેવા માગું છું તો હું એ મોટી ફેક્ટરીને મદદ ન જ કરું. ગમે તે બાજુએથી વિચાર કરી જૂઓ. અસહકારના સિદ્ધાંતને માનવો અને છોકરાઓને પણ સરકારી નિશાળોમાં મોકલતા રહેવું એ બન્ને તમારાથી બની જ શકશે નહિ.

૧૬. માનચાંદ અને ઇલ્કાબો ધરાવનારાઓને પણ મેં તેમના ઇલ્કાબો છોડી દેવાની સલાહ આપી છે. આ સરકારના માનચાંદ હવે તેમનાથી રાખી રહેવાય જ કેમ? એક કાળે જ્યારે આપણે એમ માનતા હતા કે આપણી ઇજ્જત આપણે આ સરકારના હાથમાં સલામત છે ત્યારે એ માનચાંદ સાચે જ માનસૂચક હતાં; પણ અત્યારે તો એ આપણા માનનાં નહિ પણ અપમાન અને નામોશીનાં સૂચક છે. કારણ આપણે જોશું કે આ

સરકાર પાસે ન્યાય જેવી વસ્તુ નથી. દરેક માન્યાંદ ધરાવનાર પોતાનો ઇલ્લાખ પ્રજાના દૂરડી તરીકે ભોગવે છે; તેથી જ અત્યારે સરકાર જેડેના અસહકારના પ્રજા તરફના પહેલા પગથિયા તરીકે એક ઘડીની દીલ કે વિચાર કર્યા વગર એ સરકારના માન્યાંદોનો ત્યાગ આપણે ધર્મ થયો. મારા મુસલમાન ભાઈઓને હું કહું છું કે આ પહેલી ફરજ બળવવામાં જો તમે નિષ્ફળ નિવડશો તો આખા અસહકારમાં તમે નિષ્ફળ થશો; સિવાય કે પ્રજા કેળવાયેલા વર્ગને બાળુએ મૂકી ક્રાન્તિના સમયની ક્રાન્સની પ્રજાએ રાજ્યની લગામ હાથ લીધી હતી તેમ અસહકારની લગામ પોતાના હાથમાં લે અને ફત્તેહને સર કરે. હું ક્રાન્તિની હિમાયત નથી કરતો; હું તો પ્રગતિ ઇચ્છું છું. મારે અવ્યવસ્થિત વ્યવસ્થા નથી જોઈતી; મારે અંધાધુંધી નથી જોઈતી. મારે તો અત્યારે વ્યવસ્થા તરીકે ભાસવવામાં આવતી અંધાધુંધીમાંથી સાચી વ્યવસ્થા જોઈએ છે. જો એ વ્યવસ્થા જૂલમગારે રાજ્યની જૂલમી લગામ હાથ કરવા સ્થાપેલી વ્યવસ્થા હોય તો મારે મન એ વ્યવસ્થા નહિ પણ અવ્યવસ્થા જ છે. મારે આજના અન્યાયમાંથી ન્યાય ઘડાવવો છે, તેથી જ હું તમારી સમક્ષ નિવૃત્ત અસહકાર મૂકી રહ્યા છું. જો આ શાન્ત છતાં રામબાણુ માર્ગનું રહસ્ય આપણે સમજી જઈશું તો તમે જોશો કે આપણે કોઈની સામે એક કડવો શુકન પણ કહાડવાપણું નહિ રહે. તેઓ તમારી સામે તલવાર ઉગામશે; તમારે સામી તલવાર તો શું પણ સાદી લાકડી કે આંગળી પણ ઉઘી નહિ કરવી પડે.

૧૭. તમને લાગશે કે આ શબ્દો મેં કોઈ ભરાઈને કહ્યા છે, કારણકે સરકારની હાલની નીતિને હું અન્યાયી, અનીતિમાન, હલકાઈ તથા જૂઠ્ઠાઈ ભરેલી છે એમ માનું છું. પણ મેં આ વિશેષણ પૂરેપૂરો વિચાર કર્યા પછી જ વાપર્યાં છે. તેનો ઉપયોગ મેં મારા સમા ભાઈની સામે કર્યો છે, જેની સામે મારો અસહકાર તેર વર્ષ સુધી ચાલુ હતો. અને આજે જોકે એ ભાઈ સદાનો

નિદ્રામાં સૂતો છે, પણ હું તમને કહી શકું છું કે હું એને રોજ કહેતો કે 'તમે અન્યાયી છો અને તમારાં કામો અનીતિના પાયા ઉપર ઉભાં થયેલાં છે.' હું એને કહેતો કે 'તમે સત્યને તમારું સૂત્ર નથી કરતા.' આમાં મારો એના પ્રત્યે રોષ નહોતો; હું તેને આવી કડવી વાત કહેતો કારણકે હું તેને ચાહતો. એ જ ન્યાયે આજે હું ખ્રિષ્ટિશ પ્રગ્નને કહી રહ્યો છું કે હું તેમને ચાહું છું, અને તેમની સોખત ઇચ્છું છું; પણ એ સોખત ચોકખી શરતોએ ઇચ્છું છું. મને તો મારું સ્વમાન જળવીને, તેમના ચોકખા બરોબરીઆ બનીને જ રહું પોષાય તેમ છે. જો એ બરોબરીઆપણું આપવા ખ્રિષ્ટિશ પ્રગ્ન તૈયાર ન હોય તો મારે એ ખ્રિષ્ટિશ સંબંધ ન જોઇએ. આમાં જો મારે ખ્રિષ્ટિશ લોકોને જતા કરીને દેશમાં થોડા વખતને માટે અવ્યવસ્થા અને અંધાધુંધી વહોરવાં પડે તેમ હશે તો એવી અવ્યવસ્થા અને અંધાધુંધી પણ હું વહોરી લઈશ, પણ ખ્રિષ્ટિશ જેવી મહાન્ પ્રગ્નને હાથેથી અન્યાય નહિ લઉં. તમે જોશો કે આ આખું પ્રકરણ પૂરું થયે આજ મી. મોન્ટેગ્યુ પછીના અમલદારો મને અસહકાર દ્વારા, અને શાહમદાની જાતનો નહિ પણ સરકારે પ્રગ્નની ગરદન પરની ફાંસી વધુ ટાઈટ કરવાની દાનતથી અધિકારીવર્ગે ગોઠવેલા શાહમદાના આગમનનો બહિષ્કાર પોકારીને તે દ્વારા, સામ્રાજ્યની અગાઉ કદિ ન કરેલી એવી સૌથી મોટામાં મોટી સેવા કર્યાના સર્ટિફિકેટો આપશે! શાહમદાના આગમનને ન વધાવવા અને તેનો જેટલો બની શકે તેટલો જોરાવર બહિષ્કાર કરવા હું પ્રગ્નને નહિ સમજાવી લઈ શકું તોપણ એકલો ઉભો રહીને હું એક જ પણ એની સામે પોકાર કરતો રહીશ. એટલા જ માટે હું અહિં તમારી સામે ઉભો રહીને તમને આ ધર્મયુદ્ધમાં જોડાવા વિનવી રહ્યો છું.

૧૮ અસહકારનું આ ધર્મયુદ્ધ કોઈ ખ્યાખી કે ત્યાગીવેરાગી સૂચવી રહ્યો નથી. હું સાધુ કે ત્યાગીપણાનો ઇન્કાર કરું છું. હું ખ્યાખી કે શેખસહીપણાનો ઇન્કાર કરું છું. મારામાં સાધુ સંન્યાસીપણાનો

આરોપ મને માન્ય નથી. હું માટીનો માણસ છું, માટીમાંથી પેદા થયો છું. તમારામાંના દરેકના જેવો—કદાચ તમારાથી વધારે—દુનિયાદાર સાદો ખેડુત છું. તમારા જેટલી જ દુર્બળતાઓથી ઘેરાયેલો છું. પણ મેં કાળા માથાના માનવીને માથે પડનારી કંઠણમાં કંઠણ કસોટીઓ પાર કરી છે; એ પાર કરવાની પૂરી તાલીમ લીધી છે. મેં મારા પવિત્ર હિન્દુધર્મનું રહસ્ય ઓળખ્યું છે. અસહકાર એ સાધુસન્યાસી કે ત્યાગીવેરાગીને જ સાફ નહિ, પણ દરેક સામાન્ય શહેરીને માટે, વધુ વાતો જાણ્યા વિના, ઉડા પાણીમાં ઉતર્યા વિના—ઉતરવાની ઇચ્છા કર્યા વિના—કેવળ પોતાનો સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મ બજાવવા ઇચ્છનાર માણસને માટે પણ છે એ પાઠ હું શીખ્યો છું.

૧૯. યુરોપ પ્રજામાંના જનસાધારણને પણ આજે તલવારનો ન્યાય શીખવી રહ્યું છે. પણ ભરતખંડના ઋષિઓ જેઓ આર્યવર્તની મહાન પરંપરાઓના રક્ષક હતા તેમણે તો ભારતવર્ષની પ્રજાને તલવારનો કે ખૂનામરડાનો નહિ, પણ સહી લેવાનો આત્મયજ્ઞ કરી છૂટવાનો મંત્ર ઉપદેશ્યો છે; અને ન્યાંસુધી હું અને તમે આ સાદી સાધનાના શ્રી ગણેશાય ધૂંટવા જેટલા પણ તૈયાર નથી ત્યાંસુધી તલવાર ખેંચવાની તૈયારી તો આપણાથી સેંકડો યોજન દૂર છે એ તમે નિઃસંદેહ માની લેજો. એ રહસ્ય બાઈશૌકતઅલીના અંતરમાં ફાટરાયું ત્યારે જ એમણે મારી સાચેસાચા ભક્તિભાવે અને વિનયભાવે આપેલી સલાહ સ્વીકારી લીધી છે અને આજે ‘ધણ્ણ’ જીવો અસહકાર’ એમ તેઓ અસહકારની જય બોલાવી રહ્યા છે.

૨૦. ખુદ ઇંગ્લાંડમાં પણ સને ૧૯૧૪ની યુરોપિય લડાઈ દરમિયાન નાના બાળકો સિદ્ધે નિશાળોમાંથી ઉઠાવી લેવામાં આવેલા, ‘ઓકસફર્ડ’ અને કેમ્બ્રિજની કોલેજોને ભોગલો લાગેલી, એ જૂલતા ના વકીલોએ પોતાની ફાટોં અને ઑફિસો છોડેલી એને ખાઇઓમાં

સડતા રહી લડવાનું સ્વીકારેલું. હું તમને ખાઇઓમાં લડવાનું તો નથી કહેતો, પણ ઇંગ્લાંડમાં અપુરુષો અને શરવીર છોકરાઓએ જે આત્મચર ક્રિયા તે આત્મચર હું તમારી પાસેથી અવશ્ય માગી રહ્યો છું. જે પ્રજાની જેડે તમે લડત ચલાવવા તૈયાર થઈ રહ્યા છો તે વખત આવ્યે કેટલો આપભોગ આપવાવાળો છે એ જુલતા ના. સાથે એ પણ યાદ રાખજો કે એઓની એક નાની ટોળીએ આ જ જોરાવર પ્રજાને હંકારી હતી. પણ તેના વકીલોએ પણ વકીલાંતો છોડી હતી, તેમની માતાઓએ પોતાનાં છોકરાંઓને શાળાઓ તેમ જ કોલેજોમાંથી ઉઠાડી લીધાં હતાં અને એ જ બાળકો પ્રજાના સ્વયંસેવકો બન્યાં હતાં. મેં આ મારી સગી આંખે તેમને જોયેલાં. હું મારા દેશબાંધવોને આજ દરેક લડાઈની પૂર્વે સાધવી પડતી આ આત્મચરની સાધના વગર બીજું કશું ન સાધવા વિનવી રહ્યો છું. તમે ખૂનામરકીમાં શ્રદ્ધા રાખનારા હો કે અહિંસામાં શ્રદ્ધા રાખનારા હો, આ આત્મચરની—તાલીમની પરીક્ષા તમારે આપવી જ પડવાની. ઇશ્વર તમને તથા આપણા આગેવાનોને સદ્બુદ્ધિ આપો, હિમ્મત આપો, પ્રજાને તેના ઇષ્ટ ક્ષેત્ર તરફ દોરી જવાનું સમ્યક્જ્ઞાન આપો, ઇશ્વર હિંદુસ્થાનની પ્રજાને સત્ય માર્ગે દોરો અને કંઠણ છતાં સહેલો એવો આ આત્મચરનો માર્ગ આક્રમવાનાં દષ્ટિ, શક્તિ અને સાહસ આપો.



૨૦. કલકત્તા કોંગ્રેસમાં ભાષણ.

૧. હું સારી પેઠે સમજું છું કે આ મહાન મેળાવડા સમક્ષ આ ઠરાવ * મૂકવાથી મારે માથે કેટલી બધી ગંભીર જવાબદારી આવી પડે છે. જો તમે આ ઠરાવ મંજૂર કરશો તો મારી પોતાની તેમ જ તમારી મુશ્કેલીઓમાં કેટલો બધો વધારો થવાનો છે એ પણ હું સમજું છું. મારો ઠરાવ તમે મંજૂર કરો તો એનો અર્થ એ જ થવાનો છે કે આજસુધી પ્રજા પોતાના હક્ક અને ઈજ્જતને જાળવવા સારૂ જે નીતિ અપ્પત્યાર કરતી આવી તેને આપણે સાફ બદલી રદ્દા છીએ. હું પૂરેપૂરું જાણું છું કે આપણા ધણા આગેવાનો આની વિરુદ્ધ છે. આપણી માતૃભૂમિની સેવામાં હું આપી નથી શક્યો તેટલો વખત અને શક્તિ તેમણે આપ્યાં છે. ચાહે તે આપભોગે પણ સરકારની રાજ્યનીતિમાં ક્રાંતિ કરી મૂકવા કહેનારી આ નીતિનો વિરોધ કરવો એ તેમને પોતાની ફરજ લાગે છે. આ બધું પૂરેપૂરું સમજીને હું તમારી સમક્ષ ઉભો છું. પરમેશ્વરથી ડરતો અને સ્વદેશ પ્રત્યેના ધર્મલાનથી પ્રેરાઈને હું આ ઠરાવ રજૂ કરું છું, તેને તમે વધાવી લેશો એમ હું ધમ્મું છું.

૨. હું માગી લઉં છું કે હું ગાંધી છું એ ખ્યાલ ધડીને માટે તમે છોડી દેજો. હું મોટો 'મહાત્મા' છું અને જોહૂકમી અમલ કરવો મને ગમે છે એવા મારા ઉપર આરોપ છે. હું હિંમતપૂર્વક કહું છું કે હું તમારી પાસે 'મહાત્મા' તરીકે નથી આવ્યો તેમ જોહૂકમી અમલ ચલાવવાની ઉમેદથી પણ નથી આવ્યો; હું તો મારા અનેક વર્ષોના આચરણમાં અસહકારનો મને જે અનુભવ

* વધુ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ ક.

થયો તે રજી કરવા સાફ તમારી આગળ ખડો થયો છું. હજારોની મેદનીવાળી સેંકડો સભાઓએ અસહકારનો સ્વીકાર કરેલો છે અને મુસલમાનોએ તો ૧ લી ઑગસ્ટ ૧૯૨૦ થી એને આચારમાં મૂકવા લાયક સ્વરૂપ પણ આપી દીધું છે. ઠરાવેલા કાર્યક્રમમાંની ઘણી ખરી બાબતો ઓછા કે વત્તા જોસ સાથે અમલમાં પણ મૂકાતી ગય છે. હું ફરીથી તમારી પાસેથી માગી લઉં છું કે તમે આ મહત્વના પ્રશ્નમાં માણસ કાણ છે તે સામું ન જોશો, અને ધીરજ અને શાન્તિથી તેના ઉપર તમારો નિર્ણય બાંધજો.

૩. વળી આ ઠરાવ મંજૂર કર્યો એટલે તમે ખૂટયા એમ નથી. દરેક જણે ઠરાવની જે જે કલમ પોતાને લાગુ પડતી હોય તેટલા પ્રમાણમાં લાગેલો જ તેનો અમલ શરૂ કરી દેવો પડવાનો. મારી વિનંતિ છે કે તમે ધીરજ રાખીને માફ ઓલખું સાંભળજો. તાળીઓ પણ પાડશો નહિ કે હુરિયો યે કરશો નહિ. મારે પોતાને માટે તો એમ કરો તો યે મને બહુ લાગવાનું નથી. પણ તાળીઓથી વિચારનો પ્રવાહ અટકે છે અને તાળીઓ અને હુરિયોથી ઓલનાર અને સાંભળનાર વચ્ચે સંધાયેલો તાર તૂટે છે. માટે તમારું પોતાનું વલણ ગમે તે હોય, છતાં એકે વક્તાને તમે હુરિયો કરીને બેસાડી નહિ દેજો. અસહકાર એ તો તાલીમ અને આપભોગની સાધના રૂપે કલ્પાયેલો છે, અને વિરુદ્ધ પક્ષના મત ધીરજ અને શાન્તિથી સમજી લેવા એ અસહકારનું લક્ષણ છે. પૂર્વ પશ્ચિમ જેટલા વિરુદ્ધ વિચારો પણ અરસ્પરસ નભાવી લેવાની વૃત્તિ જ્યાંસુધી આપણે કેળવીશું નહિ ત્યાંસુધી અસહકાર અસંભવિત છે. ક્રોધની વરાળો નિકળતાં વાતાવરણમાં અસહકાર ન જ નબી શકે. ક્રોધને દાખી દેવો એટલી એક અગત્યની વાત હું કહવા અનુભવોથી ત્રિશ વર્ષમાં શીખ્યો છું. દાખી રાખેલી ઉજળતામાંથી જેમ શક્તિ પેદા થાય છે. તેમ સંયમમાં રાખેલ ક્રોધમાંથી પણ એવું બળ પેદા કરી શકાય કે જે સારા જગતને હચમચાવી નાખે. કૌંગ્રેસમાં આવનારાઓને એક જ સેનાના સૈનિક મિત્ર તરીકે

હું પૃથું છું કે આપણી વચ્ચે પરસ્પર સહનશક્ત કળવીએ અને એકબીજાના મત ગમે તેટલા વિરોધી હોય તો પણ તે નભાવી લેતાં શીખીએ તેના કરતાં વધુ સારી તાલીમ ખીજ કંઈ હોઈ શકે ?

૪. મને કહેવામાં આવે છે કે મારો ઠરાવ રજુ કરીને હું મોટું ભંગાણુ પાડવા બેઠો છું; મારા કરાવથી હું દેશના રાજ્ય-પ્રકરણી જીવનમાં ફાડ પાડી રહ્યો છું. કૉંગ્રેસ એ કંઈ અમુક પક્ષની સંસ્થા નથી. દરેક મતમતાંતરને માટે કૉંગ્રેસનો માંચડો ખુલ્લો હોવો જોઈએ. પોતાના પક્ષની સંખ્યા નાની છે એટલામાટે કોઈએ કૉંગ્રેસ છોડી જવાની જરૂર નથી. તેમણે વખત જતાં દેશને પોતાનો મત રુચતો કરાવીને પોતાની જ બહુમતી કરી લેવાની આશ્વા રાખવી જોઈએ. કૉંગ્રેસે વખોડી કહાડેલી કોઈ પણ નીતિને કૉંગ્રેસને નામે કોઈ અખત્યાર કરી ન શકે. તમે મારી પોતાની રીતને નાપસંદ કરશો તો હું કંઈ કૉંગ્રેસ છોડીને ચાલ્યો નથી જવાનો. આ જ મારા વિચારોની અદ્યમતી હશે તો તે બદલાઈ બહુમતી થાય ત્યાંસુધી હું કૉંગ્રેસને સમજાવતો જ રહેવાનો.

૫. ખિલાફતને અન્યાય થયો છે એ વિષે તો એ મત છે જ નહિ. ગમે તેટલો ભોગ આપવો પડે તે આપીને પણ જે મુસલમાનો પોતાની લાજ આજે જાળવશે નહિ તો તેઓ માનઆબરૂ સાથે રહી શકવાના નથી અને પોતાના હઝરત પયગમ્બરનો ધર્મ પાળી શકવાના નથી.

૬. પંજાબ ઉપર સીતમ ગૂંજ્યો છે; અને જે દહાડે એક પણ પંજાબીને પેટે ચાલવું પડ્યું તે દહાડે આખું હિંદુસ્થાન પેટે ચાલ્યું એમ માનજો. જે આપણે હિંદના નામને લજાવવા ન માગતા હોઈએ તો આ નામોશીને ઘોઈ કહાડયે જ આપણો છૂટકો રહ્યો. આ એ સીતમોની દાદ મેળવવા મહિનાઓ થયાં આપણે મથી રહ્યા છીએ, પણ હજી બ્રિટિશ સરકારને આપણે વાળી શક્યા નથી. પ્રજા અત્યાર સુધી આટઆટલું કર્યું પછી—આટઆટલો

જુસ્સો અને લાગણી બતાવ્યા પછી માત્ર પોતાની કોઠની લાગણીઓનું પોકળ પ્રદર્શન કરીને જ બેસી રહેવાનું પસંદ કરશે? પ્રમુખ * સાહેબે પોતાના પ્રારંભિક ભાષણમાં પંચમના સીતમોનું જે દિગ્દર્શન કરાવ્યું એનાથી વધુ તાદૃશ વિવેચન તમે કદિ સાંભળેલું? આવી હાલતમાં નાખુશ અધિકારીઓને ન્યાય કરવાની ફરજ પાશ્વ વિના, ખૂનથી ખરડાયેલા તેમના હાથોની ગમે તેવી ભારે મહેરબાની પણ સ્વીકારવા પહેલા તેમના દિવનો પશ્ચાત્તાપ જોયા વિના કૌન્સિલને આ બાબતમાં દાદ મેળવવાનો, પોતાનું નામ અને પોતાની ઇજ્જત જળવવાનો ખીજો રસ્તો જ કયો છે?

૭. કેવળ આ જ કારણથી હું મારી અસહકારની યોજના તમારી સમક્ષ મૂકી રહ્યા છું અને તમને આગ્રહ કરી રહ્યા છું કે ખીજ કોઈ પણ યોજનાને એની અવેજમાં તમે સ્વીકારતા ના. મારી યોજનાનો મને આગ્રહ છે એટલામાટે હું તમને આમ નથી કહેતો. મારા કહેવાની મતલબ એ છે કે ખૂબ વિચાર કરી જોતાં મારી યોજનાના કરતાં ખીજ યોજના તમને ચડિયાતી ન લાગે તો તમે એને નામંજુર કરજો. આ યોજનાને પ્રજા તરફથી પૂરતા પ્રમાણમાં ટેકો મળ્યો છે એવો હું દાવો કરું છું અને તેનો અમલ કરો તો તમે એક જ વર્ષમાં સ્વરાજ્ય મેળવી શકો એ તમને ફરીથી કહેવાની હું હિમ્મત કરું છું. આ ગુંજવર સમાજ આ ઠરાવને માત્ર પસાર કરે એટલું બસ નથી, પણ દિનપ્રતિદિન વધુ વધુ જોસપૂર્વક પ્રજા તેને અમલમાં મૂકે ત્યારે જ એ ફળદાયી નિવડે તેમ છે. આ અમલી કાર્યક્રમ દેશની અત્યારની સ્થિતિને પૂરેપૂરી લક્ષમાં લઇને જ ગોઠવવામાં આવ્યો છે.

૮. અસહકાર સિવાય ખીજે એક માર્ગ પ્રજા સમક્ષ હતો, અને તે તલવાર ખેંચવાનો. પણ હિન્દની પાસે અત્યારે તલવાર નથી. જે તેની પાસે તલવાર હોત તો હું જાણું છું કે તેણે અસહકારની આ સલાહને કાન સરખો યે ન દીધો હોત. પણ હું

* પંચમના સિંહ લાલા લખપતરાય.

તો તમને એ જાણવી દેવા ઇચ્છું છું કે ખૂનામરકાને રસ્તે નાખૂશ રાજ્યકર્તાઓના હાથથી ન્યાય પડાવવા ઇચ્છતા હશે તો તે માર્ગે પણ આ અસહકારના કાર્યક્રમમાં જરૂરી એવી તાલીમ અને આપભોગ એ એ વસ્તુઓ વગર તમારૂં ચાલવાનું નથી, એતાલ ભેળવવાળા અહારવટીઆઓએ લડાઇ જીતેલી મેં આજસુધી નથી સાંભળી; પણ પોતપોતાનું નાકું સાચવી રહીને માથું હાથમાં લઇને મરવાવાળા કવાયતી લશ્કરે લડાઇઓ જીતેલી મેં તેમ તમે પણ જોઇ છે. તમારે બ્રિટિશ સરકારને, અંગ્રેજ પ્રજાને કે યુરોપની સામટી પ્રજાઓને એક વખતનો પૂરો ફરિયાદ કરી નાખનારી લડાઇ આપવી હોય તો આપણે તાલીમ અને આપભોગને કેળવવાં જ પડવાનાં. એ તાલીમ અને આપભોગની સ્થિતિએ પ્રજાને ચડેલી જોવા હું ઉત્સુક છું, એ સ્થિતિ જોવા હું ઉતાવળો થયો છું. બુદ્ધિબળમાં આપણે પછાત નથી. પણ હું જોઉં છું કે રાષ્ટ્રીય પાયા પર હજી આપણામાં આપભોગ અને તાલીમ નથી આવ્યાં. કૌટુંબિક ક્ષેત્રમાં તો દુનિયાની બીજી કાંઈ પ્રજાએ નથી કેળવ્યાં એટલાં તાલીમ અને આપભોગ આપણે કેળવ્યાં છે. એ જ વૃત્તિને રાષ્ટ્રીય વ્યવહારમાં પણ દાખવવાને અત્યારે હું તમને વિનવી રહ્યો છું.

૯. હું હિન્દના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી એ વાતનો પત્તો મેળવવા ફરી રહ્યો છું કે પ્રજામાં ખરો પ્રજાકીય જીવંતો આવ્યો છે કે નહિ, પ્રજા રાષ્ટ્રની વેદિ ઉપર પોતાના ધન, પોતાનાં સ્ત્રીપુત્ર અને પોતાના સર્વસ્વનું બલિદાન આપવા તૈયાર છે કે નહિ. અને જો પ્રજા કશું બાકી રાખ્યા વગર પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દેવા આજે તૈયાર હોય તો આ જ ક્ષણે સ્વરાજ્ય હું તમારા હાથમાં મૂકાવી દેવાડાવવા તૈયાર છું. આટલો આપભોગ આપવા પ્રજા તૈયાર છે? ખૂશી છે? શક્તિમાન છે? માનચાંદવાળા પોતાના ખિતાબો અને માનના હોદ્દાઓ છોડી દેવા તૈયાર છે? માઆપો દેશની લડત લડવા ખાતર પોતાના છોકરાઓની પુસ્તકો કેળવણી બૂઝાડવા તૈયાર છે? હું તો કહું છું કે જો સાળાઓ અને કાંલેજો

સરકાર માટે કારકુનો કહાડવાનાં કારખાનાં માત્ર છે તેમાં છોકરાઓ ન મોકલવાથી આપણે છોકરાઓની કેળવણી રૂબાવીએ છીએ એમ જ્યાંસુધી આપણે માનતા હોઈશું ત્યાંસુધી સ્વરાજ્ય આપણાથી સેંકડો ગાઉ દૂર છે. બીજી પ્રજાના હાથ હેડળ પડેલી કાંઈ પણ પ્રજા એક હાથે એની મહેરબાનીનો સ્વીકાર કરતી જાય અને બીજી બાજુ રાજ્યકર્તા પ્રજા તેને માથે જે બોજ અને જેખમદારી નાખે તેને ફગાવતી જાય એ ન બની શકે. વિજેતાઓના તરફથી આવતી કાંઈ પણ મહેરબાની જીતાયેલી પ્રજાના કહ્યાણુની ખાતર નહિ પણ રાજ્યકર્તાઓના જ લાલની ખાતર હોય છે, એ વાત જે ક્ષણે કાંઈ પણ પરાધીન પ્રજાને સૂઝી આવે છે તે જ ક્ષણથી એ પ્રજા રાજ્યકર્તાઓને દરેક જાતની મરજ્યાત મદદ આપવી બંધ કરે છે અને તેવી મદદ આપવાની ચોકખી ના પાડે છે. આપણી સ્વાતંત્ર્યની લડતની ફત્તેહના આ મૂળાક્ષર છે. પછી તે સ્વાતંત્ર્ય સામ્રાજ્યની અંદરનું હોય કે બહારનું.

૧૦. મારા દેશબંધુઓ મારી આ વાત ખરોખર સમજી લે એમ હું ઇચ્છું છું; અને આ વાત તેમને ગળે જો ન ઉતરતી હોય તો મારા ઠરાવને ના મંજૂર કરવો એ જ તેમની ફરજ થશે. હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચેની ખરી એકતાને હું બ્રિટિશ જોડેના સંબંધના કરતાં હજારો દરજ્જે વધુ કિંમતી ગણું છું અને એ સંબંધ તથા હિંદુ-મુસલમાન એકતા એ બે વચ્ચેથી કાંઈ પણ એક જ પસંદ કરવાનું મારે ભાગ આવે તો હું હિંદુ-મુસલમાન એકતાને જ પસંદ કરું અને બ્રિટિશ સંબંધને જતો કરું. તે જ પ્રમાણે એક બાજુ પંજાબની અને તેથી આખા હિંદની ઈજ્જત, અને બીજી બાજુ હિંદમાં અમુક વખત પૂરતી અંધાધુંધી, છોકરાઓની કેળવણીની ધૂળધાણ, અદાલતોની અને ધારાસભાઓની બંધી, બ્રિટિશ સંબંધનો ત્યાગ, એ બે વચ્ચે પસંદગી કરવાનું આવે તોપણ હું પંજાબ અને હિંદનું માન અને તેની સાથે આવનારાં અંધાધુંધી, શાળાઓ, અદાલતો વિગેરેની

અંધી અને એ જોડે આવનારી બધી અવ્યવસ્થાને જ રજા પણુ આકાનાની કયાં વગર વધુ વહાલાં કરૂં. તમારા અંતર પણુ તેટલાં જ બળતાં હોય, તમે પણુ ઇસ્લામી ઇજ્જત અક્ષત રાખવા મારા જોટલા જ ઉત્સુક હો, પંખબની આબરૂ નિષ્કલંક કરવા તરફડતા હો, તો વગરસંકોચે આ ઠરાવ તમારે મંજૂર કરવો ઘટે.

૧૧. પણુ આટલું ચે બસ નથી. મૂળમુદાની વાત ઉપર તો હજી હું નથી આવ્યો. તે વાત એ જ કે ધારાસભાઓનો ઉમેદવારોએ તથા મત આપનારાઓએ સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરવો. આ જ અત્યારે મુદાનો પ્રશ્ન થઇ પડ્યો છે, અને બીજી નાની મોટી બાબતોમાં માંડવાળ થશે તો પણુ આ સભાના મતમાં જે તડો પડવાનાં હશે તો તે આ જ પ્રશ્નની બાબતમાં પડશે એ હું જાણું છું. ધારાસભાઓ મારફત સ્વરાજ્ય મેળવાશે કે ધારાસભાનો ત્યાગ કરીને? ધારાસભાઓ દ્વારા સ્વરાજ્ય મેળવવાની વાતમાં પ્રગ્મની શ્રદ્ધા છે ખરી? આ બાબતમાં અત્યારે હું વધુ દલીલ નહિ કરું. ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર ન કરવાની તરફેણમાં જે જે દલીલો રજી થશે તેનો જવાબ હું પાછળથી આપીશ. હાલ તો એટલું જ કહીશ કે જે બ્રિટિશ સરકાર અને તેના અત્યારના અમલદારો ઉપરનો આપણો વિશ્વાસ તદ્દન ઉડી ગયો હોય, જે આપણે માનતા હોઇએ કે બ્રિટિશ સરકારને તેનાં દુષ્ટત્યોને માટે કોઇ પણુ જાતનો પશ્ચાત્તાપ નથી થયો, તો આ સુધારાઓ મારફત અંતે સ્વરાજ્ય મળશે એમ તમે માની શકો જ કેમ?

૧૨. પ્રગ્મ વિદેશી માલનો બહિષ્કાર કરે એમ હું અવશ્ય ઈચ્છું છું, પણુ અત્યારે તે ન બની શકે તેવી વાત છે એ પણુ હું જાણું છું. જ્યાંસુધી સોયો ટાંકણીઓને સારૂ પણુ આપણે પરદેશના મોં સામું જેવું પડે છે ત્યાંસુધી વિદેશી માલનો બહિષ્કાર અશક્ય છે. પણુ જો તમે મુકામે પહોંચવાને અધીરા થયા હો અને તે ભોગ આપવા તૈયાર હો, તો હું કબૂલ કરું છું કે પરદેશી માલનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરી બતાવીને આખા મીનીને ઉધારો

એટલી વારમાં હિંદ પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય મેળવી લઈ શકે તેમ છે. આથી આ ઠરાવમાં ઉમેરેલો સુધારો વગર આનાકાનીએ મેં સ્વીકાર્યો. એ મારા મૂળ ઠરાવની સુંદરતાને જરા બગાડે છે એટલું જ. મારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ ઠરાવમાંના બહિષ્કારને લગતા એ શબ્દો કાર્યક્રમના સમતોલપણને જરૂર બગાડે છે. પણ અહિં હું સંધાટે ઉતારેલા કાર્યક્રમની વકીલાત કરવા નથી ઉભો. મારે તો પ્રજાની આગળ વ્યવહાર કાર્યક્રમ મૂકવો છે. અને હું સહેજે કબૂલ કરું કે વિદેશી માલનો બહિષ્કાર જો આપણાથી થઈ શકે તો એ જોરાવર વસ્તુ છે. આવો બહિષ્કાર અને સ્વરાજ્ય બન્ને તમને પસંદ હોય તો તે ઠરાવના છેલ્લા પેરેગ્રાફમાં છે.

૧૩. અંતમાં હું તમને આ બાબત ખૂબ ઉડો વિચાર કરીને મત આપવા અને મારા તરફનો અંગત ખ્યાલ તદ્દન છોડી દેવા ક્ષિપવું છું. મેં આ દેશની સેવાઓ બજાવી હોય તેના ખ્યાલને પણ તમે વચ્ચે આવવા દેશો નહિ. એની કિંમત અહિં ન હોય. હું પ્રજા આગળ મૂકું તે કાર્યક્રમ ભૂલ વગરનો જ હોય એવો મારો લેશ દાવો નથી. હું એટલો જ દાવો કરું છું કે મેં આ કાર્યક્રમ તૈયાર કરવા પાછળ ઘણી જ મહેનત ઉઠાવી છે. અત્યંત વિચાર કર્યો છે અને વ્યવહાર હોય તેવો જ તે કાર્યક્રમ ઘડવાનો નિશ્ચય મેં કાયમ રાખ્યો છે. આ બે વાતો તો તમે ગણતરીમાં જરૂર લેજો. તમારી પાસે કામ કરનાર મંડળ પણ તૈયાર છે. અત્યારે આ ધોરણ ઠરાવની વેળાએ જ હાલ ભલે વિચાર પૂરતા જ હોય, પણ મારા કાર્યક્રમને પ્રત્યક્ષ કબૂલ કરનારા હજારો અનુયાયીઓ તમારી જોડે ઉભા છે.

૧૪. ઉપલા ઠરાવ સામે રજુ કરવામાં આવેલા વાંધાઓનો જવાબ આપવાનો મારો ધર્મ છે. બધા વાંધા મેં ખૂબ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યા, પણ તે મારે ગળે નથી ઉતરી શક્યા. મી. ઝીલ્ડા અને ડાસ કહે છે કે મારો કાર્યક્રમ અવ્યવહાર છે હું તો કહું

છું કે એમાંનો કોઈ પણ ભાગ આજ આ ધડીએ અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. વળી નિશાળો અને વકીલાતો બંધ કરવાની બાબતમાં 'રફતે રફતે' શબ્દ ઉમેરવામાં આવ્યો છે. એ કંઈ આ યોજનાનું અવ્યવહારપણું પૂરવાર નથી કરતો. એ આપણી દુર્બળતાનો અવશ્ય સૂચક છે. પ્રજામાં જેટલી ધગશ આવી હશે અને કામ કરનારાઓ જેટલે અંશે આ કાર્યક્રમ સફળ કરવા લોહીનું પાણી કરશે તેટલે દરજ્જે એ દીસી આવશે. બાકી અસહકારસમિતિ જ્યાંસુધી હયાત છે ત્યાંસુધી તો એ આવી અને બીજી અનેક કલમોવાળો કાર્યક્રમ પ્રજા આગળ મૂક્યાં જ કરશે. મારા દોઢ જ મહિનાના અનુભવથી મારી ખાત્રી થઈ છે કે પ્રજામાં પૂરતી લાગણી છે અને આ કાર્યક્રમ અમલમાં મૂકવા લોકો તૈયાર છે.

૧૫. એથી ઉલટું પરદેશી માલનો બહિષ્કાર ખરેખર અશક્ય છે. એ કદપનામાં બરોખર હોય તોપણ પ્રજા ચાહે તો આજે જ અમલમાં મૂકી શકે એવો વ્યવહાર કાર્યક્રમ જ પ્રજા સમક્ષ મૂકવા હું ઉત્સુક છું.

૧૬. એક વાત ચોકખી કરવા હું ખાસ ઉત્સુક છું. જે તમે અસહકારનો કાર્યક્રમ મંજૂર કરો તો આવતી કાલથી જ છોકરાંઓને નિશાળમાંથી ઉઠાડી લેવાનું અને વકીલાત બંધ કરવાનું તમારે માથે છે એ ધ્યાનમાં રાખજો. જે તરત તેમ કરવા તૈયાર ન હો તો જ 'રફતે રફતે' વિશેષણ તમને વિચાર કરવાનો વખત લેવા પૂરતી છૂટ આપે છે. આ તો પાયા વગર ઘર બાંધવાવાળી વાત છે. છોકરાંઓને ફળવણી આપ્યા વગર સુંદર મકાન તો શું પણ ઘાસનું ઝુંપડું પણ હું ન ઉભું કરી શકું. પણ પ્રજા એક વાર લગાડમાં ઉતરી—પછી તે લોહીવાળી હોય કે વગર લોહીની—એટલે તદ્દાળ એની નિશાળો અને અદાલતો બંધ જ પડવી જોઈએ. મેં એ લગાડઓ જાતે નિહાળી છે, ત્યાં તો લાગલી જ અદાલતો બંધ પડેલી મેં જોઈ, કારણકે લોકોને પોતાના ખાનગી કશ્ચાનો

વિચાર કરવા પુરસદ ન રહી; અને નિશાળો બંધ પડી, કારણકે માળાપોએ જોયું કે એવા આપત્કાળની વખતે તેમનાં છોકરાંઓને માટે હુઆમાં હુચી કેળવણી એ જ હતી કે તેમણે નિશાળે જતું અટકવું. આ બે બાબતો જ આપણી લાગણી અને ધગશની કસોટી છે.

૧૭. બ્રિટિશ રાષ્ટ્રને અગાઉ નોટિસ આપ્યા વગર અસહકારમાં સ્વરાજ્યની માગણી ભેળવ્યા સામે વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો છે; પણ મારા ઠરાવમાં સ્વરાજ્યની સ્વતંત્ર માગણી નથી કરવામાં આવી. થયા તેવા જૂલમો ફરી ન થવા પામે તે માટે સ્વરાજ્ય સાધન રૂપે જરૂરી છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે; અને ‘પાલખાણ’ની સચનામાં પણ મિશન વિલાયત રહ્યું કામ કરે તે દરમિયાન અમુક બાબતોનો આવતી કાલથી જ અમલ અને ખીજીની તૈયારી કરવાનું તો છે જ. તો પછી એને જ નોટિસની મુદત માની લેવામાં શો વાંધો ?

૧૮. ધારાસભાઓના બહિષ્કારની બાબતમાં તો આટઆટલી ચર્ચા વચ્ચે એક પણ વળૂદવાળી દલીલ મેં ન સાંભળી. પાંત્રિશ વર્ષમાં ધારાસભાઓ મારફત આપણે કંઈક કરી શક્યા છીએ એટલો એક જ મુદ્દો સૌને મોંઢે મેં સાંભળ્યો, જે મને કબૂલ છે; અને આપણી બહુમતી થાય એટલે ત્યાં રહીને આપણે વધુ ત્રાસ આપી શકીએ અને સરકારને ઉભી પણ રાખી દઈ શકીએ એ પણ મને માન્ય છે. પણ ઇંગ્લાંડના ઇતિહાસના અભ્યાસી તરીકે હું જોઈ શક્યો છું અને વિલાયતમાં એ વાત અત્યારે સિદ્ધાંત રૂપે મનાય છે કે દરેક સંસ્થા વિરોધમાંથી ઉભડું પોષણ મેળવે છે અને વૃદ્ધિ પામે છે.

૧૯. સરકાર આજે નેશનલિસ્ટોને ધારાસભા બહાર રહેલા જોવા નથી માનતી. હું ચોક્કસ માનું છું કે ધારાસભાની બહાર રહીને વધુ

દેશસેવા થઇ શકે છે. હિન્દના એકપૂરા લોકમાન્ય ધારાસભાની બહાર રહ્યા તેથી જ આવડી અઘૌઘિક લોકસેવા કરી શક્યા. એ ધારાસભામાં ગયા હોત તો કરોડો હિન્દીઓ ઉપર આવી જાદુઈ અસર ચલાવી શકત ખરા? અસહકાર વિષે તેમનો મત તમારી આગળ રજુ કરવામાં આવ્યો છે; પણ તેની સાથેની બીજી વાત તમને નથી કહેવામાં આવી, તે મારે કહેવી રહી. તેમના મરણુ અગાઉ પંદર દિવસ પર હું તથા ભાષ શૈક્ષિકઅલી તેમને મળવા ગયા ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું કે ‘હું પોતે એવા મતનો છું કે ધારાસભામાં જઈને જરૂર પડે ત્યાં સરકારને હરકત કરવી અને જરૂર પડે ત્યાં સહકાર કરવો એ બહેતર છે,’ પણ ભાષ શૈક્ષિકઅલીએ તેમને પૂછ્યું કે ‘આપે દિલ્હીમાં મુસલમાનોને વચન આપેલું તેનું શું? લોકમાન્યે જવાબ આપ્યો કે ‘અલબત્ત, જો મુસલમાનો કરશે,—અને આ શબ્દો કેવળ ધારાસભાના અધિષ્ઠકાર પૂરતા જ નહોતા—‘તો હું તમને મારો કાલ આપું છું કે મારો પક્ષ તમારી જોડે જ રહેશે.’

૨૦. આ ધારાસભાઓ શું છે? શું તમે એમ માનો છો કે ત્યાં જવાથી અને જઈને ચર્ચા કરવાથી તમે બ્રિટિશ પ્રધાનો ઉપર અસર કરી તુર્કી જેડેની શરતો ફેરવાવી શકવાના છો, અથવા પંજબને માટે પશ્ચાત્તાપ કરાવી શકવાના છો? માલવિયાજી કહે છે કે કોંગ્રેસ કમિટીની ધણી ખરી માગણીઓ હવે જલ્દી જ પૂરી પડશે, કારણકે જૂલમમાં ભાગ લેનારા ધણા ખરા વડા અમલદારો આટલા ગયા છે અગર જવાના છે, અને ખુદ વાઈસરૉય પણ ઉનાળો આવતાં જશે. હું માનપૂર્વક જણાવું છું કે મેં પોતે તો આટલું જ કરાવવા રિપોર્ટમાં કલમ નથી વાપરી. મેં તો આ વિષે ચર્ચા થઈ ત્યારે એ જ વાત પર ભાર મૂક્યો હતો કે અમલદારોને તેમની નાલાયકી અને જૂલમાટની દૃષ્ટિએ જ ખરતરક કરવામાં આવે, તેમની મુક્ત પૂરી થયે નહિ; અને વાઈસરૉયને પણ તે

તેની મુદત પૂરી થયા અગાઉ રાજનામું ન આપે તો રિટાયર થવાની ફરજ પાડવામાં આવે. મુદત પૂરી થયે તો વાઇસરૉય શું કે બીજા અમલદારો શું, ક્યારે જાય છે એ લખને મારે શું કરવું છે? મારે તેમની પાસે પશ્ચાત્તાપ કરાવવો છે, તેમનાં અંતઃકરણ બદલવાં છે; અને તેમાંનું કશું તો હું નથી જ જોતો. એવી સ્થિતિની અમૃતસર કોંગ્રેસ વેળાએ મેં ઉમેદ રાખી હતી, તેથી જ સરકાર જોડે સહકાર કરવાની તરફેણમાં મેં કોંગ્રેસને તે વેળાએ એટલો અધો આગ્રહ કર્યો હતો. પણ પાછળથી મારી આંખો ઉઘડી અને દુઃખી અંતઃકરણે મેં જોયું કે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે કે હિંદી સરકારે કોઇએ મૂળથી જ કદિ હિંદનું ભલું ધ્યાનમાં નથી. પશ્ચાત્તાપ કરવાને બદલે તમને ઉલટું દેખાડી દેવામાં આવ્યું કે બ્રિટિશ રાજ્ય હેઠળ જો તમારે રહેવું હશે તો જૂલમ અને ત્રાસની આણુ તમારે માની લેવી પડશે. આટલા માટે જ હું આ જાલિમોની ટોળીને અત્યારની અદાલતોની અને રાષ્ટ્રીય શાળાઓ ન સ્થાપી શકું તો મારાં છોકરાંઓના શિક્ષણની સુધાં ભેટ ચડાવવા ઇચ્છું છું.

૨૧. પણ એવી રાષ્ટ્રીય શાળા પ્રથમ સ્થપાય અને પછી આપણાં છોકરાંઓને આપણે શાળામાંથી ઉઠાડીએ એવી રાહ જોવાની હું ચોક્કસ ના પાડું છું. જરૂર ઉભી થશે એટલે સાધનો એનીમેજે ઉભાં થશે. આપણાં છોકરાંઓ શાળા બહાર નિકળશે એટલે આપણા માલવિયાજી જ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ માટે ફંડ ઉઘરાવવા ફરતા થઇ જશે. હું હિંદીઓને જ્ઞાનવમરના રાખવા નથી માગતો. દરેક હિંદી રીતસર કેળવાય, પોતાના રાષ્ટ્રની પ્રતિષ્ઠા સમજતો થાય અને પોતાને ગુલામ બનાવનારી કેળવણી દેવા ઇન્કાર કરે એમ હું ઇચ્છું છું.

૨૨. બે જ આપતો છેલ્લી કહી લઇશ. પ્રભ ઝીણા બેદ નથી સમજી શકતી. એને તો એમ જ લાગે છે કે પ્રભ સરકારની જોડે સહકાર કરવા ઇન્કાર કરતી હોય ત્યાં નવી ધારાસભા રૂપે ભૂલથી પ્રભના પ્રતિનિધિ મનાતા મંડળમાં તો અસહકાર સૌ પહેલાં દેખાઇ આવે એ જોઇએ. અને તેમ થતાં સરકારની આંખો જરૂર ઉઘડી જશે. વાત તો એમ છે કે ધારાસભામાં જવાની ના પાડનારા ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર કરીને કંઈ બેસી રહેશે નહિ, પણ દેશના એકબીજા છેડા સુધી ફરીને સરકારની નહિ પણ લોકોની નજરે એકેએક પ્રભકીય દુઃખ લાવશે અને કૌંસેસ પણ દર વર્ષે એ દુઃખોને જાહેર કર્યા કરશે; જેથી એ બધાં દુઃખોનું જોસ આ મહાપ્રભમાં તે દૂર કરવાની અસાધારણ ધગશ આણે અને તેના મહાક્રોધનો સંયમ કરી તેને અદમ્ય કાર્યશક્તિના રૂપમાં ફેરવી નાખે.

૨૩. ધ્યાન રાખજો કે મુસ્લીમ લિંગ તો ધારાસભાઓનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર પોકારી ચૂકી છે. આપણો ચોથો ભાગ એકમેર ખેંચે અને ત્રણ ભાગ એથી તદ્દન ઉલટી દિશાએ ખેંચે એ શું સાઈ છે? બન્ને સ્વતંત્ર છતાં એક જ દિશાએ ખેંચતા હોત તો જૂદી વાત હતી. દરેક મુસલમાન ધારાસભાનો બહિષ્કાર કરે તો હિન્દુઓ ધારાસભામાં રહીને અડચણ કરવાની નીતિ અપત્યાર કરીને કરો લાભ ઉઠાવી શકે ખરા? મુસલમાનો તો ધાર્મિક દૃષ્ટિએ ધારાસભામાં જઈ વફાદારીના સોગંદ લેવાને પાપ માને છે. અહિં વ્યવહાર મનાતી રાજ્યનીતિના હિમાયતી આગેવાનોનું આ વાત તરફ હું ખાસ ધ્યાન ખેંચું છું. જો તમે એમ માનતા હો કે મુસલમાનોના ઠરાવ નામના જ છે તો મારી દલીલ અલખત ભાંખી પડે છે. પણ જો તમે માનતા હો કે મુસલમાનો ઉંધમાં ચાલ નથી કરતા, તેઓ થયેલા અન્યાયથી ઉકળી રહ્યા છે અને દિવસ જતાં જાય છે તેમ તેમ એ અન્યાયની લાગણીઓ મોળી

પડવાને કે બૂલાઈ જવાને બદલે વધુ ને વધુ તીવ્ર થતી જવાની-તો તમે જોશો કે હિન્દુ મદદ કરે કે ન કરે તોપણ મુસલમાનો તો આગળ વધે જ જવાના. એ જ બાબતનો નિષ્કર્ષ આ કૉંગ્રેસે કરવાનો છે. તેથી હું માનપૂર્વક જણાવું છું. કે મેં વગરવિચારે આ રસ્તો નથી પકડ્યો, વગરવિચારે મારા જેવા એક સામાન્ય, એકાકી, બૂલ કરનારા માણસે દેશના સારામાં સારા આગેવાનો સામે ઉભા રહેવાનું માથે નથી લીધું. એમાં જ હું તો ધર્મ જોઈ રહ્યો છું. હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચે એકતા કરવી હોય અને તે કાયમની કરવી હોય તો અત્યારે જ્યાંસુધી મુસલમાનો ખાનદાન રસ્તે, ખૂનામરડી વગર, ગેરન્યાયની માગણીઓ ન કરતાં ન્યાયની માગણી કરી રહ્યા છે, ત્યાંસુધી હિન્દુઓએ સંપૂર્ણ રીતે તેમની પાંખે ઉભા રહ્યા વિના છૂટકો નથી.

૨૪. હું તમારો વધુ વખત નહિ રોકું. મેં વકીલ ન બનતાં નિષ્પક્ષપાતપણે દરેક દલીલ તમારી સમક્ષ મૂકી છે. મેં તો પંચ તરીકે આ વસ્તુ તમારી પાસે મૂકવા પ્રયત્ન કર્યો છે, જે માટે હું માલવિયાજીનો આભારી છું. એમને હું એટલા માનું છું કે એમને રીઝવવાની ખાતર હું પ્રાણ આપતાં પણ ન અચકાઉં. પણ ફરજ અને અંતઃકરણના અવાજની વાત આવી પડે ત્યારે તો એમના પ્રત્યેની મારી ફરજમાંથી પણ હું મુક્ત થાઉં છું અને એઓ પણ મને મુક્ત કરે છે; અને જો હું એમને માન આપતાં છતાં એમના મતથી જુદો એવો મારા અંતઃકરણને શુદ્ધ લાગે છે તે માર્ગ લઈ શકું છું, તો આ મંડપમાં મળેલાં સર્વ ભાઈબહેનોની પાસેથી પણ હું એ જ માગી લઉં છું કે મારા પોતાના વિષેનો કોઈ પણ જાતનો ખ્યાલ તમારો મત બાંધવામાં બિલકુલ વચ્ચે ન આવવા દેતાં તમે આ ઠરાવ ઉપર તમારો મત આપજો. અંતે જો તમે આ ઠરાવ મંજૂર કરો તો તે ઉઘાડી આંખે કરજો. જો તમારામાંથી દરેક જણ દેશને માટે અને કાયમની હિન્દુ-મુસલમાન એકતાને

૧૩૪ અસહકાર (પ્રથમ વિભાગ). [ગાંધી=શિક્ષણ.]

માટે ઠરાવમાં સૂચવેલો આપબોગ આપવા તૈયાર અને શક્તિમાન હો, તો વગરઆનાકાનીએ આ ઠરાવ * પસાર કરજો; ન હો તો તેટલી જ દહતાપૂર્વક તેને નામંજુર કરવાનું બળ બતાવજો.



* અસહકારના ઠરાવ ઉપર નોંધાયેલા મતની ગણતરી પરિણામ બહાર પાડવામાં આવ્યું તે પ્રાંતવાર નીચે મુજબ હતું:—

				ગાંધીજીના ઠરાવની તરફેણમાં.	આણ બિપિનચંદ્ર પાલની ઉપસૂચનાની તરફેણમાં.	
બંગાળ	૫૫૧	...	૩૬૫
મુંબઈ	૨૪૩	...	૬૩
મદ્રાસ	૧૬૧	...	૧૪૫
પંજાબ	૨૫૪	...	૬૨
સિંધ	૩૬	...	૧૬
બિહાર-ઓરિસ્સા	૧૮૪	...	૨૮
સંયુક્ત પ્રાંત...	૨૫૬	...	૫૮
આંધ્ર	૫૬	...	૧૨
મધ્ય પ્રાંત	૩૦	...	૩૩
ઉત્તર પ્રદેશ	૫૬	...	૯
બ્રહ્મપુર	૧૪	...	૪
બિહાર	૫	...	૨૩
				૧૮૫૨		૬૦૮

૨૧. દેશનો નિરધાર.



૧. અસહકારનો ઠરાવ * સૂચવે છે કે આપણે નિરાધાર અને આશ્રિત દશામાંથી નિકળી ગયા છીએ. પ્રજાએ એક ઈશ્વર વિના બીજા કોઈની પણ મદદ સિવાય પોતાના ધ્યેયને પહોંચવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. પોતાના હક્ક સ્થાપિત કરવાનો અને દુનિયામાં છાતી કહાડીને ચાલવાનો પ્રજાનો દૃઢ નિશ્ચય અને અડગ ધૈર્ય આ ઠરાવમાં જોવામાં આવે છે. આ ઠરાવ સરકારને કહે છે કે તમારાથી ચાય તેટલો સીતમ ગૂળરો, તેથી કંઈ વળવાનું નથી. એક દિવસ એવો આવશે જ્યારે તમારે પરાણે પશ્ચાત્તાપ કરતાં આવડું પડશે. વેળાસર ચેતો અને હિંદુસ્થાનના ત્રિશ કરોડ વતનીઓને તમારા કાયમના કદા દુશ્મન બનાવી ન બેસો. આ ઠરાવમાં સરકારને માટે આપણાં દ્વાર ખુલાં છે. વિનીત મિત્રોને પણ ખિલાફતના અને પંજાબના અને તેથી હિંદુસ્થાનની સ્વતંત્રતાના ઝુંડા તળે સામેલ થવું હોય, સરકારની દાનત જે ઇન્સાફ પર હોય, અને ન્યાય આપવા માગતી હોય, જે તેમની આ બધું કરવાની દાનત હોય, તો હું તેમને ઇશ્વરને સાક્ષી રાખીને અને ખરા દિલથી જણાવું છું કે તેમને માટે આ ઠરાવમાં દ્વાર ખુલાં છે. પણ જે તેમની દાનત સાફ ન હોય તો બારણાં બંધ છે. બેગા મળીને મસલત કરી શકાય તેવું છે અને તેમાં હું સામેલ થાઉં, પણ તે મસલત સાચી હોય તો, આ બેઠકમાં આપણે બીજા માગતા જવાનું ન હોય તો જ. આપણને મહેરબાનીની રાહે કશું ન જોઈએ. બલે

આપણામાંથી ધણીને મરવું પડે. પણ તેઓની દાનત જે સાચી હોય તો હું પ્રજા તરફથી તેમને ખાત્રી આપું છું કે આ ઠરાવમાં તેમને માટે દાર ખુલ્લા છે.

૨. આ ઠરાવમાં આપણે ઉદ્ધત બનીને યુદ્ધ માગી લેતા નથી, પરંતુ જે સત્તા ઉદ્ધતાઈ ઉપર આરૂઢ થયેલી છે તેને આપણે જરૂર કહેણ આપીએ છીએ. જે સત્તા પોતાનું રક્ષણ કરવાની ખાતર વિચારનું અને મંડળો બાંધવાનું સ્વાતંત્ર્ય કચરી નાખવા ઇચ્છે છે-પ્રજાનાં આ બે ફેફસાંને જ દબાવીને તેને પ્રાણવાયુથી વંચિત કરે છે, તેવી સત્તાને હું તમારી તરફથી નમ્ર છતાં અમોઘ કહેણ આપું છું. જે એવી કોઈ સત્તા આ દેશમાં હોય તો તેને હું તમારી તરફથી કહેવા ઇચ્છું છું કે એ સત્તા કાં તો જમીનદોસ્ત થશે, અગર તો આ મહાન્ કાર્ય બળવતાં હિંદુસ્થાનમાં દરેક નરનારી આ પૃથ્વીના પડ પરથી નાબૂદ થઈ જશે ત્યાંસુધી જંપીને બેસશે નહિ.

૩. આ ઠરાવમાં દૃઢતા, નમ્રતા અને નિશ્ચય એ ત્રણે રહેલાં છે. જે મસલતમાં ભાગ લેવાની સલાહ આપી શકત તો તમને હું જરૂર સલાહ આપત. એક મારો પ્રભુ બળે છે કે શાંતિ મને કેટલી પ્રિય છે, પરંતુ હું ગમે તે ભોગે શાંતિ નથી મેળવવા ઇચ્છતો. હું પત્થરની શાંતિ નથી માગતો. હું શ્મશાનની શાંતિ નથી ઇચ્છતો. આખી દુનિયામાં બાણના વરસાદની સામે ખુલ્લી જાતીએ એકમાત્ર ઇશ્વરને આશરે ફરનારા મનુષ્યના હૈયામાં વસતી શાંતિ મારે જેમ્મ છે.

૪. કેટલાક હિંદુ-મુસલમાન ભાઈઓના મનમાં વસવસો છે કે ગાંધી કયે રસ્તે દોરી જાય છે? તે બાબત હું ખુલાસો કરવા માગું છું. હું કોઈના પણ દીનમાં દાખલ થવા નથી ઇચ્છતો. દીનની બાબતમાં જે કંઈ છું તે હું સમજીને કરવા ઇચ્છું છું.

૫. જબ્બાન અને હાથથી શાંતિ કાયમ રાખવી એ તો સૈને કબૂલ છે, પણ વિચારમાં-ઘરાદામાં સુદ્ધાં શાન્તિ કેવી રીતે રાખી

શકાય ? હું કહું છું આજસુધી આપણે જ્યાન સાફ નથી રાખી. ખિલાફત અને પંજાબના સવાલો માટે આપણે શાન્તિના કસમ લઈ ચૂક્યા છીએ, પણ આપણે આપણી જ્યાન સાફ રાખી શક્યા નથી. જ્યાંસુધી દિલના ગુસ્સા પર કાબુ નહિ રાખો, દિલના મેલને નહિ હઠાવો ત્યાંસુધી હાથથી અને જ્યાનથી શાંતિ રાખવી અસંભવિત છે. હું દરેકને પૂછું છું કે જ્યારે જ્યારે કોઈ મા તેના બાળકને મારે છે, ગાળ દે છે ત્યારે તે ગાળ કે માર ક્યાંથી આવે છે ? દિલમાંથી જ.

૬. તમે જો ખરેખર હિંદુસ્થાનને આઝાદ બનાવવા ઇચ્છતા હો, હિંદુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી, યહુદી તથા ખ્રિસ્તી સૌ ભાઈ બનવા માગતા હો, તો શાંતિને સ્વીકારવી જ જોઈશે. શાંતિ વિના હિંદુ-મુસલમાન ચાર દિન પણ બેગા રહી શકવાના નથી. ધડીમાં એક બીજાનાં દિલ મેલાં થશે. પાગલ હિંદુ કહેશે કે સોમનાથનાં દેવળનું શું ? પાગલ મુસલમાન કહેશે કે અમારા દીનનું શું ? તુર્કિસ્થાન, અફઘાનીસ્થાન જેવી સત્તાઓ અમારી છે, હિંદુસ્થાન સાથે અમે શા સાફ રહીએ ? હું લવિષ્ય વાણી ઉઠાવું છું કે શાંતિ છોડશે તો મૂઆ પડ્યા છો, તો હિંદુસ્થાન આઝાદ નહિ થાય. દરેક જગ્યાએ, દરેક વખતે શાન્તિની હું અહિં વાત નથી કરતો પણ આ વખતે તો શાન્તિ જોઈશે જ. હિંદુસ્થાનમાં સૌ મહોબ્બતથી રહેવા ચાહતા હો તો કેવી રીતે રહેશે ? દરેક બાબતમાં તલવારથી જ ફેંસલો લાવવાનો ખ્યાલ રાખશે તો ક્યાં સુધી નભશે ? શીખો અંગ્રેજ પાસે ચાલ્યા જશે, પારસીઓ તો જરૂર જશે. હિંદુ અને મુસલમાન કહેશે કે અમે પણ જઈએ. અંગ્રેજ સલ્તનતમાં કંઈ નહિ તો મંડપ બાંધીને અમે શાન્તિથી મહાસભા તો ભરી શકતા હતા ! અમારી ઓરતોની ઇજ્જત તો રહેતી હતી. હું તો એટલો જ એકરાર તમારી પાસે માગું છું કે જ્યાંસુધી તમે અસહકારની લડતમાં સામેલ હો, સ્વયંસેવક જમાતમાં જ્યાંસુધી તમે દાખલ હો ત્યાંસુધી તમારે શાંતિ બળવવી.

૭. આપણે એક કસમ લેવાના છે, કે જેલની અને મારપીટની બરદાસ કરવાને આપણે તૈયાર છીએ, તેમ જ મોતની બરદાસ કરવાને તૈયાર છીએ. અને તે શામાટે ? અમારા મુલકને માટે અમારા મજબૂબને માટે. તે સાથે બીજી શરત એ છે કે તેમ કરતાં છતાં પોતાના ગુસ્સાને રોકીએ. બરદાસનો અર્થ જ એ છે કે હું ગાળ દઉં, છતાં તમે સામી ગાળ ન દો. હઝરતઅલી પર કોઈ પાગલ ચૂંક્યો. તેઓ ઉઠ્યા અને ચૂંકનારને ચૂંચન કર્યું—મારી બક્ષી. તેઓ જો સામા ચૂંક્યા હોત તો ઇસ્લામ આજ આવો ન હોત. આ પુરાણી રીત છે. આ કંઈ ગીતાજીમાં, ભાગવતમાં, કે કુરાને-શરિફમાં કે ગ્રંથસાહેબમાં જ છે એમ નથી. બધા ધર્મોમાં એ જ વાત છે કે સચુરીથી જે કામ લેશે તેની ભૂલ ખુદ માફ કરશે—ખુદ કદ્યાણુ કરશે.

૮. હું હંમેશને માટે તમારી તલવારને છીનવી લેવા નથી માગતો, અત્યારે તો છીનવી લઉં જ. તેમાં આપઘાત નથી. આપઘાત હિંદુ અને મુસલમાન બન્ને ધર્મમાં હરામ છે. પરંતુ પર કુદૃષ્ટિ કરનાર—અત્યાચાર કરનાર કોઈ પાગલ હોય તો તેણે તો જરૂર સાબરમતીમાં પડી મરવું જોઈએ. બાકી જીને પોતાનું શિયળ જળવવાનો બીજો માર્ગ ન હોય ત્યારે તે આપઘાત કરે. પણ દેશને ખાતર સચુરી જળવતાં મરણને ભેટવું પડે તો તે આપઘાત હરગીઝ નથી. હિંદીઓ નિશ્ચય કરે છે કે હિંદુસ્થાનનું તારણ શાંતિ વિના અશક્ય છે, કેમકે શાંતિ વિના હિંદુસ્થાન એક ન થાય, શાંતિ વિના રેંટિયો ન ચાલે. હિંદુ-મુસલમાન એકતા વિના અને રેંટિયા વિના હિંદુસ્થાન એક ડગલું પણ આગળ ન જઈ શકે. હિંદુ-મુસલમાન એકતા એ હિંદુસ્થાનના પ્રાણ છે, રેંટિયો શરીર છે, બન્નેની જડ શાંતિમાં રહેલી છે. આજે પણ હજી તમને સમજાવવાનું બાકી રહ્યું હોય તો હું પણ પાગલ અને તમે પણ પાગલ. અનુભવથી જુઓ કે શાંતિથી, અસહકારથી કાંઈ થયો છે કે નહિ ? આજે સ્વરાજ્ય કેમ નથી મળ્યું એ સવાલ મને કાષ્ઠ

પૂછી નહિ શકે. સ્વરાજ્ય તો તમારા ખીસ્સામાં પડેલું છે. દામ દો ને લો. મજબૂતિયુક્ત સ્વરાજ્ય નહિ મળે. શૌકતઅલી તો આ જ કહેત કે આજે તમે સ્ત્રીને પુત્રને સૌને છોડો, ફરીર બનો. તમે હજી પણ સમજ્યા ન હો તો મારી જીભથી હવે હું તમને કંઈ સંભળાવવા નથી માગતો. હું ચાહું છું: તમે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરો, તમારા પોતાના પર ઇતિહાસ રાખીને પોતાના દિલને પૂછો, એકાંત સ્થાનમાં જઈને યંદગી કરો, અને તમારા બીતરના અવાજને પૂછો કે મેં વાત કહી તે સહી છે કે નહિ. સહી માનતા હો તો તેની સારી રીતે કદર કરો અને તૈયાર થઈ જાઓ. જેલ બહાર હશે તેણે કારણ બતાવવું પડશે. કારણ હશે તો ઠીક, નહિ તો તમારી અને મારી ભારે ફજેતી થશે.

૯. ખેય એ કપડાં જેવી વસ્તુ ન હોવી જોઈએ કે જે ધડીમાં પહેરાય અને ધડીમાં કહાડી નખાય. ખેય તે છે કે જેને માટે પ્રભુઓ જમાનાના જમાના સુધી મરી જાય છે.



પરિશિષ્ટ ક.

કલકત્તા કૉંગ્રેસનો ઠરાવ.

ખિલાફતની બાબતમાં હિંદી સરકાર તેમ જ સામ્રાજ્ય સરકાર બન્ને તેમની હિંદુસ્થાનની મુસલમાન પ્રજા પ્રત્યેની ફરજ અદા કરવામાં હડહડતી રીતે ખોટી નિવડી અને મુખ્ય પ્રધાને પોતે આપેલાં વચનનો જાણી જોઈને ભંગ કર્યો. આથી મુસલમાન ભાઈઓ ઉપર આ રીતે આવી પડેલા ધાર્મિક સંકટને ન્યાયની રીતે દૂર કરવામાં મદદ કરવાની દરેક બીજી હિંદી કામની ફરજ થઈ પડી છે; વળી ૧૯૧૯ ના એપ્રિલ મહિનામાં બનેલા બનાવોના સંબંધમાં પંજાબની નિર્દોષ પ્રજાનું રક્ષણ નહિ કરવામાં તથા જે અમલદારોએ સિપાઈને ન છાજે એવી જંગલી રીતો અપ્ત્યાર કરી ગુન્હા કરેલા, તેમને શિક્ષા નહિ કરી તથા જે સીધી કે આડકતરી રીતે ઘણા ખરા અમલદારોના ગુન્હાઓ માટે તથા પ્રજાનાં દુઃખો તરફ નિષ્કુર વર્તન માટે જવાબદાર ગણી શકાય એવા સર માધકલ ઓડવાયરને નિર્દોષ ઠરાવી, એ બન્ને સરકારે પ્રજા તરફ અત્યંત બેદરકારી અને કર્તવ્યભ્રષ્ટતા દર્શાવી છે; વળી એ જ બાબતમાં આમની-અને તેથી થે વિશેષ ઉમરાવોની-સભામાં જે ચર્ચા થઈ, તે ઉપરથી (વિલાયતમાં) હિંદુસ્થાનની પ્રજા તરફ સમભાવનાનો અત્યંત અભાવ, અને પંજાબમાં ત્રાસ વર્તાવી પ્રજાને દાબી દેવાની રાજ્યનીતિની ખરેખરી પસંદગી જ ઉઘાડાં પડ્યાં છે; અને વાઈસરૉયના છેલ્લા ભાષણ ઉપરથી ખિલાફત અને પંજાબની બાબતમાં જરા થે પશ્ચાત્તાપની લાગણી નથી એમ પૂરવાર થાય છે.

૨. આ સર્વે હકીકતો ઉપરથી, આ કૌંગ્રેસનો એવો અભિપ્રાય છે કે

(૧) આ બે અન્યાયોના સંબંધમાં જ્યાંસુધી ન્યાય ન મળે ત્યાંસુધી હિંદુસ્થાનમાં સંતોષ વર્તી શકે નહિ; અને પ્રજાનું સ્વત્વ દર્શાવવાનો તથા આવા અત્યાચારો થતા ફરીથી અટકાવવાનો સફળ થઇ શકે એવો એક જ માર્ગ રહ્યો છે—અને તે એ કે હિંદુસ્થાનમાં સ્વરાજ્ય સ્થાપવું.

(૨) આ કૌંગ્રેસનો વળી એવો અભિપ્રાય છે કે જ્યાંસુધી એ અન્યાયો દૂર થાય નહિ અને સ્વરાજ્ય સ્થપાય નહિ ત્યાંસુધી ખૂનામરડી સિવાયની કમે કમે વધતી અસહકારની રાજ્યનીતિને પસંદ કરી તેનો અમલ કરવા સિવાય બીજો કોઇ પણ માર્ગ હિંદી પ્રજા પાસે રહ્યો નથી.

(૩) આ વિષયમાં શરૂઆત કરવાની પહેલી ફરજ જે વર્ગ પ્રજામત કૃણવી તેના પ્રતિનિધિ રૂપે ઉભો છે તેની હરે છે તેથી તથા માન-ચાંદ દ્વારા, શાળાઓ ઉપરના અંકુશ દ્વારા, અદાલતો અને ધારાસભાઓ દ્વારા, સરકારની સત્તા બાંધે છે તેથી, અને આ હિલચાલમાં ઓછામાં ઓછું જોખમ ખેડવું પડે, અને ધારેલી મુરોદો બર આણુવા માટે ઓછામાં ઓછો ભોગ આપવો પડે; એ સર્વે કારણોનો વિચાર કરી, આ કૌંગ્રેસ પ્રજાને આગ્રહપૂર્વક એવી સલાહ આપે છે કે:—

(ક) ખિતાબો અને માનના (ઑનરરી) હોદ્દાઓ, તથા મ્યુનિસિપલ અને લોકલ મંડળમાં સરકારે નિમેશા અધિકારના હોદ્દાનાં રાજનામાં આપવાં.

(ખ) સરકારની લેવીઓ તથા દરબારોમાં, તથા સરકારી અમલદારોએ ભરેલા કે એમના માનમાં ભરાયેલા

સરકારી કે અર્ધસરકારી મેળાવડાઓમાં હાજરી આપવા ના પાડવી.

- (ગ) સરકારની માલિકાની, એની મદદથી કે એના અંકુશ તળે ચાલતી શાળાઓમાંથી છોકરાંઓને રફતે રફતે ઉઠાડી લેવા, અને તેને બદલે દરેક પ્રાંતમાં રાષ્ટ્રીય શાળાઓ અને કૉલેજો સ્થાપવી.
- (ઘ) વફાલોએ અને પક્ષકારોએ રફતે રફતે સરકારી અદાલતોનો બહિષ્કાર કરવો, અને તેને બદલે પોતાની ખાનગી તકરારોનો નિકાલ કરવા ખાનગી પંચાયતો સ્થાપવી.
- (ઙ) લશ્કરી, કારકુની અને મજૂરી કરનારા વર્ગોએ મેસોપોટેમિયામાં ભરતી થવા ના પાડવી;
- (ચ) સુધારેલી કાઉન્સિલોની ચૂંટણી માટે કોષ્ટકો ઉભું ન રહેવું; અને લોકોએ કૉંગ્રેસની સલાહને ન ગણ્યકારતાં કોઈ કાઉન્સિલમાં જવા બહાર પડે તો તેને મત ન આપવા.
- (છ) વિદેશી માલનો બહિષ્કાર કરવો.

૩. અસહકારની હિલચાલની એક નેમ લોકોમાં સંયમ અને આત્મભોગની વૃત્તિ ઉપજાવવાની છે; કારણકે એ બે ગુણો વિના કોઈપણ પ્રજા ખરી ચડી શકે નહિ; આ બે ગુણો ફળવવા પ્રથમથી જ દરેક સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકને તક મળે, તેટલામાટે અસહકારની શરૂઆતથી જ આ કૉંગ્રેસ પ્રજાને કાપડમાં સ્વદેશીવ્રત પાળવાની સલાહ આપે છે; પણ હિંદુસ્થાનની હાલની મીલો પોતાની સ્વદેશી મૂડી અને વ્યવસ્થાથી લોકોને જોષએ તેટલું સત્તર અને કાપડ ઉત્પન્ન કરી શકતી ન હોવાથી, અને લાંબો વખત સુધી તેમ કરવાની શક્તિ મેળવે એમ પણ ન હોવાથી, આ કૉંગ્રેસ પ્રજાને એવી સલાહ આપે છે કે દરેક ઘરમાં રેડિયો દાખલ કરવો અને જે લાંબો વખતનો પોતાનો પુરાણો અને ખાનદાની ધંધો ઉત્તેજનને

અભાવે છોડી દીધો તે પાછો શરૂ કરી સૂતર અને કાપડની મોટા પ્રમાણમાં ઉત્પત્તિ કરવામાં લાગ લેવો.

૪. (ક) પંજાબમાં થયેલા અત્યાચારોની તપાસ માટે આ કૉંગ્રેસે નિમેલી કમિટીના * સભ્યોએ જે ભારે ઉલોગ અને સમતોલપણા પૂર્વક પૂરાવો એકઠો કર્યો અને પોતાનો રિપોર્ટ તૈયાર કર્યો તે માટે કૉંગ્રેસ ઉક્ત સભ્યોનો આભાર માને છે. આ રિપોર્ટને નોંધેલા પૂરાવાનો જ ટેકા મળ્યો છે એમ નથી. ખુદ હંટર કમિટી X આગળ રળ્યું થયેલા પૂરાવાએ પણ એ જ પૂરાવાને મળ્યૂત કર્યો છે. પોતાના રિપોર્ટમાંની હકીકતો પરથી સદરહુ કૉંગ્રેસ સખકમિટીએ રળ્યું કરેલા નિર્ણયો જોડે આ કૉંગ્રેસ સહમત થાય છે.

(ખ) હંટર કમિટીની બહુમતીએ જે આશય, વલણ અને મનોવૃત્તિ દાખવ્યાં છે તે તરફ આ કૉંગ્રેસ અત્યંત સખત નિરાશા બતાવે છે કારણકે

(૧) હંટર કમિટીનો બહુમતી રિપોર્ટ પક્ષપાત અને વર્ણુદ્વેષથી ખરડાયેલો છે, રળ્યું થયેલા પૂરાવાનો તેમાં પૂરતો વિચાર કરવામાં નથી આવ્યો અને પંજાબ તેમ જ હિંદી સરકારના પૂરવાર થયેલા અને દેખીતા

* પંજાબનાં અત્યાચારોની તપાસ માટે
મહાસભાએ નિમેલી કમિટીના
સભ્યો:—

૧. મી. એમ. કે. ગાંધી.
૨. મી. સી. આર. દાસ.
૩. મી. અબ્બાસ તૈયબજી.
૪. મી. એમ. આર. જયકર.

X હંટર કમિટીના સભ્યો:—

૧. લૉર્ડ હંટર.
૨. જર્જીસ રેન્ડીન.
૩. સર ચીમનલાલ સેતલવડ.
૪. પંડિત જગતનારાયણ.
૫. મી. કેમ્પ.
૬. ઝેરિસ્ટર જીવણલાલ દેશાઈ.
૭. સાહેબજી સુલતાન આહમદખાન.

અપરાધો તરફ ઢાંકપીછોડો કરવાની દાનત તેમાં ચોક્કસ દેખાઈ આવે છે.

(૨) આ બહુમતી રિપોર્ટ અધુરા, એકતર્ફી અને સ્વાર્થ બુદ્ધિથી આપેલા પૂરાવા ઉપર રચાયેલો હોવાથી તે અસ્વીકાર્ય અને અવિશ્વસનીય છે.

(૩) બહુમતીએ કરેલા નિર્ણયો અત્યક્ષ રજી થયેલા પૂરાવાની દૃષ્ટિએ પણ વ્યાજબી નથી અને તેમણે કરેલી ભલામણો આ પ્રકરણની ઓછામાં ઓછી અને વ્યાજબી જરૂરિયાતોને પણ સંતોષતી નથી.

૫. હંટર કમિટીના એ ભાગલાના રિપોર્ટ વિષે હિંદી સરકારે જે અભિપ્રાય વિલાયત સરકારને દર્શાવ્યો તે સંબંધમાં આ કૉંગ્રેસનો એવો ચોક્કસ મત છે કે

(૧) તેમણે હંટર કમિટીના બહુમતી નિર્ણયોને ગાળી તપાસી જોયા વગર કે સારાસાર વિવેક વગર માની લીધા.

(૨) વિરુદ્ધ પડેલા સભાસદોના નિર્ણયો રજી થયેલા પૂરાવામાંથી જ પાકી રીતે પૂરવાર થઈ શકે તેવા હોવા છતાં તે તરફ તેમણે દુર્લક્ષ કર્યું.

(૩) એ અભિપ્રાયનો મુદ્દાનો સાર જ એ છે કે હકીકતોના નિષ્પક્ષપાતી નિવેડો ન લાવવો પણ અધિકારીઓનાં દુષ્કૃત્યોનો ઢાંકપીછોડો કરી આખા પ્રકરણ ઉપર છદ્દો દેવો.

(૪) તેમણે ગુ-હેગર અધિકારીઓ સામે લેવા ભલામણ કરેલું પગલું આ પ્રકરણની ગંભીરતા તરફ જોતાં તદ્દન નહિ

જેવું હોય બ્રિટિશ ન્યાયના નિષ્પક્ષપાતીપણા વિષેની બધી ભ્રામક કલ્પનાઓ તેણે નષ્ટ કરી છે.

- (૫) બ્રિટિશ પ્રજા પંજબના અત્યાચારોની ભરપાઈ કરવા ઘટવું પગલું લેવાની બાબતમાં જે રીતે નિષ્કળ નિવડી છે, હિંદી સરકારની એ વિષેની ભલામણોમાં જે રીતે સંમત થઈ છે અને પંજબના અધિકારીઓના અપરાધોને તેણે જે રીતે જતાં કર્યા છે, તે સામે આ કૌંગ્રેસ પોતાની સખ્ત નિરાશા જાહેર કરે છે. વળી આ કૌંગ્રેસ એમ પણ માને છે કે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે પોતાના ખરીતામાં સુંદર અને ઉચ્ચ ભાવનાઓની વાતો કરેલી હોવા છતાં તે અનુસાર અમલ કરવામાં તે નિષ્કળ નિવડ્યું હોવાથી હિંદી પ્રજાનો વિશ્વાસ ખોયો છે.

બાબુ બિપિનચંદ્ર પાલની ઉપસૂચના.

૬. સને ૧૯૧૯ના એપ્રિલના બનાવોની બાબતમાં હિંદી તેમ જ બ્રિટિશ સરકારે સાવ બેદરકારી બતાવી અને નિર્દોષ માણસોનું રક્ષણ ન કરતાં તેમને હિંચકારા અને જંગલી અમલદારોના ભક્ષ થવા દીધા; વળી જે ‘સર માઇકલ ઓડવાયર’ સીધી કે આડકતરી રીતે તેના અમલ હેઠળના અમલદારોના ગુન્હાઓને માટે જોખમદાર અને પ્રજાના બધાં દુઃખો તરફ બેદરકાર નિવડ્યો તેને દોષ મુક્ત માન્યો; વળી આમની સભામાં અને ખાસ કરીને ઉમરાવોની સભામાં હિંદના લોકો પ્રત્યે દિલસોજીનો જે અભાવ અને પંજબમાં અખત્યાર કરવામાં આવેલી જૂલમ અને ભયની નીતિ પ્રત્યે સંમતિ દર્શાવવામાં આવ્યાં તેથી.

૭. વળી હિંદમાં વસતા ઘણા ખરા અધિકારી અગર બિનઅધિકારી યુરોપિયનોએ ઉપલી જ ભય અને જૂલમની નીતિને ટેકા આપ્યો છે એટલું જ નહિ, પણ એ ભય અને જૂલમની નીતિ

ચલાવનારાઓનું ગૌરવ કરવાને કુંડ અને એવા જ બીજા માન આપવાના પગલાં પ્રત્યક્ષ લઘ રહ્યા છે તેથી.

૮. વળી ખિલાફતની આબતમાં હિંદી તેમ જ બ્રિટિશ સરકાર હિંદી મુસલમાનો તરફની તેમની ફરજ બજાવવામાં સદંતર નિષ્ફળ નિવડી છે; તેમ જ વડા પ્રધાને તેમને આપેલું પોતાનું વચન બાણી બૂજીને તોડ્યું તેથી.

૯. વળી સુલેહની શરતોમાં સુચવવામાં આવ્યું છે, તે મુજબ તુર્કી સામ્રાજ્ય છિન્નભિન્ન કરી તેનાં ખંડિયા રાજ્યો કરી નાખવામાં હિંદને લય ઉભો થવાનો સંભવ રહેલો છે તેથી, અને આ બધા અન્યાયોનો અસરકારક ઇલાજ અને તેમ ફરી બનવા ન પામે એ વિષેની ખાત્રી હિંદના સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાના હક્કોને તત્કાળ કબૂલ રખાવવામાં જ રહેલી તેથી આ કૌંગ્રેસ એવો ઠરાવ કરે છે કે

(ક) આગેવાન હિંદીઓના ઑલ ઇન્ડિયા કૌંગ્રેસ કમિટીએ ચૂંટી કહાડેલા સલાસદોના એક મિશને મુલાકાત લઈ વડા પ્રધાનને કહેવું અને એ મિશને વડા પ્રધાન સન્મુખ હિંદનાં દુઃખોની યાદી તેમ જ તત્કાળ સ્વતંત્રતા બક્ષવાની માગણી રજૂ કરવી.

(ખ) આ મિશનની મુલાકાત લેવાની અગર ૧૯૧૯ ના સુધારાના કાયદાની અવેજીમાં સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય હિંદને આપવા એ ના પાડે તો હિંદ હવે પરાધીન પ્રાંત તરીકે રહેવા બિલકુલ તૈયાર નથી એ વિષે બ્રિટિશ પ્રજાને છાંટાભાર શંકા ન રહે એવા સક્રિય અસહકારની નીતિ પ્રજાએ અખત્યાર કરવી.

(ગ) દરમિયાન હિંદી પ્રજાએ મહાત્મા ગાંધીજીના અસહકારના કાર્યક્રમની તરફેણમાં વિચાર કરવો અને અંતે તેમાં જરૂર જણાય તેવા સુધારાવધારા કરીને આખા દેશમાં અગર અમુક પ્રાંતો પૂરતા સંજોગો અનુસાર તે અખત્યાર કરવો; એ સંજોગોનો વિચાર એક સંયુક્ત કમિટિ કરે

જેમાં (૧) કૌન્સિલના વિશ્વ (૨) મુસ્લીમ લિગના પાંચ (૩) સ્નેટ્લ ખિલાફત કમિટીના પાંચ (૪) અસહકારનો સિદ્ધાંત સ્વીકારનારો દરેક હોમરૂલ લિગના પાંચ એ મુજબ સભાસદો રહે. આ સંયુક્ત કમિટીના પ્રમુખ મહાત્મા ગાંધી થાય.

(ક) દરમિયાન ગાંધીજીના અસહકારના કાર્યક્રમને અમલમાં મૂકવાની તૈયારી તરીકે નીચેના કાર્યો તરત હાથ ધરવામાં આવે:—

- (૧) મત આપનારાઓને અસહકાર વિષે સમજાવતી આપવી.
- (૨) રાષ્ટ્રીય શાળાઓ સ્થાપવી.
- (૩) લવાદ પંચાયતો સ્થાપવી.
- (૪) ખિતાબો અને લોકોના મતથી ન મળતા હોય તેવા માનના હોદ્દા છોડવા.
- (૫) સરકારી લેવીઓ, દરગાહો અને એવા મેળાવડાઓમાં ન જવું.
- (૬) મજૂર મહાજનો સ્થાપી મજૂરવર્ગને સંગઠિત કરવો.
- (૭) યુરોપિયન બેંકો અને યુરોપિયનોને હાથે ચાલતાં બીજા વેપાર ઉદ્યોગના ખાતાઓમાંથી હિંદી મૂડી રફતે રફતે ખેંચી લેવી, તે જ પ્રમાણે મજૂરોએ પણ તેવાં ખાતાઓમાંથી નિકળી જવું.
- (૮) પરદેશની ચડાઇ ન આવે ત્યાંસુધી લશ્કરી, કારકુની અને મજૂરવર્ગની જગ્યાઓમાં ભરતી થઈ હિંદની બહાર નોકરી કરવા જવાની ના પાડવી.
- (૯) સ્વદેશી અને ખાસ કરીને સ્વદેશી કાપડ, હાથવણાટ તથા હાથકંતામણુ મોટા પાયા ઉપર હાથ ધરવાં.

પરિશિષ્ટ સ્વ.

નાગપુર કૌંગ્રેસનો ઠરાવ.

૧. નાગપુરની કૌંગ્રેસે એક પણ વિરુદ્ધ મત પડ્યા વગર અસહકારનો ને ઠરાવ પાસ કર્યો હતો તે નીચે મુજબ છે:—

આ કૌંગ્રેસ એવો મત ધરાવે છે કે ચાલુ હિંદી સરકારે હિંદી પ્રજાનો વિશ્વાસ ખોયો છે તેથી; હિંદી પ્રજાએ હવે સ્વાતંત્ર્ય સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તેથી; છેલ્લી ખાસ કૌંગ્રેસ અગાઉની આજ્ઞાસુધી મળેલી એકેએક કૌંગ્રેસ પોતાના હક્ક અને સ્વતંત્રતા સ્વીકારાવવાના તથા અનેક ભારે રાષ્ટ્રીય અન્યાયોની અને તેમાં જે ખાસ કરીને ખિલાફત અને પંજાબના અન્યાયોનો દાદ મેળવવામાં નિષ્ફળ નિવડી છે તેથી—આ કૌંગ્રેસ તેણે કલકત્તાની છેલ્લી ખાસ બેઠક વેળાએ પસાર કરેલો અહિંસાત્મક અસહકારનો ઠરાવ ફરી બહાલ રાખે છે અને જાહેર કરે છે કે ચાલુ સરકાર સાથે સ્વેચ્છાપૂર્વક રાખવામાં આવતા વ્યવહારના ત્યાગથી માંડીને છેક કરે આવવાની ના પાડવા સુધીનો આખો કાર્યક્રમ અગર તેનો ચોક્કસ ભાગ કે ભાગો કૌંગ્રેસ અગર ઑલ ઇન્ડિયા કૌંગ્રેસ કમિટી નક્કી કરે તે તે વેળાએ અમલમાં મૂકવો અને દરમિયાન પ્રજાને તેને સાફ કૃપાવા માટે નીચેની ઢબે અસરકારક પગલાં લેતા રહેવું:—

૨. (ક) સોળ વર્ષની અંદરનાં નિશાળોમાં જતાં છોકરાંઓનાં માઆપોને (બાળકોને પોતાને નહિ) સરકારની માલેકીની, સરકારી મદદ લેનારી અગર કોઈ પણ જાતના સરકારી અંકુશ હેઠળની શાળાઓમાંથી ઉઠાડી લેવાની બાબતમાં વધુ જોરાવર પ્રયત્નો કરવાની અને

તેની સાથે સાથે જ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ અગર તેને અભાવે તેમના હાથમાં હોય તેવાં ખીજાં સાધનો ઉભા કરીને એવાં છોકરાંઓની કુળવણીની ગોઠવણુ કરવી.

(ખ) સોળ વર્ષ અને તેથી વધારે વયના વિદ્યાર્થીઓએ જો તેમને લાગતું હોય કે જે સરકારનો નાશ કરવાની પોતાના રાષ્ટ્રે ગંભીર પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેવી સરકારના હાથ અગર અંકુશ હેઠળ ચાલતી કે તેની મદદ લેતી શિક્ષણસંસ્થાઓમાં કુળવણી લેવી એ તેમના અંતઃકરણની વિરુદ્ધ છે તો તેમણે વગરવિલંબે અને પરિણામ સામું ન જોતાં તત્કાળ પોતપોતાની શાળા-કોલેજોમાંથી ઉડી જવું અને કાં તો અસહકારની પ્રવૃત્તિમાં કોઈ ખાસ સેવા બળવવામાં રોકાઈ જવું અગર તો રાષ્ટ્રીય શિક્ષણસંસ્થાઓમાં જઈ ત્યાં પોતાની કુળવણી ચાલુ રાખવી.

(ગ) સરકારી, સરકારી યુનિવર્સિટીને જોડાયેલી અગર તો સરકારી મદદ લેનારી શાળાઓના શિક્ષકો, સંચાલકો, વ્યવસ્થાપકો તથા ટ્રસ્ટીઓએ તેમ જ મ્યુનિસિપાલિટીએ તથા લોકલ બોર્ડોએ પોતપોતાની શાળાઓ અને શિક્ષણસંસ્થાઓને રાષ્ટ્રીય બનાવી દેવી.

(ઘ) વકીલો અને ધારાશાસ્ત્રીઓએ પોતાની વકીલાત છોડી દેવા વધુ જોરભર્યા પ્રયત્નો કરવા અને દેશસેવાના કાર્યમાં રોકાઈ જવું; અને અસીલોને તેમ જ વકીલોને પણ લવાદ મારફત ધરમેળે કળ્યા પતાવવા અને અદાલતોનો બહિષ્કાર કરવા વિનવવા.

(ઙ) હિંદુસ્થાનને આર્થિક દશાએ સ્વતંત્ર અને સ્વાશ્રયી બનાવવા સાડ દેશના વેપારીવર્ગે ધીરે ધીરે પરદેશીઓ જોડેનો વેપારી સંબંધ તોડવાનો કાર્યક્રમ પાર ઉતારવા

મથવું, હાથવણાટ અને હાથકંતામણીને ઉત્તેજન આપવું અને એ દિશાએ આર્થિક બહિષ્કારની સંગીન યોજના તૈયાર કરવા સાથે આલ ઇન્ડિયા કૌન્સિલ કમિટીની પાસે એ વિષયમાં જાણકાર માણસોની એક કમિટી નિમાવવી.

- (ચ) અને આમપ્રજનને આ કૌન્સિલ એવી ભલામણ કરે છે કે અસહકારની ફત્તેહ પ્રજના આપભોગ ઉપર જ આધાર રાખતી હોવાથી દેશના પ્રત્યેક પુરુષ, અને પ્રત્યેક સ્ત્રીને આ રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિના કાર્યમાં સૌથી વધારેમાં વધારે આપભોગનો ફાળો આપવા તૈયાર થવું.
- (છ) દરેક પ્રાંતના મુખ્ય મુખ્ય શહેરમાં કામચલાઉ મધ્યવર્તી મંડળો સ્થાપીને તેની દેખરેખ હેઠળ ગામડાઓના પ્રદેશમાં અસહકારની પ્રવૃત્તિને આગળ વધારવા સાથે મંડળો સ્થાપવા.
- (જ) રાષ્ટ્રીય સેવા કરનારા રાષ્ટ્રસેવકોનો એક સંઘ તૈયાર કરવો અને એને 'હિંદી રાષ્ટ્રીય સંઘ' એવું નામ આપવું.
- (ઝ) આ સંઘને તેમ જ સામાન્ય રીતે આખી અસહકારની હિલચાલને નલાવવા એક રાષ્ટ્રીય દ્રવ્યનિધિ યાને ફંડ ઉભું કરવા પગલાં લેવાં અને તેને 'આલ ઇન્ડિયા તિલક મેમોરિયલ સ્વરાજ્ય ફંડ' એવું નામ આપવું.

૩. આ કૌન્સિલ અસહકારના કાર્યક્રમને અમલમાં મૂકવાની દિશાએ પ્રજાએ બતાવેલી પ્રગતિને માટે તેનું અભિનંદન કરે છે. ખાસ કરીને કાઉન્સિલોના બહિષ્કારની બાબતમાં મતદારોએ બતાવેલા જોરને માટે તેમનું અભિનંદન કરે છે અને જે રીતે એ કાઉન્સિલો ઉભી થઈ છે તે જોતાં તેઓ બિલકુલ પ્રજાની પ્રતિનિધિ સંસ્થાઓ નથી તેથી આ કૌન્સિલને ઉમેદ છે કે પોતપોતાના મતદારમંડળના ધણા જ મોટા ભાગના મતદારો ધરાદાપૂર્વક મત આપવામાંથી અજમા

રજા છતાં તેમની ઈચ્છા ઉપરવટ થઇને જેઓએ પોતાને પ્રજના પ્રતિનિધિને નામે ધારાસભાઓના સભ્યો તરીકે ચૂંટાયેલા જાહેર થવા દીધા છે તેઓ ધારાસભામાંની પોતાની જગ્યાઓનાં રાજનામાં આપી દેશે. છતાં લોકસત્તાના સિદ્ધાંતનો સાફ ઇન્કાર કરીને પોતપોતાના મતદારસંઘોની જાહેર મનાઇની સામે થઇને જે તેઓ પોતાની એ જગ્યાઓ ન છોડે તો આ કૉંગ્રેસ ઉમેદ રાખે છે કે મતદારો આવા સભાસદો પાસેથી કોઇ પણ જાનની રાજદ્વારી સેવા લેવાની ના પાડશે.

૪. આ કૉંગ્રેસ પોલિસ તેમ જ લશ્કરના લોકો અને આમપ્રજ વચ્ચે દિવસે દિવસે વધતા જતા ભાઈચારાની નોંધ લે છે અને આશા રાખે છે કે પોલિસ તેમ જ લશ્કરના લોકો પોતાના ઉપરી અમલદારોના હુકમ અનુવવામાં પોતાના સ્વધર્મ અને સ્વદેશની સામા જવા ના પાડશે અને પ્રજ તરફ વિવેક અને નમ્રતાભરી રીતે વર્તીને તેઓ પોતાના જ સ્વદેશબંધુ પ્રત્યે કશી લાગણી વગરના હોય છે એ આજસુધી તેમની સામે મૂકતો આવેલો આરોપ ઘોઈ કહાડશે. વળી આ કૉંગ્રેસ સરકારની નોકરીમાંના એકેએક માણસને વિનવે છે કે આ મહાન્ રાષ્ટ્રીકાર્યની ખાતર રાષ્ટ્રીય આહ્વાન થતાની ક્ષણે જ તેમણે પોતપોતાની નોકરીઓ છોડી દેવા તૈયાર રહેવું અને તેમ કરવાનો પ્રસંગ આવી પહોંચે ત્યાંસુધી પોતાની નોકરીને અંગે દેશબંધુઓની જોડે કરવા પડતા વ્યવહારોમાં તેમણે વધુ નમ્ર અને વધુ પ્રામાણિક બનવું. વળી તેમણે જાહેરસભાઓ અને પ્રજકીય મેળાવડાઓમાં પ્રત્યક્ષ ભાગ ન લેવો છતાં પણ એવા બધા પ્રસંગોમાં નિર્ભય થઇને અને ખુલ્લી રીતે હાજરી આપવી એટલું જ નહિ, પણ દ્રવ્યની અને એવી આર્થિક મદદ પણ ખુલ્લી રીતે આપીને આ રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિને સહાય કરવી.

૫. આ કૉંગ્રેસ અહિંસાને અસહકારના પ્રધાન અંશ તરીકે ગણવા ઉપર ખાસ ભાર મૂકે છે અને જેમ સરકારની જોડેના

વ્યવહારમાં તે જ રીતે આપસના વ્યવહારમાં પણ પ્રજનાં વાણી તેમ જ વર્તનમાં અહિંસાની તેટલી જ સર્વોપરી અગત્ય છે એમ માને છે. આ કૉંગ્રેસ એમ પણ માને છે કે ખૂનામરડા કે શરીરબળની કદપના સાચા લોકસત્તાવાદની વિરોધી છે એટલું જ નહિ, પણ એ અસહકારનાં ખીજાં પગથિયાંઓના અમલની પણ આડે આવનારી છે.

૬. અંતમાં ખિલાફત અને પંજાબ પ્રકરણોનો ન્યાય મળે અને એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ્ય સ્થાપી શકાય તે સારૂ આ કૉંગ્રેસ તેને જોડાયેલાં તેમ જ વગર જોડાયેલાં સર્વે જાહેરમંડળોને વિનવે છે કે તેમણે અત્યારે ખીજાં બધાં કામ પડતાં મૂકીને સરકારની સામે અહિંસા અને અસહકારનો પ્રચાર કરવામાં જ પોતાની બધી શક્તિઓને રોકવી. વળી સરકાર સામેનો આવો અસહકાર પ્રજા આપસના ભેદ ભૂલીને સંપૂર્ણ સહકાર બતાવે તો જ અને ત્યારે જ ફત્તેહમંદ થઈ શકે તેમ હોવાથી આ કૉંગ્રેસ બધા જાહેર મંડળોને વિનવે છે કે તેમણે હિંદુ-મુસલમાન એકતાને વધારવા સર્વ પ્રયત્નો કરવા. આ કૉંગ્રેસના હિંદુ પ્રતિનિધિઓ પણ આગેવાન હિંદુઓને વિનવે છે કે તેમણે બ્રાહ્મણ કે અબ્રાહ્મણ વચ્ચેના બધા પ્રલેશ-કળાઓની સમાધાની કરી દેવી અને અસ્પૃશ્યતાની એજમાંથી હિંદુધર્મને ઉગારી લેવા ભગીરથ પ્રયત્ન કરવો. તેઓ ધર્મચાર્યોને પણ માનપૂર્વક વિનવે છે કે તેમણે દબાયેલા વર્ગો પ્રત્યેના વર્તનની બાબતમાં હિંદુધર્મની સુધારણા કરવાની સમાજમાં વધતી જતી ઇચ્છાને સહાયકર્તા થવું.



મહાત્મા ગાંધીજીનો ટેકો.

ગાંધીજીએ આ ઠરાવને ટેકા આપતાં જણાવ્યું હતું કે કૌંગ્રેસનો ઠરાવ કોઈ વ્યક્તિના 'અંતરના નાદ' ની આડે આવી શકે નહિ એનો એવો અર્થ કરવો એ ભૂલ છે. કૌંગ્રેસના ઠરાવને એ રીતે બંધનકારક ગણવાનો મેં કદિ આગ્રહ નથી બતાવ્યો. હજરત મોહાની સાહેબ વિદ્યાર્થીઓની બાળ્યતમાં મૂકેલી સોળ વર્ષની વયની મર્યાદાની સામે છે. હું કહીશ કે સોળ વર્ષની અંદરનો કોઈ વિદ્યાર્થી શાળા છોડવાનો નિશ્ચયી હશે તો આ દુનિયામાં તેને કાણ અટકાવી શકનાર છે? પણ કામળ વયના બાળકોને આપણે અસહકારનો ઉપદેશ ન કરવો ઘટે. એના અંતઃકરણને જાગ્રત કરવાનું કામ આપણું નથી પણ એના માબાપનું છે. 'અંતરના નાદ' ને માન ન આપતાં કૌંગ્રેસની આજ્ઞાને માથે ચડાવવાની સૂચનાને હું મળતો નથી થઈ શકતો. મારા પોતાના અંતરના નાદની વિરુદ્ધ હું કૌંગ્રેસની ભલામણ થયેલી જોઉં તો શું કહું? મારે તો હજારોની મેદનીએ કરેલી આજ્ઞાની વિરુદ્ધ જાંઘને પણ મારા 'અંતરના નાદ'ને માન આપવું રહ્યું. આથી જ મેં અલિંગત અને કાશીના વિદ્યાર્થીઓને 'અંતરના નાદ'ની પવિત્રતા ફરી ફરીને સમજાવવા પાછળ એટલી તરદી લીધી. પોલિસ અને લશ્કરી લોકોના સંબંધમાં પણ સાહેબ લોકોના નોકરોને ફોડવાનો ઠરાવમાં આશય નથી. એમાં તેમને એટલું જ સમજાવવાનો આશય છે કે આ સેતાની સરકારની સેવા બજાવીને તેઓ સ્વદેશનું અકલ્યાણ કરે છે. આ તેમને સૂઝી જાય એટલે તેઓ નોકરીઓ છોડે. આપણે તેમની વફાદારીને કે નોકરીને અંજે રહેલી તેમની ફરજ વિરુદ્ધ તેમને નથી ઉશ્કેરતા. આપણે તો માત્ર એમના અંતઃકરણમાં બળતી આત્મજ્યોત્ હોલવી ન નાખવાને જ માત્ર એમને સમજાવીએ છીએ. આ વાતને કહો તો હજી વધારે સ્પષ્ટ કહું.

જો હું પોતે જનરલ ડાયરની હાથ નીચેનો કાઠ સિપાઇ હોત અને જલિયાંવાલામાં મને નિર્દોષ માણસો પર ગોળી ચલાવવાનો હુકમ મળ્યો હોત તો હું જીવને જોખમે પણ એ હુકમનો અનાદર કરવાનો મારો ધર્મ ગણત. સિપાઇની જિંદગીની સપ્તાઈથી હું વાકેફ છું છતાં કહું છું કે જો કાઠ સિપાઇને એના અમલદાર તરફથી એના પોતાના ‘સ્વધર્મ’ની વિરુદ્ધ જનારો હુકમ મળે તો પોતાની જિંદગી આપીને પણ એ હુકમનો અનાદર કર્યે જ એને છૂટકો રહ્યો. મને ઉમેદ છે કે આ ઠરાવને પાસ કરીને તમે છેલ્લા ત્રણ મહિનામાં સરકાર જોડે અગર તો આપણી વચ્ચે મચેલાં વિખવાદ અને કલેશ-કડવાશ સર્વ કંઈ ભૂલી જશો અને કેવળ એક ચિત્ત થઈને ઠરાવમાં દોરેલો કાર્યક્રમ પાર પાડવાના કામમાં લાગી જશો. આટલું કરશો તો હું ફરી એક વાર તમને યાદ આપું છું કે સ્વરાજ્ય મેળવવાને એક વર્ષ પણ નહિ અને નવ મહિના પણ તમને લાગવાના નથી.



પરિશિષ્ટ ગ.

અમદાવાદ મહાસભાનો ઠરાવ.

૧. છેલ્લી મહાસભાની બેઠક બાદ હિંદુસ્થાનના લોકોએ સ્વાનુભવ ઉપરથી જોયું છે કે અહિંસાત્મક અસહકાર અખત્યાર કરવાને લીધે દેશે નિર્ભયતા, આપભોગ અને આત્મ—માનમાં ભારે પ્રગતિ કરી છે તેથી, તથા એ પ્રવૃત્તિથી સરકારની પ્રતિષ્ઠાને ભારે ધક્કો પહોંચ્યો છે તેથી, તથા દેશ આખો સ્વરાજ્યની દિશામાં ઝપાટાભેર પ્રગતિ કરી રહ્યો છે તેથી, આ મહાસભા કલકત્તાની મહાસભાની ખાસ બેઠકમાં પસાર થયેલો અને નાગપુરમાં ફરી મંજૂર થયેલો ઠરાવ કાયમ રાખે છે અને જ્યાંસુધી ખિલાફતનાં તથા પંજાબનાં દુઃખોનું નિવારણ ન થાય તથા સ્વરાજ્ય ન સ્થપાય અને હિંદુસ્થાનના રાજ્યવહીવટનો કબજો બિનજવાબદાર સરકારના હાથમાંથી હિંદુસ્થાનના લોકોના હાથમાં ન આવે ત્યાંસુધી અત્યાર કરતાં વધુ જોસથી અહિંસાત્મક અસહકારનો કાર્યક્રમ દરેક પ્રાંત પોતાને માટે જે રીતે ચલાવવાનું ઠરાવે તે રીતે ચાલુ રાખવાનો પોતાનો મક્કમ નિશ્ચય જાહેર કરે છે.

૨. વાઈસરૉય સાહેબે તાજેતરનાં પોતાનાં ભાષણોમાં જે બંધી ધમકીઓ આપી છે તેથી તથા તેને પરિણામે હિંદની સરકારે જૂદા જૂદા પ્રાંતોમાં સ્વયંસેવકના દળો વિખેરી નાખીને ગેરકાયદે અને આપખુદ રીતે જાહેર સભાઓની તથા સમિતિ—સભાઓની પણ જબરદસ્તીથી બંધી કરીને, અને કેટલાક પ્રાંતોમાં મહાસભાના કાર્યકર્તાઓને પકડીને દમનનીતિ અખત્યાર કરી છે તેથી, તથા આ દમનનીતિનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ મહાસભા અને ખિલાફત પ્રવૃત્તિને

ગૂંગળાવી દેવાનો તથા લોકોને તેમની મદદ મળતી બંધ કરવાનો છે તેથી, આ મહાસભા ઠરાવ કરે છે કે મહાસભાની તમામ પ્રવૃત્તિઓ જોડે દરજ્જે જરૂરી હોય તેટલે દરજ્જે મુલતવી રાખવી અને સહુ કામને મહાસભા અપીલ કરે છે કે તેમણે ગઇ ૨૩ મી નવેમ્બરે મહાસભાની કાર્યવાહક સભાએ મુંબઈમાં નક્કી કરેલા ઠરાવમાં જણાવેલી શરતો પ્રમાણે આખા દેશભર જે સ્વયંસેવક સૈન્યો તૈયાર કરવામાં આવે તેમાં જોડાઈને શાન્તિપૂર્વક તથા કશી પણ હોહા કર્યા વિના પકડવા માટે પોતાની જાતને અર્પણ કરવી. વળી નીચે જણાવેલા પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર સહી ન કરે તેને સ્વયંસેવક તરીકે સ્વીકારવા નહિ:—

૩. ઇશ્વરને સાક્ષી રાખીને હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે

(૧) હું રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સૈન્યનો સૈનિક થવા ઇચ્છું છું.

(૨) જ્યાંસુધી હું તે સૈન્યમાં રહીશ ત્યાંસુધી હું વાચા અને કર્મણ્ય અહિંસાપરાયણ રહીશ તથા મનસા પણ તેવા જ રહેવાનો ખરા દિલથી પ્રયત્ન કરીશ, કારણકે હું માનું છું કે હિંદુસ્થાનના અત્યારના સંજોગોમાં કેવળ અહિંસા જ ખિલાફત તથા પંજાબને મદદ કરી શકે અને સ્વરાજ્યની સ્થાપના કરી શકે તથા હિંદુસ્થાનની તમામ કોમો તથા જાતો, હિંદુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી, ખ્રિસ્તી તથા યહૂદી તેમાં એકતા જમાવી શકે.

(૩) હું આવી એકતામાં માનું છું અને તેવી એકતા વધે તે માટે સતત પ્રયત્ન કરીશ.

(૪) હિંદુસ્થાનના આર્થિક, રાજકીય તથા નૈતિક ઉદ્ધારને અર્થે સ્વદેશી ખાસ આવશ્યક છે એમ હું માનું છું

અને હું બીજા તમામ કપડાનો ત્યાગ કરી હાથે કાંતેલી તથા હાથે વણેલી ખાદીનો ઉપયોગ કરીશ.

(૫) હિંદુ તરીકે હું અસ્પૃશ્યતાનું કલંક દૂર કરવું જરૂરી તથા ન્યાયયુક્ત છે એમ માનું છું. જ્યારે જ્યારે બની શકે તેમ હોય ત્યારે ત્યારે તેમના અંગત સંબંધમાં આવવાના પ્રસંગે હું શોધીશ તથા અત્યંતજનનિતિની સેવા કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

(૬) હું મારા ઉપરી અમલદારોની સૂચનાઓનું તથા સ્વયંસેવક સમિતિ અથવા કારોબારી સમિતિ અથવા તેા મહાસભાએ સ્થાપેલી બીજી કોઇ સંસ્થા આ પ્રતિજ્ઞાના તત્વથી વિરોધી ન હોય તેવા જે નિયમો રચશે તે તમામનું પાલન કરીશ.

(૭) મારા ધર્મ તથા દેશને ખાતર ગુસ્સો ક્યાં વિના હું જેલ, મારપીટ તથા મોતની પણુ બરદાસ કરી લેવા તૈયાર છું.

(૮) હું જેલમાં જાઉં ત્યારે મહાસભા પાસેથી મારા કુટુંબ માટે અથવા મારા ઉપર આધાર રાખનારાઓ માટે કોઇ પણુ જાતની મદદ હું માગીશ નહિ.

૪. આ મહાસભાનો વિશ્વાસ છે કે અદાર વર્ષનો અને તેની ઉપરનો દરેક શખ્સ સ્વયંસેવક સૈન્યમાં તરત જોડાઈ જશે.

૫. જાહેરસભાઓ ભરવાની બંધીનું રાજીનામું નિકળું હોવા છતાં અને સમિતિઓની સભાઓને પણુ જાહેરસભાઓ ગણવાનો પ્રયત્ન થયેલો હોવાથી, આ મહાસભા સમિતિસભાઓ તથા જાહેરસભાઓ ભરવાની સલાહ આપે છે. જાહેરસભાઓ બંધ

જગ્યામાં ટિકિટો રાખીને તથા અગાઉથી જાહેર કરીને ભરાય, તેમાં બનતા સુધી પહેલેથી જેમનાં નામો જાહેર કર્યા હોય એવા વક્તાઓ પોતાનાં લખેલાં ભાષણો કરે તથા ઉચ્ચરણી અને તેને પરિણામે લોકો તરફથી તોફાન થવાનો સંભવ એ બંને ટાળવાની પૂરેપૂરી કાળજી રાખવામાં આવે.

૬. આ મહાસભાનો એવો અભિપ્રાય છે કે કોઇ પણ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા તરફથી પોતાની સત્તાનો આપખુદી, ગુલમી અને મર્દાનગી હરી લેનારો ઉપયોગ થતો અટકાવવા સારૂ બીજા બધા ઉપાયો અજમાવી લીધા પછી હથિયારબંધ બળવાની અવેજીમાં કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવો એ જ એકમાત્ર સૂધરેલો અને અસરકારક ઉપાય છે. તેથી આ મહાસભા દરેક કાર્યકર્તાઓ તથા બીજાઓ જેમની શાંતિમય સાધનોમાં શ્રદ્ધા હોય અને જેઓની ખાત્રી થઇ ગઇ હોય કે ચાલુ સરકારને હિંદુસ્થાનના લોકો પ્રત્યેના કેવળ બિનજવાબદાર સ્થાનોથી ઉતારી પાડવાનો કોઇ ને કોઇ પ્રકારના આપભોગ સિવાય બીજો ઉપાય નથી તેઓને સલાહ આપે છે કે તેમણે વ્યક્તિગત સવિનય ભંગ આદરવો અને જ્યારે તેમને લાગે કે લોકસમૂહ અહિંસાનું તથા દિલ્લીમાં મળેલી છેલ્લી મહાસમિતિએ જણાવેલી તેને લગતી બીજી શરતોનું પાલન કરવા પૂરતો કેળવાયો છે ત્યારે સામુદાયિક સવિનય ભંગ પણ આદરવો.

૭. આ મહાસભાનો એવો અભિપ્રાય છે કે વ્યક્તિગત અથવા સામુદાયિક સવિનય ભંગ (તે હૂમલાના સ્વરૂપનો હોય કે બચાવના સ્વરૂપનો હોય) યોગ્ય સાવચેતી રાખીને તથા કારોબારી સમિતિ અથવા પોતાની પ્રાન્તિક સમિતિ વખતોવખત જે સૂચનાઓ કહાડે તેને અનુસરીને ઉપાડવામાં આવે તેમાં તમામ શક્તિ એકાગ્ર કરી શકાય એટલામાટે મહાસભાની બીજી તમામ પ્રવૃત્તિઓ જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે જરૂર જણાય ત્યાં ત્યાં અને ત્યારે ત્યારે તેટલે દરજ્જે મોકુફ રાખવામાં આવે.

૮. આ મહાસભા અદાર વર્ષના તથા તે ઉપરના તમામ વિદ્યાર્થીઓને અને તેમાં યે ખાસ કરીને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણસંસ્થાઓમાં જાણતા હોય તેમને તથા તેવી સંસ્થાઓના અધ્યાપકોને ઉપર જણાવેલા પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર તરતોતરત સહી કરવાનું અને રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સૈન્યમાં જોડાઈ જવાનું નિમંત્રણ કરે છે.

૯. મહાસભાના કાર્ય કરનારાઓના મોટા ભાગનું પકડાઈ જવાનું હાથવેંતમાં હોવાથી આ મહાસભા પોતાનું સામાન્ય તંત્ર જ્યારે જ્યારે બની શકે ત્યારે ત્યારે તેનો હંમેશની રીતે ઉપયોગ કરવાને માટે અકબંધ રહેવા દઇને મહાત્મા ગાંધીજીને બીજી સૂચનાઓ નિકળે ત્યાંસુધી મહાસભાના સરમુખત્યાર નિમે છે અને મહાસભિતિની તમામ સત્તા તેમને સોંપે છે. તે સત્તામાં મહાસભાની ખાસ બેઠક બોલાવવાની મહાસભિતિની અથવા કારોબારી સમિતિની સભાઓ બોલાવવાની સત્તાનો સમાવેશ થાય છે. આવી સત્તા મહાસભિતિની કોઈ પણ બે બેઠકો થાય તેના વચલા ગાળામાં તેમને અખત્યાર કરવાનો હક્ક રહેશે. વળી અણુધાર્યે પ્રસંગે પોતાની પછીના સરમુખત્યાર નિમવાનો પણ તેમને અધિકાર છે.

૧૦. એવા ઉત્તરાધિકારી સરમુખત્યાર અથવા તેમના પછી ઉત્તરાધિકારીઓ જે જે બીજા સરમુખત્યારો નિમે તે બધા સરમુખત્યારોને આ મહાસભા ઉપર વર્ણવેલી સત્તા આપે છે.

૧૧. તેમાં એક શરત એવી છે કે આ ઠરાવમાં જણાવેલી કોઈ બાબતથી મહાત્મા ગાંધીજીને કે ઉપર જણાવ્યા એવા તેમના કોઈ ઉત્તરાધિકારીને હિંદની સરકાર અથવા બ્રિટિશ સરકાર સાથે મહાસભિતિની મંજૂરી લીધા વિના તથા તે મંજૂરી તેને માટે બોલાવેલી ખાસ મહાસભા પાસે પસાર કરાવ્યા વિના સુલેહની શરતો નક્કી કરવાનો અધિકાર નથી. વળી બીજી શરત એ પણ છે કે મહાત્મા ગાંધીજી અથવા તેમના ઉત્તરાધિકારીને મહાસભાની પ્રથમ પરવાનગી મેળવ્યા વિના મહાસભાના ધ્યેયમાં કોઈ પણ સંજોગમાં કશો ફેરફાર કરવાની સત્તા નથી.

૧૨. આ મહાસભા જે દેશભક્તો પોતાના અંતરાત્માના અવાજને ખાતર અથવા દેશને ખાતર જેલ ભોગવી રહ્યા છે તેમને મુખ્યારક્ષાદી આપે છે અને માને છે કે તેમના આપભોગથી સ્વરાજ્યનું આગમન બહુ ત્વરિત થયું છે.



આધારની નોંધ.

૧. ન. જી.=નવજીવન. ૨. હિં. સ્વ.=હિંદ સ્વરાજ્ય. ૩. યં. ઇ.=યંગ
ઇન્ડિયા. ૪. સ.=સર્વોદય. ૫. વિ. સ્ત.=મહાત્મા ગાંધીની વિચાર સૃષ્ટિ.
૬. સ્પી. રા.=સ્પીચીઝ એન્ડ રાઇટીંગ્ઝ ઓફ મહાત્મા ગાંધી. ૭. આ. શા.=
આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન. ૮. જે. અ.=મારો જેલનો અતુલવ.
૯. ઇ. ઓ.=ઇન્ડિયન ઓપિનિયન. ૧૦. ઇ. હો.=ઇન્ડિયન હોમરૂલ ફોરવર્ડ.
૧૧. અમારૂં લખાણ આવા [] કૌંસ વચ્ચે મૂકેલું છે. ૧૨. પૂ.=પૃષ્ઠ.
૧૩. નં.=નંબર. ૧૪. તા.=તારીખ-માસ-વર્ષ.

પેરા. આધાર. પૃ. નં. તા.

૧. ખિલાફત.

(૧)

૧	ન. જી.	૨૧-૩-૨૦
૨	"	૨૮-૩-૨૦
૩-૬	"	૨૧-૩-૨૦
૭	"	૭-૧૨-૧૯
૮	"	૨૫-૭-૨૦
૯	"	૧૪-૩-૨૦
૧૦	"	૨૧-૩-૨૦
૧૧	"	૨૮-૬-૧૯
૧૨	"	૨૧-૩-૨૦
૧૩-૧૭	"	૧૮-૪-૨૦
૧૮	"	૭-૧૨-૧૯
૧૯	"	૨૮-૬-૧૯
૧૯-૨૦	"	૧૮-૪-૨૦
૨૧	"	૨૮-૬-૧૯

પેરા. આધાર. પૃ. નં. તા.

૨. ખિલાફત.

(૨)

૧	ન. જી.	૧૪-૩-૨૦
૨-૩	"	૭-૬-૧૯
૪-૫	"	૧૪-૩-૨૦
૬-૧૧	"	૩-૪-૨૧
૧૨	"	૧૪-૩-૨૦
૧૩	"	૨૬-૭-૨૦
૧૪-૧૮	"	૧૪-૩-૨૦
૧૯	"	૨૧-૮-૨૧
૨૦	"	૧૪-૩-૨૦
"	"	૭-૧૨-૧૯
"	"	૩૧-૧૦-૨૦
૨૧	"	૧૪-૩-૨૦
૨૨-૨૩	"	૭-૧૨-૧૯
૨૪-૨૮	"	૩૦-૧-૨૧

પેરા. આધાર. પૃ. નં. તા.

૩. પાડોશીધર્મ.

૧-૩	ન. જી.	૩-૧૧-૨૦
૪	"	૨-૧૦-૨૧
૫	"	૧૫-૮-૨૦
૬-૮	"	૨-૧૦-૨૧

૪. ખિલાફતના અન્યાયનો ઉપાય.

૧-૪	ન. જી.	૨૩-૫-૨૦
૫-૬	"	૧૬-૫-૨૦
૭	"	૨૧-૮-૨૧
૮-૧૦	"	૧૬-૫-૨૦
૧૧	"	૩-૧૧-૨૦
૧૨	"	૨૩-૫-૨૦
૧૩-૧૪	"	૭-૮-૨૧

૫. પંખખના અત્યાચારો.

૧	ન. જી.	૨૭-૧-૨૧
૨	"	૨૬-૧૨-૨૦
૩-૫	"	૨૬-૨-૨૨
૬	"	૨૬-૧૨-૨૦
૭	"	૨૭-૧-૨૧

૬. જલિયાંવાલા બાગ.

૧	ન. જી.	૨૮-૧૨-૧૯
૨-૫	"	૧૫-૨-૨૦

૭. ચાંદપુરના અત્યાચારો.

૧-૮	ન. જી.	૧૬-૬-૨૧
-----	--------	---------

પેરા. આધાર. પૃ. નં. તા.

૮. અન્યાયી રાજ્યનીતિ.

૧-૩	ન. જી.	૧૭-૭-૨૧
૪	"	૧૬-૬-૨૧

૯. અન્યાયની ભરપાઈ.

૧-૫	ન. જી.	૧૨-૬-૨૧
૬	"	અપ્રાપ્ત.
૭	"	૩૧-૧૦-૨૦

૧૦. સવાલજવાબ.

૧	ન. જી.	૨૪-૪-૨૧
૨	"	૩૦-૧-૨૧
૩	"	૫-૬-૨૦
૪	"	૧૦-૧૧-૨૧
૫	"	૬-૬-૨૦
"	"	૧૬-૧૨-૨૦
૬-૮	"	૬-૬-૨૦
૯	"	૫-૬-૨૦
૧૦	"	૧૦-૧૧-૨૧
૧૧	"	૨-૧-૨૦
૧૨	"	૫-૬-૨૦
૧૩	"	૨૩-૫-૨૦
૧૪	"	૫-૬-૨૦
૧૫	"	૩૦-૧-૨૧
૧૬	"	૨૦-૧-૨૧
૧૭	"	૧૦-૧૧-૨૧
૧૮	"	૧૦-૭-૨૧

પેરા. આધાર. પૃ. નં. તા.

૧૧. આપસોગનો ધર્મ.

૧	ન. જી.	અપ્રાપ્ત.
૨	"	૨૬-૫-૨૧
૩-૪	"	૫-૫-૨૧
૫-૬	"	૧૬-૧૦-૨૧
૭	"	૫-૬-૨૧
૮	"	૩૦-૧૦-૨૧
૯	"	૧૪-૧૨-૧૯
"	"	૧૪-૩-૨૦
૧૦	"	૧૬-૧૨-૨૦
"	"	૬-૨-૨૨
૧૧	"	૧૬-૧-૨૨
૧૨	"	૨૦-૧-૨૧
૧૩	"	૬-૬-૨૧
૧૪-૧૭	"	૨૦-૬-૨૦

૧૨. અસહકારનું તત્ત્વ.

૧-૧૨	ન. જી.	૮-૮-૨૦
૧૩	"	૧૪-૧૧-૨૦
૧૪	"	૧૮-૧૧-૨૦
૧૫-૧૭	"	૧૬-૧૨-૨૦
૧૮	"	૧૦-૧૧-૨૦

૧૩. વડીયાવી-પ્રેમ.

૧-૮	ન. જી.	૪-૧૨-૨૧
-----	--------	---------

પેરા. આધાર. પૃ. નં. તા.

૧૪. અહિંસા એ જ તરણપાય.

૧-૬	ન. જી.	૧૧-૧૨-૨૧
-----	--------	----------

૧૫. વફાદારી.

૧-૬	ન. જી.	૨૭-૩-૨૧
૬-૭	"	૨૬-૬-૨૧

૧૬. સદ્ગતિની ઓળખાણ.

૧	ન. જી.	૨૮-૧૧-૨૦
૨	"	૨૮-૭-૨૧
૩	"	૨૭-૧૨-૨૧
૪	"	૨૮-૧૧-૨૦
૫-૬	"	૩૦-૧૨-૨૦
૫	"	૨૧-૧૧-૨૦
૭	"	૧૬-૧૨-૨૦
૮	"	૩-૧૧-૨૦
૯-૧૦	"	૨-૨-૨૨
૧૦	"	૨૭-૧૨-૨૧
૧૧	"	૩૧-૧૦-૨૦
૧૨	"	૧૦-૧૧-૨૧
૧૩	"	૧૬-૬-૨૧
૧૪	"	૨૬-૬-૨૧
૧૫-૧૬	"	૧૩-૩-૨૧
૧૭	"	૧૬-૨-૨૨
૧૮	"	૨૭-૬-૨૦

પેરા.	આધાર.	પૃ. નં. તા.
૧૮	ન. જી.	૬-૨-૨૨
૧૯	,,	૮-૧૨-૨૧
૨૦	,,	૧૫-૫-૨૧
૨૧-૨૨	,,	૧૭-૧૦-૨૦
૨૩-૨૪	,,	૨૬-૧-૨૨
૨૫	,,	૧૩-૩-૨૧
૨૬	,,	૧૬-૬-૨૧
૨૭	,,	૨૦-૧-૨૧
૨૮-૨૯	,,	૩-૧૧-૨૦
૩૦	,,	૧૦-૧૧-૨૦
,,	,,	૨૭-૧૨-૨૧
૩૧	,,	૨૮-૧૧-૨૦
૩૨	,,	૧૦-૧૧-૨૦
૩૩-૩૪	,,	૫-૪-૨૧
૩૫-૩૬	,,	૨૦-૧૧-૨૦

૧૭. અપશબ્દ.

૧-૪	ન. જી.	૨૦-૧૧-૨૧
૫	,,	૨૫-૧-૨૦

૧૮. સહકારમાંથી અસહકાર.

૧-૫	ન. જી.	૨૬-૬-૨૦
૩	,,	૮-૮-૨૦
૬	,,	૨-૨-૨૨
૬-૯	,,	૨૬-૬-૨૦
૯	,,	૮-૮-૨૦

પેરા.	આધાર.	પૃ. નં. તા.
૧૯. અસહકારનું પ્રતિપાદન.		
૧-૨૦	ન. જી.	૨૨-૮-૨૦

૨૦. કલકત્તા કૌંગ્રેસમાં ભાષણ.		
૧-૨૦	ન. જી.	૧૬-૬-૨૦

૨૧. દેશનો નિરધાર.

૧-૯	ન. જી.	૨૬-૧૨-૨૧
૮	,,	૫-૩-૨૨

પરિશિષ્ટ ક

કલકત્તા કૌંગ્રેસનો ઠરાવ.

૧-૯	ન. જી.	૧૨-૬-૨૦
-----	--------	---------

પરિશિષ્ટ જ

નાગપુર કૌંગ્રેસનો ઠરાવ.

૧-૬	ન. જી.	૫-૧-૨૧
-----	--------	--------

મહાત્મા ગાંધીજીનો ટેકો.

ન. જી.	૫-૧-૨૧
--------	--------

પરિશિષ્ટ ગ

અમદાવાદ મહાસભાનો ઠરાવ.

૧-૧૨	ન. જી.	૨૮-૧૨-૨૧
------	--------	----------

‘નગીનદાસ રાષ્ટ્ર-શિક્ષણ કાર્યાલય’

પ્રકટ કરેલાં પુસ્તકો

કિંમત રૂ. આ.

૧. રાષ્ટ્રીય વાંચનમાળા* (મહાત્મા ગાંધીજીના લેખોમાંથી ઉદ્ધૃત) ૦-૧૨

૨. ગાંધી=શિક્ષણ (મહાત્માજીના જ શબ્દોમાં)

ભાગ	૧. સત્યાગ્રહ	૦-૫
,,	૨. ધર્મ	૦-૧૨
,,	૩. આરોગ્ય	૦-૭
,,	૪. ફેળવણી	૦-૭
,,	૫. સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય	૦-૪
,,	૬. સંપત્તિશાસ્ત્ર	૦-૧
,,	૭. સ્વદેશી	૦-૧૨
,,	૮. પ્રજાસત્તાકારણ	૧-૪
,,	૯. રાજ્યનીતિ	૧-૪
,,	૧૦. અસહકાર (પ્રથમ વિભાગ)	૦-૧૦
,,	૧૧. અસહકાર (દ્વિતીય વિભાગ)	૧-૦
,,	૧૨. અસહકાર (તૃતીય વિભાગ)	૦ ૧૨
,,	૧૩. અંગતવિચાર	૦-૫

૩. ૮-૧૦

ગાંધી=શિક્ષણના છૂટક ભાગો

રૂ.	૧૦	થી વધુ રકમ એકી વખતે મોકલી મંગાવનારને કમીશન	ટકા ૬૧
,,	૫૦	,,	૧૦
,,	૨૦૦	,,	૧૨.૧૧
,,	૬૦૦	,,	૧૫

ગાંધી=શિક્ષણના બધા (૧૩) ભાગ એકી સાથે સામટા લેનારને
રૂ. ૮-૧૦-૦ ને બદલે રૂ. ૩. ૮-૦-૦ માં વગર કમિશને મળશે.
બધાં પુસ્તકોમાં પોષ્ટેજ અગર રેલવેખર્ચ* મંગાવનારને શીર રહેશે.

* ‘રાષ્ટ્રીય વાંચનમાળા’ ની ટોડી જ નકલો સ્થાનિક છો તેથી હશે ત્યાંસુધી તે વગર કમિશને મળી શકશે.

